

4.1 Obyvateľstvo

Obyvateľstvo tvorí súhrn všetkých ľudí na určitom území k určitému okamihu, zisťovaný podľa bydliska, prítomnosti na danom území alebo podľa iných hľadísk. Nemožno ho považovať za statický element, ale naopak vyznačuje sa silnou dynamikou jeho počtu, štruktúry, priestorového rozloženia a ďalších znakov. Zmeny počtu obyvateľov, ktoré vyvolávajú aj zmeny v jeho priestorovom rozložení a v jeho štruktúre, sú charakteristickým a veľmi významným procesom každej populácie. Počet obyvateľov sa mení v dôsledku prirodzeného a migračného pohybu (Mládek, 1992).

4.1.1 Vývoj počtu obyvateľov SR

Vývoj a súčasný stav obyvateľstva je výsledkom prirodzeného a mechanického (migračného) pohybu. Vývoj počtu obyvateľov Slovenska v minulosti neprebíhal plynulo. Vplývali naň predovšetkým vojny, nedostatok zdrojov obživy, epidémie, emigrácie, sociálne a hospodárske pomery.

Slovensko bolo ešte počas stredoveku riedko osídleným územím, a preto pri vývoji počtu obyvateľstva jeho územia zohrával dôležitú úlohu predovšetkým migračný prírastok.

Podľa odhadov bol počet obyvateľov Slovenska v 12. storočí okolo 0,5 mil. Súpis obyvateľstva nastávajú v Uhorsku v porovnaní s vyspelými európskymi krajinami pomerne neskoro. Prvý, avšak neúplný súpis sa vykonal po Salmárskom mieri (1711) v rokoch 1715 – 1720. Jeho cieľom bolo platenie daní. Podľa tohto súpisu malo Slovensko 658 000 dani podliehajúcich obyvateľov. Treba však povedať, že platiť dane nebola povinná šľachta, kňazi, učители a ďalší občania oslobodení od daní. Ak sa berú do úvahy všetci obyvatelia, aj oslobodení od daní, tak sa odhaduje počet obyvateľov v roku 1720 na 1 000 000 až 1 100 000 obyvateľov.

Prvé sčítanie všetkého obyvateľstva sa uskutočnilo za vlády Jozefa II. v rokoch

Tabuľka 12: Odhadovaný počet obyvateľov Slovenska

Rok	Počet obyv. v mil.	Obyv./km ²
1200	0,5	10
1720	1,1	22
1754	1,6	34
1800	2,1	43
1848	2,4	50
1869	2,5	51

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

1785 – 1787. Toto sčítanie bolo však udávané za celé župy, nie za jednotlivé obce, preto z hľadiska hraníc dnešného Slovenska nemožno presne určiť počet obyvateľov ani v nasledujúcich sčítaniach (1805, 1828, 1850, 1857). Z tohto dôvodu aj počty obyvateľov v nasledovných rokoch sú do určitej miery odhadované (tabuľka 12).

Až od roku 1869 boli na Slovensku uskutočňované pravidelné sčítania ľudu podľa obcí každých 10 rokov. Vývoj počtu obyvateľov bol, samozrejme, aj v tomto období značne nerovnomerný. Môžeme ho rozdeliť do 4 období, ktoré sa líšia rozdielnym vývojom (1869 – 1921, 1921 – 1950, 1950 – 1991, po roku 1991).

I. obdobie 1869 – 1921: Vývoj obyvateľstva do vzniku Československa

Pre toto obdobie je charakteristická hospodárska zaostalosť, nízka životná úroveň a zlé sociálne podmienky obyvateľov. Za týchto okolností bola na konci 19. storočia a začiatkom 20. storočia síce vysoká natalita, ale aj pomerne vysoká úmrtnosť, takže hodnota prirodzeného prírastku bola relatívne nízka.

V súvislosti s rozvojom priemyslu, ktorý sa na našom území začal prejavovať až v tomto období, nastala koncentrácia obyvateľstva do miest. V roku 1850 bola najväčším slovenským mestom Bratislava, ktorá mala len asi 50 tis. obyvateľov. Ďalšími veľkými mestami boli ešte Košice, Banská Štiavnica, Komárno. Aj tieto najväčšie mestá mali pomerne málo obyvateľov, pretože priemysel sa vyvíjal pomaly.

Poľnohospodárstvo bolo hlavnou obživou obyvateľstva. Toto však nemohlo vyživiť vzrastajúci počet obyvateľov. Preto sa obyvatelia Slovenska začali vysťahovávať. **Vysťahovalectvo** začalo už v 18. storočí a v prvej polovici 19. storočia. Najintenzívnejšie však bolo v 2. polovici 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia. Odhaduje sa, že v období 1869 – 1921 sa vysťahovalo z územia Slovenska vyše 700 tis. obyvateľov (pozri kapitolu migračný pohyb).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Na pomalý rast počtu obyvateľov pôsobili okrem vysťahovalectva ešte najmä I. svetová vojna (úmrtnosť, zníženie natality, hlad, epidémie). S vojnou súvisela i hospodárska depresia, chaos v doprave, v priemysle a nezamestnanosť.

Z týchto dôvodov na Slovensku **v rokoch 1869 – 1921 pribudlo len 512 tis. obyvateľov** (tabuľka 13). To bolo v porovnaní s inými krajinami v tých časoch veľmi pomalé tempo rastu. Najväčší prirodzený prírastok bol na vidieku, odkiaľ však bolo aj najsilnejšie vysťahovalectvo. V mestách v roku 1869 žilo len asi 16 % obyvateľov. V priemysle a v remeslách bolo v roku 1869 zamestnaných len 12 % obyvateľov, v roku 1910 iba 20 % obyvateľov.

Vnútorne migrácie smerovali najskôr z vidieka do Bratislavy a Košíc, neskôr do Žiliny, Prievidze, Trenčína.

Depopulačné oblasti boli v tom čase rozsiahle. Zaberali východné Slovensko, Oravu, Kysuce, okolie Starej Ľubovne, ale tiež staré banské oblasti – Banskú Štiavnicu, niektoré oblasti Slovenského rudohoria.

Tabuľka 13: Obyvateľstvo Slovenska podľa sčítaní v rokoch 1869 – 2001

Rok	Počet obyvateľov v mil.	Hustota obyv./km ²
1869	2 482	51
1880	2 478	51
1890	2 595	53
1900	2 783	57
1910	2 917	60
1921	2 994	61
1930	3 324	68
1946	3 328	68
1950	3 442	70
1961	4 174	85
1970	4 537	93
1980	4 991	102
1991	5 274	108
2001	5 379	110

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

II. obdobie 1921 – 1950: Vývoj obyvateľstva v Československej republike a počas II. svetovej vojny

Po roku 1921 na vývoj počtu obyvateľov pôsobili najskôr pozitívne okolnosti. Takými boli hlavne ukončenie I. svetovej vojny a vznik ČSR. Po ukončení vojny okamžite stúpla sobášnosť, čo následne vyvolalo zvýšenú pôrodnosť, ktorá bola v tom čase najvyššia na východnom Slovensku.

USA (r. 1921) i niektoré iné krajiny v tom čase už uskutočňovali protiimigračné opatrenia, čo do značnej miery obmedzilo vysťahovalectvo. Vysťahovalectvo pokračovalo v určitej miere v rámci Európy (Francúzsko, Belgicko).

V mestách sa okrem priemyslu začala sústreďovať administratíva a nevýrobné činnosti, čo malo za dôsledok sťahovanie obyvateľov z vidieka do miest.

V roku 1930 Slovensko zasiahla svetová hospodárska kríza. Rozvoj priemyslu, i tak pomalý, bol od začiatku spoločného štátu brzdený najmä zo strany českých podnikateľov, pre ktorých bol slovenský priemysel konkurenčný. Zastavovala sa výroba, narastali počty nezamestnaných, klesala kúpna sila obyvateľov. To všetko malo za dôsledok zníženie pôrodnosti a tým prirodzeného prírastku. Na Slovensku bola počas ČSR aj vysoká úmrtnosť. Napriek tomu bol prirodzený prírastok asi 4-krát vyšší ako v Čechách. Najvyšší prirodzený prírastok bol v okresoch Čadca, Kysucké n. Mesto, a na východe – v okresoch Stropkov, Medzilaborce, Snina.

Počas II. svetovej vojny bolo Slovensko najskôr (1939 – 1944) na tom hospodársky lepšie ako okolité krajiny. Preto prirodzený prírastok až do roku 1945 neklesal. Na úbytok obyvateľstva však mala vplyv skutočnosť, že Viedenskou arbitrážou bolo Slovensku zobraté územie, na ktorom žilo temer 860 tis. obyvateľov, z nich asi 300 tis. Slovákov. V posledných rokoch sa však na počte obyvateľov prejavili straty na ľudských životoch a deportácie Židov. Po ukončení vojny to bolo do určitej miery ešte aj vysťahovanie Nemcov. Vojnové a migračné straty medzi rokmi 1938 až 1947 dosahovali na Slovensku 384 tis. obyvateľov (Häufler, 1984). Celkove sa počet obyvateľov Slovenska postupne od roku 1938 znižoval z 3 726 tis. na 3 392 tis. v roku 1946.

Napriek vojnovým udalostiam a ich dôsledkom celkove **v období rokov 1921 – 1950 vzrástol počet obyvateľov Slovenska o 456 tis.**

III. obdobie 1950 – 1991: Vývoj obyvateľstva v socialistickom Československu

Obdobie rokov 1950 – 2001 sa vyznačovalo v porovnaní s predošlými obdobiami pomerne výrazným populačným rastom Slovenska.

Hneď po ukončení II. svetovej vojny nastala priaznivá situácia. Zvýšila sa sobášnosť a následne pôrodnosť. Prirodzený prírastok bol pomerne vysoký. V období medzi rokmi 1950 – 1956 presahoval prirodzený prírastok hodnotu 17 ‰.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Po prvej veľkej vlne však došlo k poklesu sobášnosti, pôrodnosti a prirodzeného prírastku. Na prelome 60-tych a 70-tych rokov klesol prirodzený prírastok pod 10 ‰. Do veku uzatvárania sobášov totiž nastúpili generačne slabé ročníky z obdobia hospodárskej krízy v 30-tych rokoch.

V 70-tych rokoch nastupuje znovu silnejšia generácia. Prirodzený prírastok vystúpil nad 10 ‰ až 11 ‰.

Po tejto populačne bohatej vlne už dochádza k postupnému znižovaniu pôrodnosti a tým aj prirodzeného prírastku.

Zmenili sa aj migračné pomery. Po r. 1948 sa k moci dostali komunisti. Bola "zatiehnutá železná opona", čo znamenalo znemožnenie emigrácie do vyspelých krajín, pričom do ZSSR a ostatných socialistických krajín nebola vôľa a príčina na sťahovanie. Na druhej strane sa zvýšila vnútroštátna migrácia. Slováci sa sťahovali najmä do Čiech, kde zaplňali miesta po vystáhaných Nemcoch v pohraničí, ale smerovali aj do priemyselných oblastí, najmä do severných Čiech, na Ostravsko a do Prahy.

Migrácie s Českom podmienili zníženie absolútneho prírastku obyvateľov Slovenska. **Celkove v období 1950 – 1990 pribudlo na Slovensku 1 832 tis. obyvateľov.** Najviac obyvateľov pribudlo vo veľkých priemyselných mestách, pričom agrárny a dopravne odľahlý vidiek sa vyľudňoval.

IV. obdobie po roku 1991: Vývoj obyvateľstva v rámci demokratického Československa a Slovenska

Po roku 1990 nastáva nové obdobie vo vývoji obyvateľstva, ktoré je poznačené silným znížením tempa rastu obyvateľstva Slovenska až jeho úplným zastavením. Príčin tohto javu je viacero. Patrí medzi ne nezamestnanosť, sociálna neistota, preberanie konzumného spôsobu života z vyspelých kapitalistických krajín a v neposlednom rade prudké zníženie výstavby bytov. Tieto okolnosti zapríčinili zníženie sobášnosti, zníženie pôrodnosti, najskôr zvýšenie, potom zníženie potratovosti, a teda v konečnom dôsledku zníženie prirodzeného prírastku. V roku 2001 nadobudol prirodzený prírastok zápornú hodnotu, čo sa v tomto aj v nasledovnom roku prejavilo aj v absolútnom úbytku obyvateľstva.

V rámci migračného pohybu sa ročne na Slovensko prisťahuje o niekoľko sto obyvateľov viac ako sa vysťahuje. Toto migračné saldo dopĺňalo prirodzený úbytok obyvateľstva. V roku 2003 predstavoval prirodzený úbytok (-517) obyvateľov, migračný prírastok 1 409 obyvateľov a celkový prírastok 892 obyvateľov.

Demograficky lepší bol rok 2004, keď došlo k zastaveniu úbytku obyvateľstva, pričom je pozitívne, že bol zaznamenaný opäť prirodzený prírastok, i keď malý, a to 0,35 ‰.

V roku 2004 predstavoval prirodzený prírastok 1 895 obyvateľov, migračný prírastok 2 874 obyvateľov a celkový prírastok 4 769 obyvateľov. V roku 2006 bol zaznamenaný prirodzený prírastok obyvateľov, čím sa nadviazalo na pozitívny trend z roku 2004. Prirodzený prírastok bol však nižší ako v roku 2004, resp. v roku 2005 (v absolútnych číslach predstavuje zníženie o 1 292 osôb v porovnaní s rokom 2004), to znamená, že mal hodnotu len 603 obyv. Migračný prírastok predstavuje hodnotu 3 854 obyv., čo znamená nárast o 980 osôb v porovnaní s rokom 2004. Celkový prírastok oproti roku 2004 zaznamenáva pokles o 312 osôb, to znamená, že mal hodnotu 4 457 obyvateľov. Na zníženie celkového prírastku mal hlavný podiel pokles prirodzeného prírastku, ktorý nastal v dôsledku zvýšenia mortality obyvateľstva.

Celkove v rokoch 1991 – 2006 pribudlo na Slovensku približne 117 tis. Obyvateľov (graf 8). Od roku 1996 priemerná hustota obyvateľov má hodnotu 110 obyv. na km² (tabuľka 14).

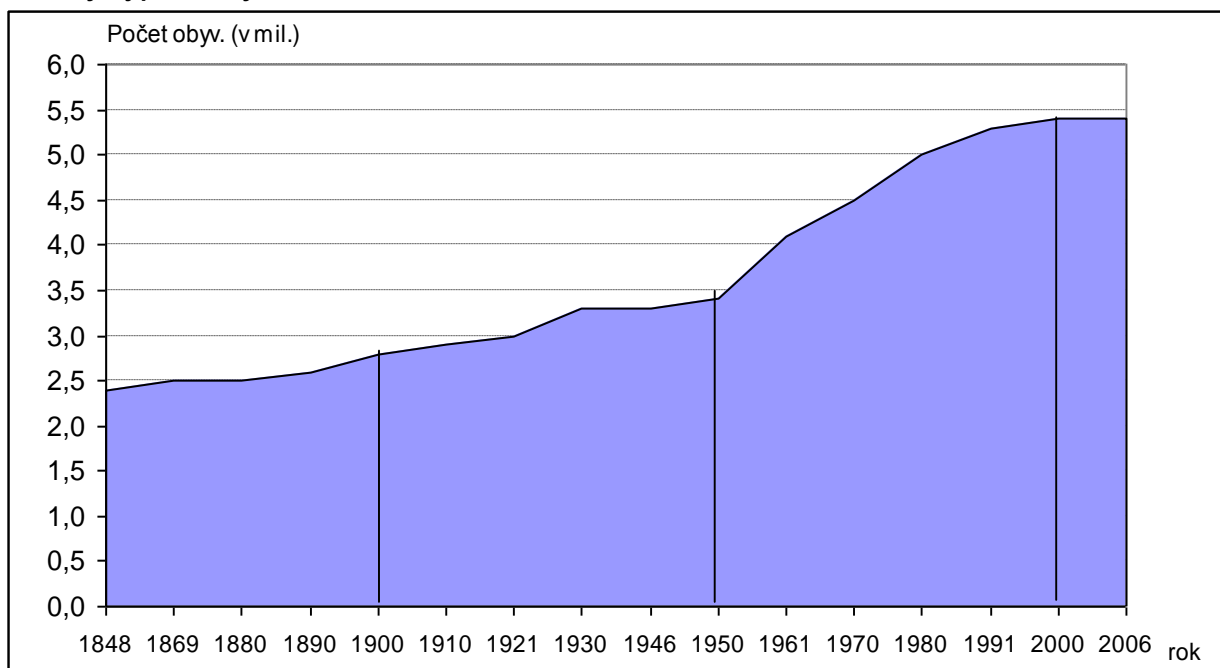
Tabuľka 14: Počet obyvateľov Slovenska v rokoch 1991-2006

Rok	Počet obyvateľov v mil.	Hustota obyv./km ²
1991	5 274	108
1992	5 307	108
1993	5 325	109
1994	5 347	109
1995	5 364	109
1996	5 374	110
1997	5 383	110
1998	5 391	110
1999	5 395	110
2000	5 401	110
2001	5 380	110
2002	5 379	110
2003	5 380	110
2004	5 385	110
2005	5 389	110
2006	5 391	110

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Graf 8: Vývoj počtu obyvateľov v rokoch 1848 – 2006

Zdroj: ŠÚ SR, 2008, spracovanie Némethová, 2008

Vo vývoji počtu obyvateľstva v sledovanom období môžeme pozorovať štyri vývojové etapy. Prvá etapa do roku 1900 je charakteristická miernym nárastom obyvateľstva, mierny nárast môžeme pozorovať tiež do roku 1950. Od tohto roku vo vývoji počtu obyvateľstva nastáva výraznejší nárast obyvateľstva. V súčasnosti prebieha obdobie stagnácie, počet obyvateľov sa v podstate výrazne nemení, neklesá ani nenarastá.

Na vývoj počtu obyvateľov Slovenska vplyvajú rôzne faktory, ktoré charakterizujú súčasné dôsledky konzumnej spoločnosti. Pokles pôrodnosti je dôsledkom negatívnych javov vo vývoji súčasných vyspelých spoločností, ohrozujúci v konečnom dôsledku až zachovanie ľudského rodu. Možno ho pokladať taktiež za prejav súčasného demografického vývoja našej spoločnosti za prirodzený jav, ktorým vo svojom vývoji prešli vyspelé západné spoločnosti už dávnejšie. Úbytok pôrodnosti našich 20- až 29-ročných žien (čiže kategórie s najvyššou pôrodnosťou) sa najčastejšie vysvetľuje ako dôsledok sťažených sociálno-ekonomických podmienok na zakladanie rodín, stále klesajúceho počtu sobášov a odkladania rodičovstva do vyššieho veku, keď sa manželom (ako predpokladajú) podarí vytvoriť primerané materiálne podmienky pre narodenie a výchovu detí a pod.

V súčasnosti vzrastajúca úmrtnosť mužov v strednom veku sa prejavuje i v tom, že stredná dĺžka života mužov je asi o osem rokov kratšia ako u žien. Ženy zväčša prežívajú mužov. Napriek znižovaniu úmrtnosti však obyvatelia SR žijú stále v priemere asi o päť rokov kratšie ako obyvatelia západoeurópskych štátov.

Starnutie, resp. rast priemerného veku obyvateľstva SR, znižovanie podielu detí a mládeže a zvyšovanie podielu dôchodcov v populácii prinášajú množstvo negatívnych dôsledkov, na ktoré sa musí naša spoločnosť pripraviť. V prvom rade ide o ekonomické dôsledky starnutia populácie - stále sa znižujúci počet ľudí v produktívnom veku bude musieť "živit" rastúci počet ľudí v poproduktívnom veku a aj inak sa o nich postarať.

Prognózy vývoja obyvateľstva

Štatistický úrad Slovenskej republiky v spolupráci s Výskumným demografickým centrom pri INFOSTATE vypracoval v roku 2002 prognózy vývoja obyvateľstva za Slovenskú republiku s časovým horizontom do roku 2025. Prognóza potvrdila známe rozdelenie Slovenska na progresívny sever a východ a regresívny juh a západ. Zatiaľ čo väčšina okresov v Žilinskom, Prešovskom a Košickom regióne zaznamenáva prírastky obyvateľstva prakticky počas celého prognózovaného obdobia a veková štruktúra v týchto regiónoch zostáva relatívne mladá, okresy na strednom, južnom a západnom Slovensku zaznamenávajú väčšinou úbytok obyvateľstva a proces starnutia obyvateľstva je v pokročilejšom štádiu. V najbližšom období sa neočakávajú výrazné zmeny v počte obyvateľov SR a platí to aj pre väčšinu okresov. Celé prognózované obdobie môžeme z hľadiska prírastkov, resp. úbytkov obyvateľstva charakterizovať v zásade ako stagnáciu.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Podľa prognózy vývoja obyvateľstva v SR môžeme očakávať:

- znižovanie počtu predproduktívneho a produktívneho obyvateľstva,
- zvyšovanie obyvateľstva v poproduktívnom veku,
- znižovanie celkového počtu obyvateľstva,
- starnutie obyvateľstva,
- posun plodnosti žien do vyššieho veku,
- zvyšovanie priemerného veku matky pri pôrode,
- znižovanie rozdielu v úmrtnosti mužov a žien,
- zvyšovanie strednej dĺžky života u oboch pohlaví.

4.1.2 Štruktúra obyvateľstva

Súčasná štruktúra obyvateľstva Slovenska je výsledkom dlhého predchádzajúceho populačného vývoja. Preto pri posudzovaní jej terajšieho stavu treba pri vysvetľovaní vychádzať zo stavov predchádzajúcich, teda z histórie.

4.1.2.1 Pohlavná a veková štruktúra

Pre Slovensko je v dlhodobom vývoji charakteristická mierna prevaha žien nad mužmi. Ovplyvnil to vývoj obyvateľstva v minulosti, v ktorom boli zaznamenané väčšie straty mužov ako žien, najmä v dôsledku vojen a vysťahovalectva.

Počas posledných 80. rokov sa podiel žien na celkovom počte obyvateľov menil len nepatrne. V roku 1921 bol 51,4 %, v roku 1950 bol o desatinu väčší 51,5 %. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001 predstavoval podiel žien 51,4 % a podiel mužov 48,6 %. Vývoj štruktúry obyvateľstva **podľa pohlavia** vyjadruje tabuľka 15, ktorá v absolútnych hodnotách vyjadruje v sledovaných rokoch miernu prevahu žien nad mužmi. V roku 2006 predstavoval podiel mužov 48,5 % a žien 51,5 %. Podľa indexu maskulinity v roku 2006 pripadá 943 mužov na 1 000 žien, resp. 1 060 žien pripadá na 1000 mužov (index feminity).

Tabuľka 15: Vývoj štruktúry obyvateľstva podľa pohlavia vo vybraných rokoch v SR

	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2006
spolu	4 528,5	4 984,3	5 297,8	5 367,8	5 402,6	5 389,2	5 391,2
muži	2 234,3	2 451,6	2 590,6	2 613,7	2 626,1	2 615,9	2 616,9
ženy	2 294,2	2 532,7	2 707,2	2 754,1	2 776,5	2 773,3	2 774,3

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

Najväčší podiel na populácii majú ženy v Bratislavskom kraji – 52,7 % najmenší v Prešovskom kraji – 50,9 % (tabuľka 16, graf 9). V okresoch Bratislava I., Bratislava II. je zastúpenie žien vyššie ako 54 %. Dôležitejšou príčinou prevahy žien je skutočnosť, že sa dožívajú vyššieho veku ako muži. Rodí sa viac chlapcov ako dievčat, ale ženský organizmus je odolnejší ako mužský, preto sa v určitých vekových kategóriách pomer mužov a žien vyrovnáva a vo vyšších vekových kategóriách už jednoznačne prevládajú ženy.

Tabuľka 16: Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia v krajoch SR (r. 2006)

región - kraj	muži		ženy	
	abs.	‰	abs.	‰
Bratislavský	286 374	47,3	318 553	52,7
Trnavský	270 100	48,7	284 544	51,3
Trenčiansky	293 305	48,9	306 897	51,1
Nitriansky	342 086	48,3	365 730	51,7
Žilinský	340 782	49,0	354 140	51,0
Banskobystrický	316 461	48,2	339 970	51,8
Prešovský	392 973	49,1	406 624	50,9
Košický	374 843	48,5	397 802	51,5
SR	2 616 924	48,5	2 774 260	51,5

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

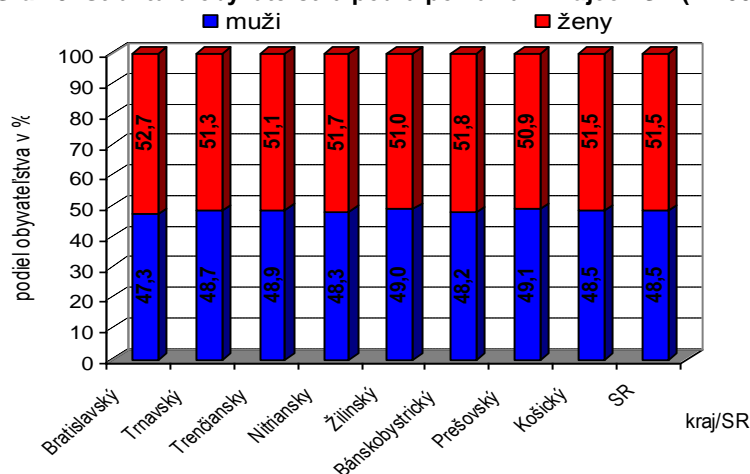
4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Základnou črtou vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenska z časového hľadiska je jeho starnutie. Jednoznačne to ukazuje **index veku**, vypočítaný ako podiel obyvateľov vo veku 0 – 14 rokov a obyvateľov vo veku 50 a viac rokov, násobený hodnotou 100. Index veku v postupne klesal. Kým v roku 1930 mal hodnotu 186,6, pri sčítaní v roku 2001 už len 71,1.

Starnutie obyvateľstva možno vidieť aj z porovnania troch základných vekových kategórií: predproduktívnej (0 – 14 rokov), produktívnej (muži 15 – 59, ženy 15 – 54 rokov) a poproduktívnej (muži 60 a viac, ženy 55 a viac rokov).

Z uvedenej tabuľky 17 vidíme, že za posledných 45 rokov zastúpenie kategórie obyvateľstva v predproduktívnom veku postupne klesalo z hodnoty 31,5 % v roku 1961 až na hodnotu 16,1 % v roku 2006. Veľký skok bol zaznamenaný najmä medzi rokom 1991 a 2001, keď poklesol podiel tejto zložky z 24,9 % na 18,6 %, keď sa znížil aj absolútny počet obyvateľov najmladšej populácie z 1 314 tis. na 944 tis. Iná situácia je pri produktívnom veku a poproduktívnom veku. Pri oboch môžeme pozorovať nárast podielu v sledovaných rokoch (1961 a 2006), graf. 10.

Graf 9: Štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia v krajoch SR (r. 2006)

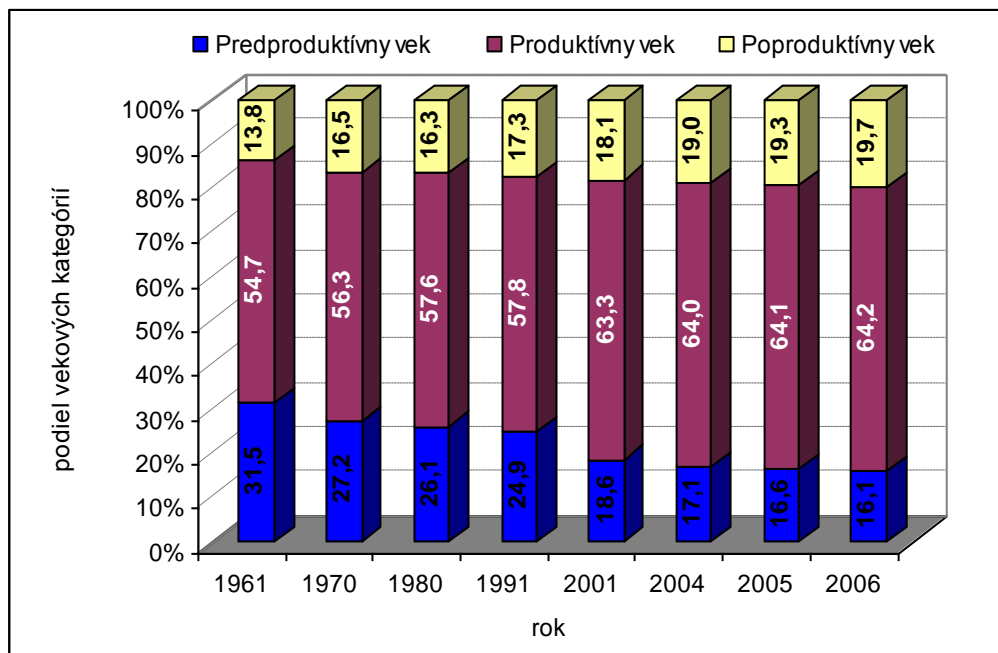
Zdroj: ŠÚ SR, 2008, spracovanie Némethová, 2008

Tabuľka 17: Porovnanie vekového zloženia obyvateľstva za posledných 45 rokov

Vekové kategórie v %	1961	1970	1980	1991	2001	2004	2005	2006
Predproduktívny vek (0 – 14 r.)	31,5	27,2	26,1	24,9	18,6	17,1	16,6	16,1
Produktívny vek (ž. 15 – 54 r.), (m. 15 – 59 r.)	54,7	56,3	57,6	57,8	63,3	64,0	64,1	64,2
Poproduktívny vek (ž. 55 < r.), (m. 60 < r.)	13,8	16,5	16,3	17,3	18,1	19,0	19,3	19,7

Zdroj: ŠÚ SR, 2008, spracovanie Némethová, 2008

Graf 10: Vývoj vekových kategórií za posledných 45 rokov

Zdroj: ŠÚ SR, 2008, spracovanie Némethová, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Najväčšie zastúpenie v r. 2006 má obyvateľstvo v predproduktívnom veku v Prešovskom kraji – 19,7 %, najmenšie v Bratislavskom kraji – iba 13,0 % (tabuľka 18). Najviac obyvateľov v predproduktívnom veku žije v okresoch: Námestovo 26,9 %, Sabinov 25,5 %, Kežmarok 25,5 % a Stará Ľubovňa 23,9 %. Naopak najnižší podiel je v Bratislavských okresoch I, II, III, od 10,6 % – 13,1 %. Z hľadiska vekovej štruktúry pokračuje znižovanie *deťskej zložky* obyvateľstva (0 – 14 ročných), ako dôsledok dlhodobého poklesu pôrodnosti. Početnosť mladej generácie je od roku 2001 pod hranicou 1 milión osôb.

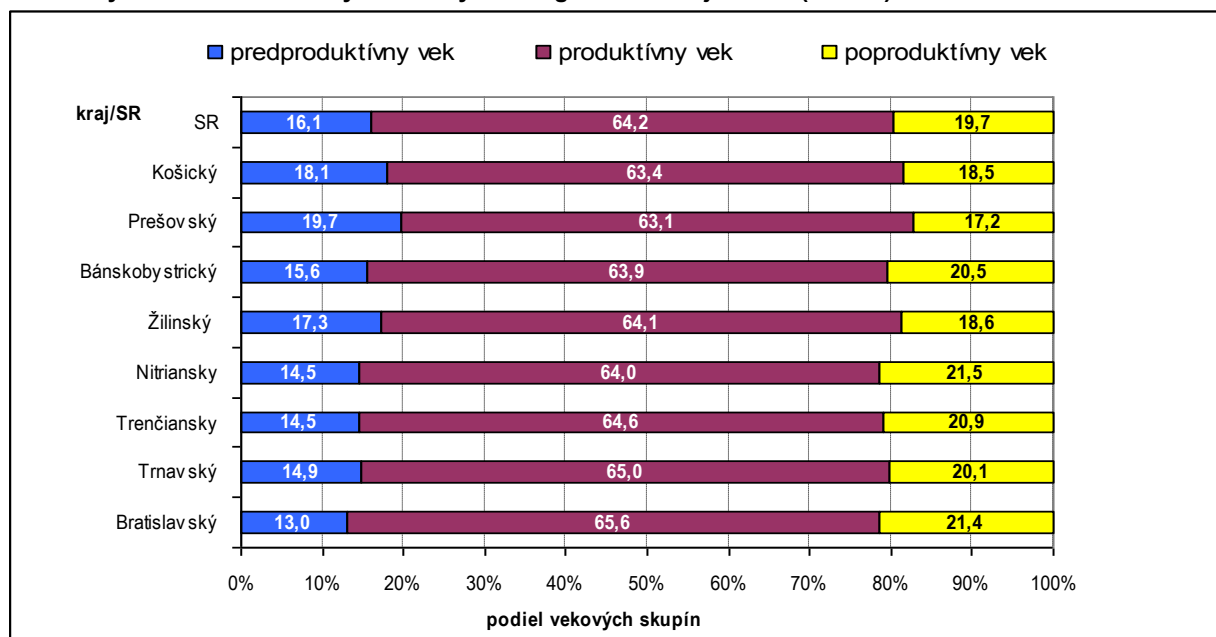
Tabuľka 18: Štruktúra obyvateľstva podľa produktívnych vekových skupín v krajoch SR (r. 2006)

región - kraj	predproduktívny vek		produktívny vek		poproduktívny vek	
	abs.	‰	abs.	‰	abs.	‰
Bratislavský	78 739	13,0	398 063	65,6	129 951	21,4
Trnavský	82 283	14,9	361 059	65,0	111 733	20,1
Trenčiansky	87 008	14,5	387 493	64,6	125 346	20,9
Nitriansky	102 459	14,5	452 867	64,0	151 979	21,5
Žilinský	120 246	17,3	445 680	64,1	129 400	18,6
Banskobystrický	102 326	15,6	419 261	63,9	134 175	20,5
Prešovský	157 933	19,7	505 081	63,1	137 469	17,2
Košický	139 628	18,1	490 759	63,4	142 699	18,5
SR	870 622	16,1	3 460 263	64,2	1 062 752	19,7

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

V ďalších dvoch starších vekových kategóriách podiel obyvateľstva vzrastal. Zastúpenie kategórie obyvateľstva v *produktívnom veku* sa zvýšilo z 54,7 % v roku 1961 na 64,2 % v roku 2006. Tiež bol zaznamenaný veľký nárast medzi rokmi 1991 a 2001 z 57,8 % na 63,3 %. Najviac obyvateľov v produktívnom veku žije v Bratislavskom kraji – 65,6 %, najmenej Prešovskom kraji – iba 63,1 % (graf 11, tabuľka 18). Z okresov najväčšie zastúpenie majú: Bratislava V (78,1 %) a Košice III (76,7 %). Najmenšie zastúpenie majú okresy: Medzilaborce 58,8 %, Sobrance 59,2 %, Sabinov 59,3 % a Gelnica 59,9 %. V rámci produktívneho veku dochádza však už k poklesu počtu obyvateľov vo vekových skupinách 15 – 24 ročných a 35 – 49 ročných osôb a to u oboch pohlaví.

Graf 11: Obyvateľstvo v základných vekových kategóriách v krajoch SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

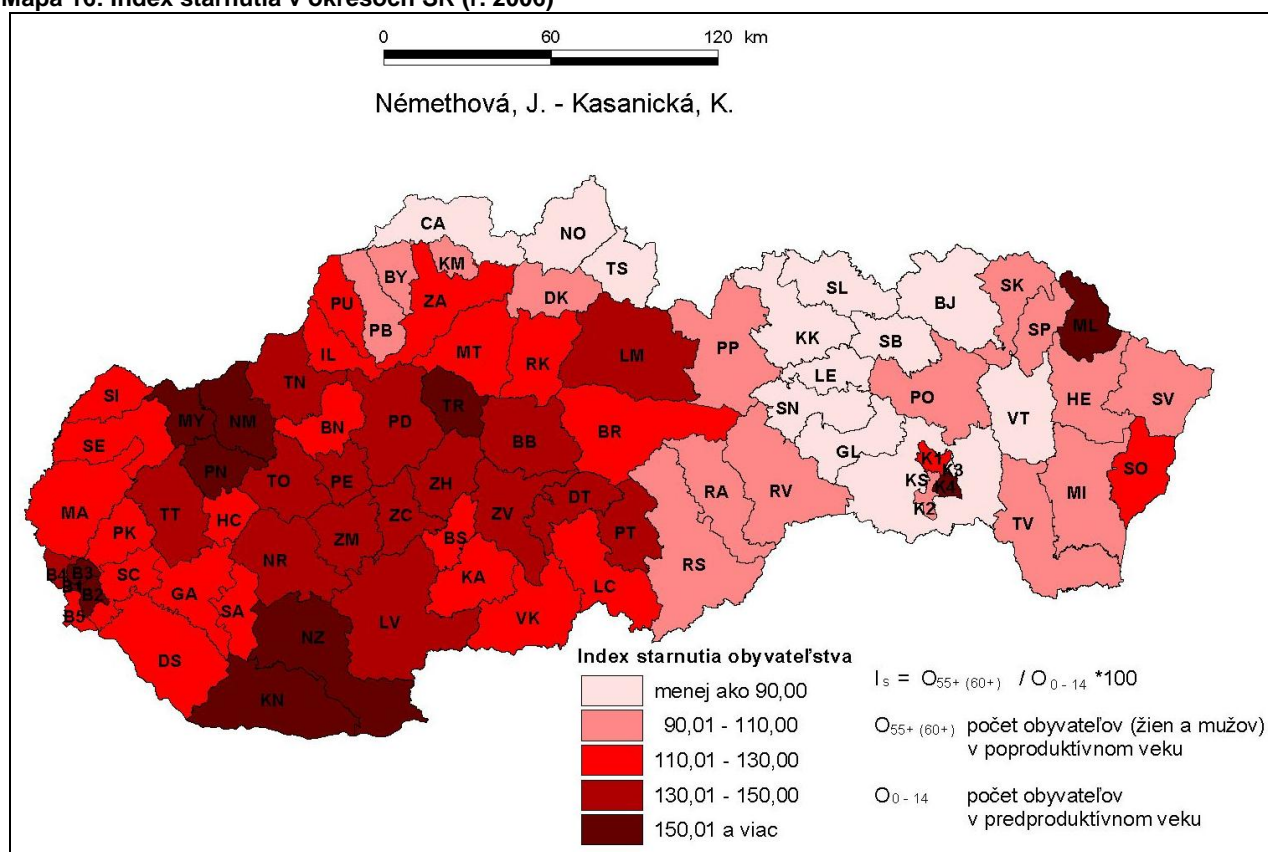
Zvyšovalo sa aj zastúpenie obyvateľstva v *poproduktívnom veku* z 13,8 % v roku 1961 až na 19,7 % v roku 2006. Rozdiel medzi rokmi 1991 a 2001 však nebol taký výrazný. Zastúpenie

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

tejto skupiny vzrástlo zo 17,3 % na 18,1 %. Vzhľadom na skutočnosť, že ženy sa dožívajú vyššieho veku, majú v tejto vekovej kategórii zastúpenie až 66,7 %. Najstaršie obyvateľstvo (r. 2006) žije v Nitrianskom kraji, kde je podiel obyvateľov v poproduktívnom veku 21,5 % a v Bratislavskom kraji (21,4 %), kým v kraji s najmladším obyvateľstvom - v Prešovskom kraji žije len 17,2 % obyvateľov v poproduktívnom veku. Najviac obyvateľov v poproduktívnom veku žije v okresoch: Bratislava I – 29,1 %, Bratislava III – 27,2 % a Bratislava II – 25,7 %, najmenej v okresoch: Košice III – 9,2 %, Bratislava V – 11,4 %, Námestovo – 12,3 %, Kežmarok – 13,5 % a Tvrdošín – 14,5 %.

Ďalším vyjadrením vekového zloženia je **index starnutia**, ktorý predstavuje podiel obyvateľov v poproduktívnom a v predproduktívnom veku násobený číslom 100. Kým v roku 1961 mal index starnutia hodnotu 43,8 v roku 2006 už 122,07. Pritom sa výrazne líši index starnutia žien - 168,68 od indexu starnutia mužov – 77,71. To znamená, že na 100 obyvateľov v predproduktívnom veku pripadá takmer 122 obyvateľov v poproduktívnom veku – 55-ročných a starších žien a 60-ročných a starších mužov. Najnižší index starnutia (r. 2006) má Prešovský kraj – 87,04 a najvyšší Bratislavský kraj - 165,04. Najvyšší index starnutia majú okresy: Bratislava I - 269,7, Bratislava III – 226,0, Bratislava II – 201,9 a Myjava – 173,5, najnižší: Námestovo – 47,2, Kežmarok – 54,4, Stará Ľubovňa – 64,3 Sabinov – 70,0 a Košice III – 72,8. Index starnutia v okresoch SR zobrazuje mapa 16. Vyššie hodnoty ukazovateľa vykazujú okresy západného, resp. stredného Slovenska. Okresy východného Slovenska sú charakteristické vyššou natalitou, a preto podľa tohto ukazovateľa pripadá na 100 obyvateľov v predproduktívnom veku menej obyvateľov v poproduktívnom veku.

Mapa 16: Index starnutia v okresoch SR (r. 2006)

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

Počiatky starnutia populácie Slovenska sa začali koncom 50. rokov, ale výraznejšie starnutie začalo v 90. rokoch 20. storočia. V podstate môžeme rozlíšiť dva typy starnutia, ktoré môžeme pozorovať na vekovej pyramíde. Prvým je starnutie zdola (spodné časti pyramídy) a druhým starnutie zhora (na vrchu pyramídy). V súčasnosti sa prejavuje predovšetkým starnutie zdola, ktoré je spôsobené prudkým poklesom pôrodnosti a plodnosti. Intenzita starnutia na vrchu pyramídy

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

prebieha v súčasnosti miernym tempom. Jej urýchlenie sa očakáva v najbližších rokoch, keď sa presunie generácia narodená po druhej svetovej vojne do poproduktívneho veku.

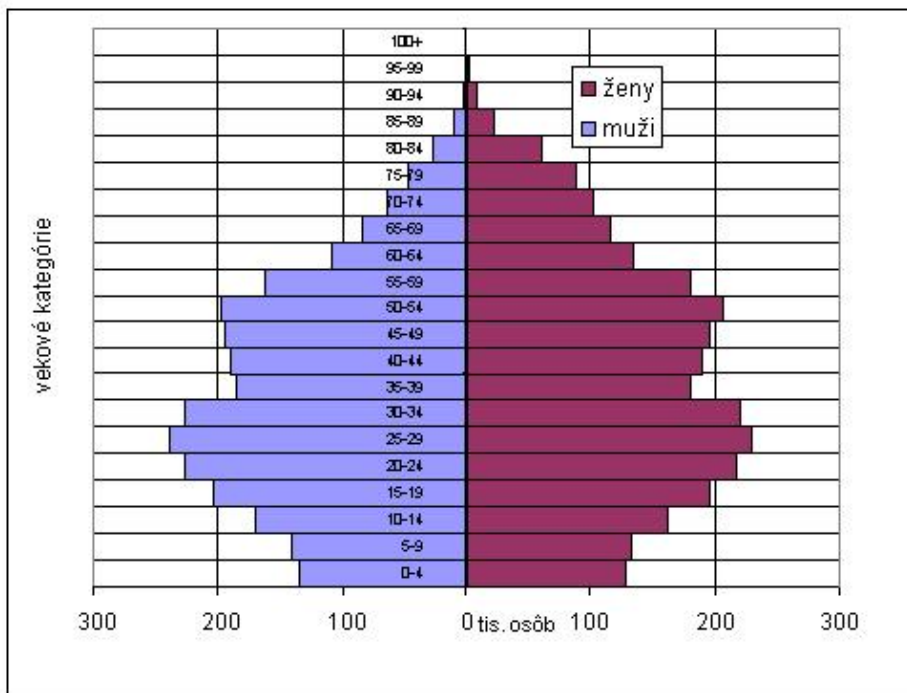
Priemerný vek obyvateľov sa tiež postupne zvyšuje. V roku 1950 bol 30,8, v roku 1970 bol 32,4 roka a v roku 1980 (32,5). Priemerný vek žijúcich obyvateľov (r. 2006) je 37,7 rokov, u mužov 36,1 a u žien 39,3 rokov. Hodnotu priemerného veku výrazne ovplyvňujú povojnové ročníky, ktoré sa presúvajú do vyšších vekových kategórií. Postupne starne aj obyvateľstvo 70. rokov a presúva sa do vyšších kategórií, pričom v spodných vekových kategóriách je nahradzované stále menej početnými generáciami z 80., resp. začiatku 90. rokov 20. storočia.

Celá naša spoločnosť sa však v budúcnosti bude vyrovnávať so starnutím obyvateľstva. So znižovaním prírastku obyvateľstva a s prehlbujúcim procesom starnutia populácie bude dochádzať postupne k zvyšovaniu **priemerného veku** obyvateľstva. V roku 2020 priemerný vek by mal mať hodnotu 41,85 rokov a v roku 2050 až 47,83 rokov. Proces starnutia sa bude postupne zrýchľovať, kým v súčasnosti pripadajú na 1 obyvateľa nad 65 rokov dvaja sedemnástroční, v roku 2050 to bude presne naopak.

Charakteristickým znakom slovenskej populácie je, že **veková štruktúra** sa vyznačuje značnou nepravidelnosťou, ktorá je výsledkom udalostí predchádzajúceho storočia (svetové vojny, hospodárska kríza v 30. rokoch, povojnové natalitné vlny, transformačné zmeny v 90. rokoch 20. storočia a pod.) Deformácie vekovej štruktúry sú výsledkom najmä zmien pôrodnosti a úmrtnosti. Dlho očakávaný nárast počtu narodených sa ešte o nejaký čas posunie a určite nedosiahne silu predchádzajúcich natalitných vln, čím sa v populácii Slovenska zachová jej charakteristická nerovnomernosť vekovej štruktúry. Zmeny v intenzite úmrtnosti, vyjadrené predlžovaním strednej dĺžky života a diferenčná úmrtnosť sa tiež podpisujú na tvar vekovej štruktúry. Výraznú úlohu zohrávajú v starších vekových skupinách, ktoré vďaka zlepšovaniu úmrtnostných charakteristík a nízkej pôrodnosti zvyšujú svoju váhu v populácii (Vaňo a i., 2007).

Podľa sčítania v roku 2001 vo vekovej kategórii 0 – 4 ročných žilo na Slovensku 143 312 chlapcov a 136 212 dievčat, čo bolo v percentuálnom vyjadrení 51,3 % chlapcov a 48,7 % dievčat. Muži prevládajú až po kategóriu 45 – 49 ročných, keď sa mení pomer v prospech žien (50,6 %). Vo všetkých starších kategóriách už prevládajú ženy. Nad 85 rokov je ich podiel až 69,8 %. Podobná situácia je aj v roku 2006, kedy vo vekovej kategórii 0 – 4 ročných žilo 134 912 chlapcov a 128 033 dievčat. Vo všeobecnosti sa v každej populácii rodí viac chlapcov ako dievčat. S rastúcim vekom sa však prevaha mužov stráca (graf 12).

Graf 12: Vekové zloženie obyvateľstva v SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Muži v súčasnosti prevládajú len po kategóriu 40 – 44 ročných. Príčinu tohto javu možno hľadať hlavne v rozdielnej strednej dĺžke života mužov a žien, ktorá je v každom veku vyššia pre ženy. Mužská nadúmrtnosť tak spôsobuje vyrovnanie zastúpenia pohlaví, pričom s rastúcim vekom dochádza k vzniku prevahy žien. Nad 85 rokov je podiel žien až 70,9 %. Veková pyramída obyvateľstva za rok 2006 má výrazne zúženú základňu. Je to typický regresívny typ vekovej štruktúry, ktorý poukazuje na stále sa zmenšujúci počet narodených a tým zmenšujúci sa podiel detí na populácii. To znamená, že populácia má nedostatočnú reprodukciu. No na druhej strane dochádza k nárastu obyvateľov v staršom veku (staršie obyvateľstvo 50 a viac rokov prevláda nad detskou zložkou obyvateľstva 0 – 14 rokov). No zatiaľ nárast podielu osôb 65-ročných a starších nie je až taký rýchly. Tento typ populácie má väčšina vyspelých krajín. K zmene populačného typu zo stacionárneho na regresívny došlo začiatkom 90. rokov 20. storočia. Veková štruktúra je vcelku najhoršia najmä v našich najväčších mestách, najlepšia v miestach najväčšej natality – sever a východ Slovenska. Veková štruktúra sa posúva do vyššieho veku. To znamená, že žijeme dlhšie a rodí sa stále menej detí. Práve to, že prichádza na svet stále menej detí, sa viac podieľa na starnutí populácie a predlžovaní jej veku.

Stredná dĺžka života je u mužov 70 rokov, u žien 78 rokov. Na Slovensku predstavuje rozdiel v strednej dĺžke života žien a mužov asi osem rokov prospech žien. V súčasnosti žijú muži na Slovensku v priemere o 7 rokov kratšie ako muži v najvyspelejších krajinách. U žien je tento rozdiel menší zhruba 5 rokov. Vyššieho veku sa u nás dožívajú ľudia v mestách ako na vidieku. Pravdepodobne tu možno hľadať súvislosť s lepšou informovanosťou o zdravšom spôsobe života či lepšou dostupnosťou lekárskej starostlivosti. Na Slovensku sa najvyššieho veku dožívajú bratislavskí muži, až 71,43 roka. Medzi ženami majú nádej na vysoké dožitie obyvateľky okresu Liptovský Mikuláš, kde je stredná dĺžka života 79,23 roka. Najmenej sa dožívajú muži a ženy v okrese Krupina muži v priemere 64,6 roka a ženy 74,94 roka.

Na Slovensku je **starnutie obyvateľstva** predovšetkým dôsledkom znižovania pôrodnosti a až v druhom rade dôsledkom predlžovania ľudského života. Je pravdepodobné, že najneskôr do roku 2010 sa prirodzený prírastok obyvateľstva zmení na úbytok a tým sa výraznejšie zrýchli aj proces starnutia obyvateľstva. Vtedy sa dostanú do poproduktívneho veku silné populačné ročníky narodené po druhej svetovej vojne a v prvej polovici 50. rokov a naopak do produktívneho veku a veku najvyššej plodnosti zasa slabé populačné ročníky narodené v 90. rokoch. Rast počtu starých ľudí v populácii si vyžaduje rad opatrení najmä v oblasti zdravotných a sociálnych služieb. Naopak nároky na kapacity školských a predškolských zariadení budú nižšie. Zmeny sa prejavujú aj na trhu práce, s čím súvisí dôchodková reforma, posun vekovej hranice na odchod do dôchodku a pod. Odďalovanie dôchodkového veku sa už začalo. Ženám sa bude predlžovať ich pracovný život tak, že najneskôr v roku 2027 budú pracovať do šesťdesiatky.

4.1.2.2 Národnostná štruktúra

Stručná história vývoja národností na našom území

Dnešná národnostná štruktúra je výsledkom historického vývoja, v ktorom najdôležitejšiu úlohu zohralo osídlenie územia našimi predkami – Slovanmi, spoločné žitie s Maďarmi v Uhorsku a kolonizácie.

Príchod Slovanov na naše územie v 5. - 6. storočí a najmä ich prvý štátny útvar Veľkomoravská ríša (založená v roku 833) spôsobili, že od 9. storočia tvoria základnú zložku Slovania (Slovieni), neskôr pod názvom Slováci. V roku 896 sa usadili v Potisí starí Maďari, ktorí v 10. storočí po rozpade Veľkomoravskej ríše osídľovali hlavne juhozápadné Slovensko. Významná kolonizačná vlna po vpáde Tatárov v 13. storočí znamená najmä príchod Nemcov. Valašská kolonizácia v 15. – 16. storočí znamenala najskôr príchod pastierov z Valaška a Sedmohradska, neskôr to boli najmä Rusíni, Ukrajinci a Poliaci. v tom čase na naše územie prichádzali aj Rómovia, ktorí v 18. storočí žili už na celom území Slovenska. Pred Turkami, ktorí okupovali južné časti Uhorska, utiekli na naše územie v 16. storočí hlavne Maďari, ktorí sa usadili najmä v Bratislave, Trnave a Košiciach. Na západné Slovensko utieklo pred Turkami aj niekoľko tisíc Chorvátov a Srbov. Západ Slovenska sa stal útočiskom aj pre novokrstencov (habánov), ktorí sem prišli pred náboženským prenasledovaním v roku 1545. Boli prevažne nemeckej národnosti.

Národnostný zákon z roku 1608, ktorý v slobodných kráľovských a banských mestách zaručoval rovnaké práva pre Slovákov, Maďarov i Nemcov, podporil najmä vzrast podielu slovenskej národnosti.

Po ústupe Turkov v 18. storočí sa najskôr časť obyvateľstva, najmä slovenského, maďarského a rusínskeho, vystaňovala na opustenú Dolnú zem. Od polovice 18. storočia sem opäť prichádzali najmä Nemci, ktorí sa usadili v oblasti Malých Karpát a na Zamagurí. Najsevernejšie oblasti východného Slovenska dosídľovali Rusíni a hornú Oravu goralí.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V prvej polovici 19. storočia prichádzali do miest západného Slovenska z Moravy a Čiech Židia. Prví Židia – obchodníci – prišli na naše územie už s rímskymi légiami. Potom najmä v rámci kolonizácie v 13. storočí z Čiech, Moravy a Rakúska, odkiaľ prichádzali aj v čase kolonizácie v 18. storočí. Väčšie počty Židov prichádzali na Slovensko po delení Poľska v roku 1772. V roku 1787 ich žilo na Slovensku už 33 tis. a v polovici 19. storočia už okolo 100 tis.

V polovici 19. storočia v desiatich stoliciach, ktoré celé patria do dnešného územia Slovenska, tvorili Slováci 71 %, Maďari 11,7 %, Nemci 8 %, Rusíni 5,2 %, Židia 3,7 % obyvateľstva. V ďalších siedmich stoliciach, ktoré celé nepatria do územia dnešného Slovenska, žilo Slovákov 28 %, Maďarov 11,7 %, Rusínov 10 %, Nemcov 2,7 %, a Židov 3,4 %.

Koncom 19. storočia nastala na Slovensku silná maďarizácia, ktorá sa týkala najmä mestského obyvateľstva. Kým v roku 1880 žilo v mestách dnešného Slovenska 27 % Maďarov, v roku 1910 to bolo už 49 %. Za takých okolností klesol v tomto období podiel Slovákov v mestách z 42 % na 31 % a podiel Nemcov z 30 % na 17 %.

Na maďarizáciu poukazuje aj zastúpenie hlavných národností v roku 1880: Slováci 63,1 %, Maďari 23,2 %, Nemci 9,5 %, Rusíni 3,3 % a v roku 1910: Slováci 57,7 %, Maďari 30,5 %, Nemci 6,7 %, Rusíni 3,3 %.

Po vzniku Československa v roku 1921 žilo na území Slovenska 65,1 % Slovákov, 21,7 % Maďarov, 4,8 % Nemcov, 3,0 % Rusínov a Ukrajincov, 2,4 % Čechov. Sčítanie v roku 1930 ukázalo zlepšenie v prospech Slovákov a Čechov. Podiel Slovákov vzrástol na 67,7 %, Čechov na 3,7 %, kým poklesol podiel Maďarov na 17,6 % a Nemcov na 4,7 % a Rusínov a Ukrajincov na 2,9 %.

Značné zmeny nastali po II. svetovej vojne. Odstaľovali sa najmä Nemci, ktorých podiel v roku 1950 bol už len 0,1 %. Na základe „Dohody o výmene obyvateľstva“ sa v rokoch 1945 – 1948 z Československa do Maďarska presťahovalo takmer 90 tis. obyvateľov maďarskej národnosti a opačným smerom asi 73 tis. obyvateľov slovenskej národnosti. Podiel obyvateľov maďarskej národnosti takto poklesol na 10,5 %, pričom niektorí, aby sa vyhli represáliám (akými boli napr. nútené práce v Čechách), hlásili sa k slovenskej národnosti. Oficiálne prestala existovať židovská komunita. Niektorým sa podarilo vysťahovať ešte pred rokom 1939, iní sa stali obeťami genocídy. Za týchto okolností sa v roku 1950 zvýšil podiel slovenskej národnosti na 86,6 %.

Po roku 1950 sa národnostné zloženie obyvateľstva Slovenska už radikálne nemenilo. Vplývali naň predovšetkým rozdiely v prirodzenom prírastku medzi jednotlivými národnosťami a zmeny v spôsobe sčítania obyvateľstva. Po vojne v roku 1950, ako aj v roku 1991, 2001 bola príslušnosť k národnosti zisťovaná na základe dobrovoľného prihlásenia sa. Tento princíp je síce demokratický, avšak nie je korektný. V dôsledku neho bol napr. po II. svetovej vojne vykazovaný nižší počet občanov maďarskej národnosti a v súčasnosti nižší počet občanov rómskej národnosti, ako je skutočnosť.

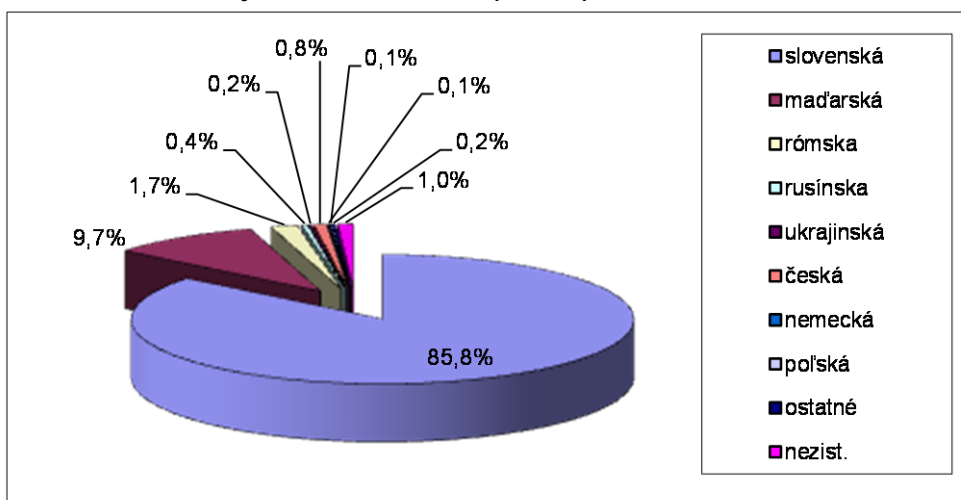
Súčasný stav

Podľa sčítania obyvateľstva v roku 2001 žilo na Slovensku 85,8 % obyvateľov slovenskej národnosti, 9,7 % obyvateľov sa prihlásilo k maďarskej národnosti, 1,7 % k rómskej národnosti, 0,8 % k českej, 0,4 % k rusínskej, 0,2 % k ukrajinskej a 1,4 % k ostatným národnostiam (graf 13).

Národnostná štruktúra sa v podstate nezmenila ani v roku 2006. V roku 2006 žilo v SR 85,6 % obyvateľov slovenskej národnosti, čo v absolútnej hodnote znamená 4 613 735 obyvateľov, 9,6 % maďarskej (514 235 obyvateľov), 1,8 % rómskej (100 069 obyvateľov), 0,9 % českej, moravskej a sliezskej (49 074 obyvateľov), 0,5 % rusínskej (24 050 obyvateľov), 0,2 % ukrajinskej (11 411 obyvateľov), 0,1 % nemeckej (6 568 obyvateľov), 0,06 % poľskej (3 801 obyvateľov), 0,03 % ruskej (1 831 obyvateľov) a 1,24 % inej národnosti (graf 14).

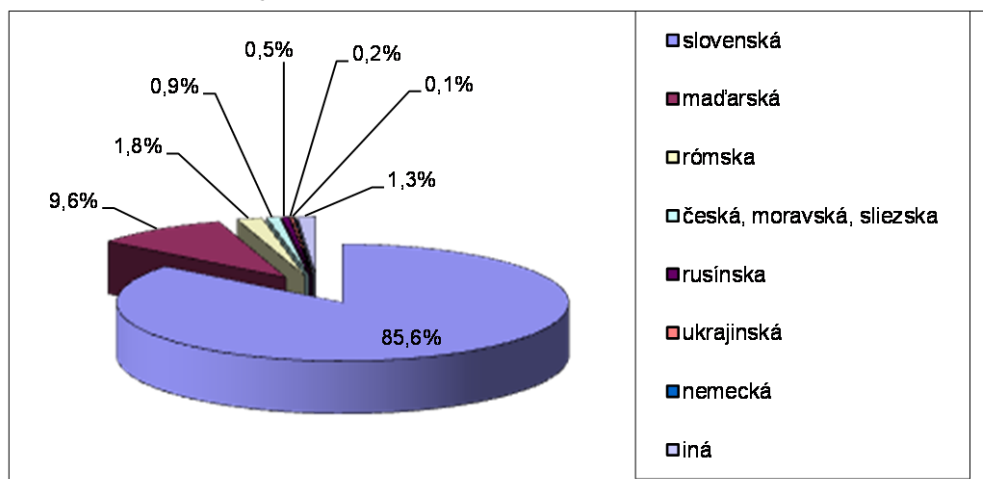
4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Graf 13: Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska (r. 2001)

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001, spracovanie Némethová, 2008

Graf 14: Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

Po vzniku Československej republiky absolútny počet Slovákov na území Slovenska vďaka prirodzenému prírastku postupne vzrastal. Vzrast relatívneho zastúpenia však nebol úplne plynulý. V roku 1921 mali **Slováci** zastúpenie 65,1 %, v roku 1930 už 67,7 %, v roku 1950 až 86,6 %. Pri povojnovom sčítaní sa niektorí občania maďarskej národnosti prihlásili k slovenskej národnosti. Preto v roku 1961 zastúpenie Slovákov pokleslo na 85,3 %. Odvtedy sa ich podiel už postupne pomaly zvyšuje. V roku 1970 na 85,5 %, v roku 1980 na 86,5 %, v roku 1991 na 85,7 % a v roku 2001 na 85,8 %.

Obyvatelia slovenskej národnosti prevládajú na celom území Slovenska s výnimkou pásu pozdĺž južných hraníc, kde v jednotlivých okresoch a obciach prevláda obyvateľstvo maďarskej národnosti. Najvyššie zastúpenie má v Žilinskom kraji (97,5 %) a v Trenčianskom kraji (97,3 %), najnižšie v Nitrianskom kraji (70,1 %). Najväčší podiel majú okresy v severozápadnej časti Slovenska a na strednom Považí: Námestovo (99,3 %), Tvrdošín (98,9 %) a Bytča 98,8 %. Najmenší podiel ich je v okresoch: Dunajská Streda (14,0 %), Komárno (27,7 %), Medzilaborce (50,4 %) a Rimavská Sobota (52,3 %).

Význačné zastúpenie majú na slovenskom území **Maďari**. Ich prítomnosť vyplýva zo spoločného spoluzitia Slovákov a Maďarov v Uhorsku až do vzniku Československa v roku 1918. Vtedy hranica vedená aj vzhľadom na prírodné podmienky oddelila časť maďarského etnika žijúceho na Slovensku od Maďarska, ako aj opačne časť slovenského etnika v Maďarsku od Slovenska. Pri vzniku československej hranice v roku 1921 mali Maďari podiel na obyvateľstve Slovenska 21,7 %, v roku 1930 už len 17,6 %. Po II. svetovej vojne, v roku 1950 vzhľadom na predchádzajúce udalosti sa k maďarskej národnosti prihlásilo len 10,5 %, neskôr pri inom spôsobe

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

sčítania v roku 1961 ich podiel vzrástol na 12,4 %. Maďarské etnikum má už dlho nízky prirodzený prírastok, resp. úbytok, preto jeho podiel neustále klesá. V roku 1970 bol 12,2 %, 1980 už len 11,2 %, v roku 1991 iba 10,8 % a v roku 2001 súčasných 9,7 %.

Maďarské obyvateľstvo sa koncentruje, samozrejme, pozdĺž maďarských hraníc. Najväčšie zastúpenie majú v Nitrianskom kraji (27,6 %) a v Trnavskom kraji (23,7 %). Vyššie zastúpenie majú aj v Banskobystrickom a Košickom kraji (11-12 %). Prevažia maďarskej národnosti je v okresoch: Dunajská Streda (83,3 %) a Komárno (69,1 %). Vysoké zastúpenie majú ešte najmä v okresoch: Rimavská Sobota (41,3 %), Galanta (38,6 %), Nové Zámky (38,3 %), Šaľa (35,7 %), Rožňava (30,6 %), Trebišov (29,3 %), Levice (27,9 %), Lučenec (27,6 %), Veľký Krtíš (27,4 %).

Zvláštnou etnickou skupinou sú **Rómovia** (Cigáni). Ich predkovia pochádzali z Prednej Indie odkiaľ odchádzali v 8. - 11. storočí. K nám sa dostali cez Grécko a Balkán. Prvá písomná zmienka o ich prítomnosti na Slovensku pochádza z roku 1322 zo Spiša. Hlavná vlna prišla v 15. storočí, pričom niektorí sa usadili a niektorí žili kočovným spôsobom. Rómovia usadení najmä na okrajoch miest sa živili remeslami (kováčstvom, korytárstvom), pomocnými prácami, ako hudobníci, ale aj krádežami. V 16. - 17. storočí prichádzali na naše územie Rómovia zo západnej Európy, odkiaľ boli vyhánaní. V roku 1893 žilo na Slovensku (Encyklopédia Slovenska, 1985) asi 36 tis. Rómov, v roku 1927 asi 62 tis. Napriek tomu, že počas II. svetovej vojny boli mnohí vyvraždení, v roku 1947 ich bolo už 101 tis. Pri sčítaní v roku 1970 ich bolo zistených asi 160 tis. Pri sčítaniach v roku 1991 a 2001 sa Rómovia dobrovoľne hlásili k svojej národnosti. Mnohí z nich sa však hlásili k slovenskej a maďarskej národnosti. Preto v roku 1991 bol ich počet podľa sčítania 75 802, pričom sa odhaduje, že ich je asi 3-krát viac, nakoľko v roku 1989 Ministerstvo práce a sociálnych vecí udávalo, že v SR žije 254 tis. Rómov. V roku 2001 sa k rómskej národnosti prihlásilo 89 920 obyvateľov, čo predstavuje podiel 1,7 %.

Najviac rómskeho obyvateľstva žije na východe Slovenska, predovšetkým na Spiši, Šariši, Gemeri a Above. V Prešovskom kraji tvoria 4,0 % a v Košickom kraji 3,9 % obyvateľstva. Najväčšie zastúpenie podľa sčítania obyvateľov majú v okresoch Kežmarok 8,8 %, Levoča 7,1 %, Vranov nad Topľou 6,9 %, Gelnica 6,8 %, Revúca 6,8 %, Sabinov 6,2 %, Spišská Nová Ves 5,5 %, Košice - okolie 5,0 %, Rimavská Sobota 4,7 %, Rožňava 4,7 %

Česi majú u nás zastúpenie už len 0,8 %. Najväčšie zastúpenie mali po vzniku Československa. Najvyšší podiel mali pri sčítaní obyvateľstva v roku 1930 a to 3,7 %. Vzdelanejší Česi v tom období prichádzali pracovať do slovenských úradov, škôl, na políciu a pod. Preto neobývali súvislejšie oblasti, ale ich prítomnosť sa viazala skôr na mestá. Samozrejme, o niečo väčšie zastúpenie majú pri hraniciach s Českom, kde však by sme mohli hovoriť o moravskej národnosti.

V súčasnosti majú najväčšie zastúpenie v Bratislavskom kraji 1,6 % a v Trenčianskom kraji 1,1 %. Z okresov sú to okresy: Skalica (2,6 %), Bratislava I (2,4 %), Bratislava III (2,0 %), Bratislava IV (1,9 %), Bratislava II. (1,8 %), Trenčín (1,7 %).

Rusíni sa na našom území začali usadzovať najmä v období valašskej kolonizácie v 16. storočí. Obývajú hlavne územie flyšových hornatín na severovýchode Slovenska, od hraníc s Ukrajinou až po Spišskú Maguru. Menšie ostrovy ich osídlenia nájdeme ešte aj v južnejších oblastiach Spiša, v Šariša a Zemplína. Preto majú najväčšie zastúpenie v Prešovskom kraji (2,7 %) a v okresoch: Medzilaborce (40,4 %), Svidník (10,5 %), Snina (8,8 %) a Stropkov (5,3 %).

Ukrajinci boli v minulosti často sčítavani spolu s Rusínmi. Na území Slovenska mali s nimi i podobnú históriu. Pri sčítaní v roku 2001 tvorili podiel 0,2 %. Žijú tiež hlavne na území, kde aj Rusíni. Z krajov najmä v Prešovskom (0,9 %) a v Košickom (0,3 %). Z okresov sú to predovšetkým: Medzilaborce (5,0 %), Snina (2,8 %), Svidník (2,5 %), Humenné (1,4 %), Bardejov (1,3 %), Stará Lubovňa (1,2 %), Stropkov (0,8 %) a Prešov (0,7 %).

Nemci, ktorí mali niekedy veľké zastúpenie na obyvateľstve Slovenska, tvoria podiel už iba 0,1 %. Obývajú len časti národnostných ostrovov, ktorých bolo niekedy šesť: bratislavský, pezinský, pravniansky, kremnický, severospišský (Kežmarok), a juhospišský (Gelnica). Okrem toho žili Nemci v minulosti najmä v našich mestách, kde rozvíjali priemysel a obchod.

Ďalšie národnosti sa podieľajú na obyvateľstve Slovenska menšou hodnotou ako 0,1 %. **Poliaci** (2 602 obyvateľov) sa v minulosti vo veľkej miere asimilovali. Ani v pohraničí nevykazujú veľké zastúpenie. Najvýznamnejšie sú zastúpení na severnom Spiši a hornej Orave. Viac ako 100 ich žije len v okrese Kežmarok (111) a v okrese Poprad (106). **Rusov** žije na Slovensku 1 590, najmä v mestách. **Bulhari** sa v minulosti usídľovali na okraji miest a v ich zázemí, kde produkovali

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

zeleninu. V roku 2001 ich bolo 1 179. Z okresov majú najvyššie podiely v okresoch Bratislava II a okrem ďalších bratislavských okresov i v okrese Senec. **Chorváti**, ktorých ešte pred sto rokmi žilo v okolí Bratislavy spolu so Srbmi asi 3 400, sa hlásilo k svojej národnosti len 890. Význačnejšie zastúpenie už majú len v okrese Bratislava IV (457), čo však tiež netvorí ani 0,1 %. Celkový počet **Srbov** je o polovicu menší (434) a tiež netvorí žiadnu významnejšiu koncentráciu. Najviac ich žije v okolí Bratislavy. **Židia**, ktorí v roku 1930 tvorili v našich väčších mestách podiel viac ako 10 %, sa k svojej národnosti prihlásili na celom Slovensku v počte len 218. Zväčša sa koncentrujú do Bratislavy a Košíc.

4.1.2.3 Vzdelanostná štruktúra a školstvo

Vzdelanostnou štruktúrou obyvateľstva sa chápe dosiahnutý stupeň vzdelania. Vzdelanostná štruktúra je najmenej porovnateľná štruktúra obyvateľstva, a to tak medzištátne, ako aj historicky, pretože každý štát má iný systém školstva. V minulosti v našej krajine prebiehali i dnes prebiehajú rôzne zmeny v systéme školstva. Napriek tomu možno konštatovať, že vzdelanosť obyvateľov Slovenska vzrastá. Jednoznačne na to poukazuje podiel vysokoškolsky vzdelaných študentov (tabuľka 19).

Tabuľka 19: Podiel študentov vysokých škôl z príslušnej vekovej skupiny (%)

1960	1 970	1980	1990	1995	2000	2004
6,9	9,5	13,4	13,8	15,8	19,3	22,3

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

Podľa údajov zo sčítania obyvateľov domov a bytov z roku 2001 má na Slovensku **základné vzdelanie** (vrátane nedokončeného) 21,1 % trvale bývajúcich obyvateľov. Z celkového počtu obyvateľov so základným vzdelaním je 63,2 % žien. **Učňovské vzdelanie** bez maturity má 19,7 % obyvateľov, z nich je 37,8 % žien. S odborným vzdelaním je 3,8% obyvateľov (53,4 % mužov a 46,6 % žien). **Úplné stredné vzdelanie** má 25,6 % trvale bývajúcich obyvateľov, z toho je 58,9 % žien. V rámci úplného stredného vzdelania je 18,2% obyvateľov s učňovským (z nich 36,8 % žien), 63,3 % s odborným vrátane vyššieho (z nich až 60,4 % žien), a 18,4 % so všeobecným (z nich až 64,7 % žien). Vysokoškolské bakalárske vzdelanie má 0,3 % obyvateľov (z toho 38,2 % žien). Bakalárske štúdium sa však v čase sčítania na našich vysokých školách len zavádzalo.

Tabuľka 20: Trvale bývajúce obyvateľstvo podľa stupňa dosiahnutého školského vzdelania k 26. 5. 2001

Školské vzdelanie	Spolu		z toho žien	
	počet	Podiel z trvale bývajúceho obyvateľstva v %	počet	Podiel žien v rámci danej skupiny obyvateľstva v %
Základné (vr. nedokončeného)	1 132 995	21,1	716 313	63,2
Učňovské (bez maturity)	1 060 854	19,7	400 619	37,8
Odborné	203 290	3,8	94 729	46,6
Úplné stredné spolu	1 378 077	25,6	783 641	58,9
<i>v tom:</i>	<i>počet</i>	<i>podiel z upl. odb. spolu v %</i>	<i>počet</i>	-
učňovské	251 992	18,2	92 789	36,8
odborné (vr. vyššieho) všeobecné	872 677	63,3	526 843	60,4
	253 408	18,4	164 009	64,7
Vysokoškolské bakalárske	17 917	0,3	9 678	54,0
Vysokoškolské inžinierske, magisterské, doktorské	382 013	7,1	175 793	46,0
Vysokoškolské doktorandské	23 394	0,4	8 934	38,2
Bez školského vzdelania	15 529	0,3	8 474	54,6
Bez údajov o školskom vzdelaní	85 533	1,6	42 081	49,2
Deti do 16 rokov	1 079 853	20,1	526 678	48,8
Spolu	5 379 455	100,0	2 766 940	51,4

zdroj: <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie>

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Vysokoškolské inžinierske, magisterské a doktorské štúdium má 7,1% (z toho 46% žien), **vysokoškolské doktorandské** 0,4 % (z toho 38,2 % žien). Obyvateľov bez školského vzdelania je 0,3 % (z toho je 54,6 % žien) a s nezisteným školským vzdelaním je 1,6 % obyvateľov (49,2 % žien). Detí do 16 rokov je na Slovensku 20,1 % z trvale bývajúcего obyvateľstva (z toho 48,8 % žien), (tabuľka 20).

Vzdelanostná štruktúra obyvateľstva je pomerne výrazne priestorovo diferencovaná. V podiele obyvateľov vo veku 15 a viac rokov s vysokoškolským vzdelaním vyniká Bratislavský kraj (20 %). S pomerne veľkým odstupom nasleduje Košický kraj (9,4 %). Ostatné kraje sú pod úrovňou slovenského priemeru v poradí Žilinský kraj (8,7 %), Banskobystrický kraj (8,6 %), Trenčiansky kraj (8,5 %), Prešovský (7,9 %), Nitriansky (7,8 %) a Trnavský kraj (7,3 %). Bratislavský kraj koncentruje 24,1 % všetkých vysokoškolsky vzdelaných osôb Slovenska. Je to hlavne zásluhou Bratislavy, kde je sústredených 21,2 % vysokoškolsky vzdelaných osôb Slovenska.

Najrozšírenejšie dosiahnuté vzdelanie je stredné, resp. stredné úplné s podielom 27 – 34 %. Obyvateľstvo s týmto vzdelaním je v podstate rovnomerne zastúpené vo všetkých krajoch SR. Najviac obyvateľov so základným vzdelaním má Nitriansky kraj (31,2 %) a najmenej Bratislavský kraj (19,2 %). Najvyššie zastúpenie obyvateľov bez vzdelania má Košický kraj (0,7 %) a Banskobystrický kraj (0,5 %). Najmenšie zastúpenie majú obyvatelia bez vzdelania v Bratislavskom kraji (0,1 %). Priestorová diferenciácia vzdelanostnej štruktúry potvrdzuje vyššiu úroveň na juhozápade a severe Slovenska a nižšiu úroveň na juhu Slovenska.

Vzdelanie zabezpečuje **sieť škôl od materských až po univerzity**. V roku 2006 pôsobilo na území Slovenska 2 928 materských škôl so 6 736 triedami, ktoré navštevovalo 140 014 detí (tabuľka 21). Vzhľadom na menší počet detí v predškolskom veku má počet materských škôl klesajúci trend.

Podobný klesajúci trend zaznamenávame už aj pri počte základných škôl. V roku 2005 ich bolo 2 304 a v roku 2006 (2 283). Pokles môžeme pozorovať aj pri počte žiakov. V roku 2006 tento typ školy navštevuje 508 130 žiakov. Pri ostatných typoch škôl nastáva v roku 2006 nárast počtu škôl. Na 246 gymnáziách Slovenska študuje spolu 99 931 študentov. Na 249 stredných odborných školách študuje 80 339 študentov. Počet stredných odborných učilíšť v roku 2006 je 210 a navštevuje ich 60 621 žiakov.

Tabuľka 21: Vývoj počtu škôl, žiakov (VŠ študentov) na Slovensku (r. 2005 - 2006)

Typ školy	Počet škôl		Počet tried		Počet žiakov (študentov denného štúdia a popri zamestnaní)		Počet absolventov (študentov denného štúdia a popri zamestnaní)	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Materská škola	2 945	2 928	6 795	6 736	141 814	140 014	-	-
Základná škola	2 304	2 283	25 012	-	532 188	508 130	-	-
Gymnázium	238	246	3 409	-	99 758	99 931	19 284	19 522
Stredná odborná škola	245	249	2 961	-	81 498	80 339	20 372	19 356
Stredné odborné učilište	210	210	2 647	-	65 020	60 621	19 207	18 462
Vysoká škola	26	30	109 fakúlt	116 fakúlt	177 714	196 866	30 744	35 234

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

Počet vysokých škôl výrazne vzrástol po roku 1989. Ešte v roku 1991 bolo na Slovensku 13 vysokých škôl s 50 fakultami a študovalo na nich spolu 63 784 študentov. V roku 2005 to bolo už 26 vysokých škôl so 109 fakultami a o rok neskôr 30 vysokých škôl so 116 fakultami. Zvyšuje sa aj počet študentov na vysokých školách. V roku 2006 navštevovalo vysoké školy na dennom štúdiu 123 309 študentov a študujúcich popri zamestnaní bolo 73 557. Absolventov spolu bolo 35 234, 20 978 na dennom štúdiu a 14 256 na externom štúdiu. V súčasnosti (r. 2008) sa nachádza v SR 34 vysokých škôl, z toho je 20 verejných, 11 súkromných a 3 štátne.

Z hľadiska priestorového rozmiestnenia najväčšia koncentrácia vysokých škôl – 11 je v Bratislavskom kraji, 4 vysoké školy sú v Košickom a Trnavskom kraji, 3 vysoké školy sú

v Nitrianskom, Banskobystrickom, Trenčianskom a v Žilinskom kraji, 2 vysoké školy sú v Prešovskom kraji.

Zoznam univerzít a vysokých škôl na Slovensku

Verejné vysoké školy

1. Akadémia umení v Banskej Bystrici
2. Ekonomická univerzita v Bratislave
3. Katolícka univerzita v Ružomberku
4. Prešovská univerzita v Prešove
5. Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
6. Slovenská technická univerzita v Bratislave
7. Technická univerzita v Košiciach
8. Technická univerzita vo Zvolene
9. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
10. Trnavská univerzita v Trnave
11. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
12. Univerzita Jána Selyeho v Komárne
13. Univerzita Komenského v Bratislave
14. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
15. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
16. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
17. Univerzita veterinárneho lekárstva v Košiciach
18. Vysoká škola múzických umení v Bratislave
19. Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave
20. Žilinská univerzita v Žiline

Súkromné vysoké školy

21. Bankovní institut vysoká škola, a.s. Praha (8 konzultačných stredísk v SR)
22. Bratislavská medzinárodná škola liberálnych štúdií
23. Bratislavská vysoká škola práva
24. Dubnický technologický inštitút v Dubnici nad Váhom
25. Stredoeurópska vysoká škola v Skalici
26. Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach
27. Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave
28. Vysoká škola manažmentu v Trenčíne
29. Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
30. Vysoká škola v Sládkovičove
31. Vysoká škola medzinárodného podnikania v Prešove

Štátne vysoké školy

32. Akadémia ozbrojených síl generála Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši
33. Akadémia Policajného zboru v Bratislave
34. Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave

4.1.2.4 Religiózna štruktúra

Vývoj religiózných pomerov

Šírenie kresťanstva na Slovensku prebiehalo misiami z viacerých centier. Prvým kontaktom nášho územia s kresťanstvom bol pobyt vojakov 12. légie Marka Aurélia (ktorí boli kresťanmi východného obradu) počas vojenskej výpravy proti germánskemu kmeňu Kvádov v r. 172 – 174. Prvá kresťanská misia na naše územie bola organizovaná neskorším biskupom Amandom z Maastrichtu okolo r. 629, ktorý mal zámer kristianizovať panónskych Slovienov, čo sa mu však vtedy úplne nepodarilo. Významná bola neskôr misia írsko-škótskych mníchov, ktorí k nám prišli z Bavorska v 7. storočí. Po vzniku bavorskej cirkevnej provincie so sídlom v Salzburgu v r. 796 sa Slovensko v roku 829 dostalo do misijnej sféry pasovského biskupstva, ktoré bolo biskupstvom

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

salzburského arcibiskupstva. Okrem toho na naše územie i naďalej prichádzali misie z Aquilei, Dalmácie a Grécka (Matlovič, 2001).

Prvý kresťanský kostol na území Slovenska bol vysvätený salzburským arcibiskupom Adalramom v roku 828 v Nitre. Ďalšie archeologicky zistené kostoly boli v Bratislave, Devíne, Ducovom.

Najväčší význam mala v období Veľkej Moravy misia Konštantína a Metoda v roku 863, ktorí zaviedli aj písmo – hlaholiku a staroslovienčinu ako liturgický jazyk.

Po zániku Veľkej Moravy a príchode starých Maďarov bolo naše územie izolované od Byzancie. Šírenie kresťanstva pokračovalo zo západu latinskou liturgiou. Slovensko sa dostalo pod správu Ostrihomského arcibiskupstva. O upevnenie kresťanstva sa v 9. – 12. storočí zaslúžili benediktíni, ktorí zriadili hustú sieť opátstiev a rezidií (Zobor pri Nitre, Hronský Beňadik, Bzovík, Skalka nad Váhom, Jasov, Veľký Šariš a ďalšie). Koncom 12. storočia a v 13. storočí prišli na územie Slovenska ďalšie rehole: premonštráti, cisterciáni, dominikáni, kartuziáni, františkáni a minoriti.

Do 16. storočia bolo územie Slovenska rímskokatolícke s výnimkou severovýchodu, kde sa Rusíni hlásili k pravoslávneému vyznaniu. V menšej miere bol zastúpený judaizmus. Prví židovskí obchodníci prišli na naše územie s rímskymi légiami. Viac ich prišlo z Čiech a Rakúska pri kolonizácii v 13. storočí a usadili sa najmä v Bratislave, Trnave, Hlohovci, Komárne, Trenčíne, Pezinku a Nitre.

V 16. storočí na naše územie začala šíriť reformácia. Myšlienky reformácie prenikali na Slovensku pomerne rýchlo vďaka kontaktu obyvateľov s nemeckými mestami a vďaka ich podobnosti ideám predchádzajúceho husitského hnutia. Reformácia sa najskôr ujala vo východoslovenských slobodných kráľovských mestách a v stredoslovenských banských mestách. Slovenské a nemecké obyvateľstvo prijalo reformačné učenie Martina Luthera, na jeho báze vzniklo evanjelické augsburské vyznanie, maďarské obyvateľstvo prijalo učenie Jána Kalvína, na základe ktorého vzniklo reformované (kalvínske, helvétske) evanjelické vyznanie. V druhej polovici 16. storočia sa už väčšina obyvateľov (asi dve tretiny) hlásila k protestantizmu, pričom väčšina z nich k luteranizmu. Evanjelici sa na základe výsledkov Viedenského mieru v roku 1606 definitívne vyčlenili z katolíckej cirkvi na Žilinskej synode v roku 1610 a na synode v Spišskom Podhradí v roku 1614.

V roku 1546 prišli z Moravy na naše územie anabaptisti (habáni). Usadili sa najmä v severnej časti Záhoria a na východnom úpätí Malých Karpát.

Rímskokatolícka cirkev, podporovaná Habsburgovcami, reagovala na rozmach protestantizmu silným protireformačným hnutím. Dôležitým centrom protireformačného hnutia sa stala Trnava, kde bolo po tureckej invázii v roku 1531 presťahované Ostrihomské arcibiskupstvo. Dôležitú úlohu v protireformácii zohrali jezuiti. Spočiatku rekatolizácia na Slovensku nemala veľké úspechy. Tie zaznamenala až v 2. polovici 17. storočia za vlády Leopolda I., keď nastalo prenasledovanie protestantov. Podľa Šopronského snemu v roku 1681 si mohli postaviť v každej stolici len dva chrámy z dreva (artikulárne chrámy), na ktoré sa mohol obmedziť náboženský život počas nasledujúcich sto rokov. Napriek krutému prenasledovaniu sa evanjelici udržali v niektorých odľahlých a horských regiónoch najmä: na Myjavskej pahorkatine, na hornom Liptove, na dolnej Orave, v Turci, na strednom Pohroní, v Gemeri a v Novohrade.

Pod vplyvom rekatolizácie časť pravoslávneho duchovenstva podpísala v roku 1646 v Užhorode úniu s katolíkmi, čím vznikla uniatská (od r. 1773 gréckokatolícka) cirkev. V ďalších desaťročiach drvivá väčšina pravoslávnych prestúpila do gréckokatolíckej cirkvi. V dôsledku toho sa pravoslávna cirkev koncom 18. stor. stratila z východného Slovenska a zostala len v srbských komunitách v Komárne, Holíči a Sekuliach (Matlovič, 2001).

V r. 1781 vydal Jozef II. Tolerančný patent, ktorý významne prispel k náboženskej slobode na Slovensku. Zaručoval nekatólikom výkon bohoslužieb, zriaďovanie cirkevných zborov a výstavbu kostolov, ktoré však nesmeli mať vežu ani priamy vchod z ulice. Tolerančný patent vo vzťahu k židom bol vydaný v r. 1783. Jozef II. okrem toho zrušil veľa katolíckych kláštorov, ktoré sa nezaoberali sociálnou prácou, vedou a vzdelávaním.

V 19. storočí sa v religióznej štruktúre Slovenska posilnilo zastúpenie židov. Reemigranti zo Severnej Ameriky a Ruska sa zaslúžili o posilnenie pravoslávnej cirkvi, ku ktorej neskôr konvertovalo veľa gréckokatolíkov. K nárastu počtu pravoslávnych prispeli aj Bulhari, ktorí sa usadzovali v našich mestách ako producenti zeleniny.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Od 2. polovice 19. storočia už existujú štatistické záznamy o religióznej štruktúre obyvateľov Slovenska, hoci nie sú celkom presné. V 19. storočí boli do sčítania zahrnuté údaje za 16 slovenských žúp, pričom v rokoch 1880 a 1890 do neho neboli zahrnutí vojaci.

Zo štatistických údajov je zrejмый až do nástupu komunistov nárast zastúpenia rímskokatolíkov, na čom má oproti evanjelikom a izraelitom zásluhu najmä odlišné demografické správanie (model mnohodetnej rodiny). Imigrácie obyvateľov z Čiech v období prvej československej republiky spôsobili, že v religióznej štruktúre Slovenska (1930) sa už objavujú obyvatelia bez vyznania, (0,5 %), českobratského evanjelického vyznania (0,2 %) a príslušníci československej cirkvi (0,3 %).

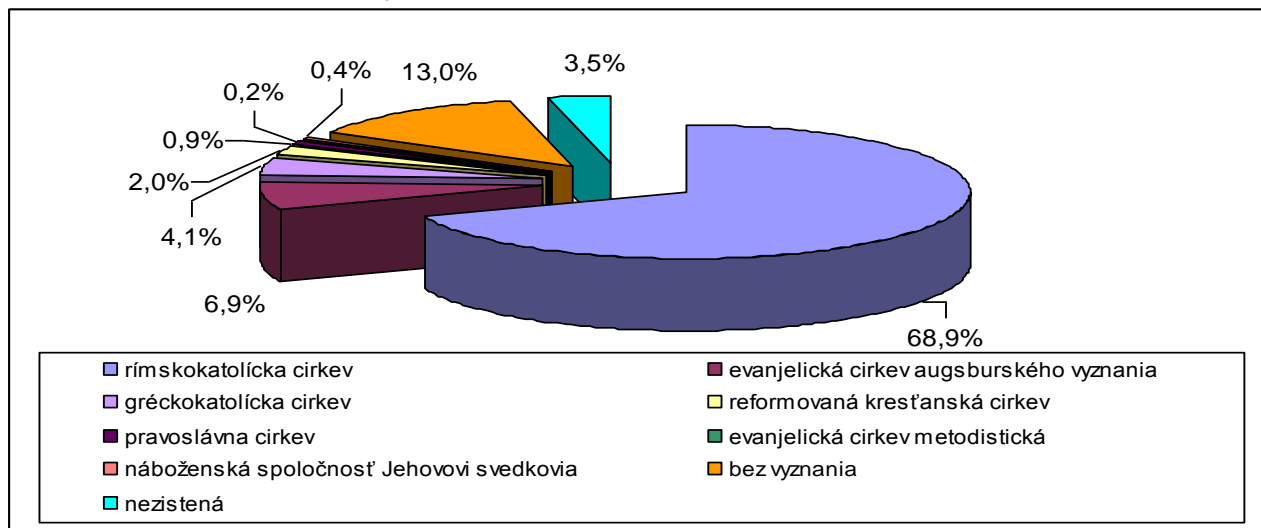
Vojensko-politické udalosti koncom 30. rokov a v 40. rokoch 20. storočia spôsobili na Slovensku značné religiózne zmeny. Vznik slovenského štátu znamenal nútenú emigráciu českého obyvateľstva a tým pokles podielu niektorých protestantských vierovyznaní a obyvateľov bez vyznania. Nastali násilné deportácie židov do koncentračných táborov a ich vyvražďovanie spôsobili, že z nich zostali len nepatrné zvyšky. V roku 1942 bolo deportovaných 58 tis. židov. Ďalších asi 20 tis. bolo zavraždených na území Slovenska, alebo deportovaných do nacistických táborov v roku 1944. Odsun karpatských Nemcov po skončení II. svetovej vojny zapríčinil úbytok najmä evanjelikov. Počet evanjelikov sa však zvýšil výmenou obyvateľstva medzi Maďarskom a Slovenskom, nakoľko repatrianti z južného Maďarska boli hlavne luteráni. Naopak odsťahovanie Maďarov do Maďarska, ale čiastočne aj do českého pohraničia znamenalo úbytok počtu obyvateľov reformovaného evanjelického vierovyznania. Po vojne zostalo na našom území už len asi 20 tis. židov. Mnohí z nich sa vysťahovali najmä do USA a novovzniknutého Izraelu.

V roku 1950 sa zisťovalo vierovyznanie obyvateľstva posledný raz, potom až v roku 1991. Komunistická vláda svojou protináboženskou politikou a do určitej miery aj všeobecne sekularizačné trendy v Európe spôsobili, že kým v roku 1950 bolo bez vyznania 0,4 % obyvateľov, v roku 1991 to bolo už 9,7 %. Drasticky zasiahol komunistický režim proti gréckokatolíckej cirkvi, ktorú v roku 1950 zrušil a jej príslušníci boli prinútení prestúpiť na pravoslávnu vieru. K čiastočnej obnove gréckokatolíckej cirkvi došlo v roku 1968, avšak úplná revitalizácia bola možná až po roku 1989. Po II. svetovej vojne narástol absolútny počet iba rímskokatolíkov a pravoslávnych. Ostatné cirkvi zaznamenali úbytky (Očovský, 1993).

Súčasná religiózna štruktúra Slovenska

Slovensko sa vyznačuje pomerne vysokým stupňom religiozity. Napriek silnému potláčaniu náboženstva a ateistickým snahám komunistickej vlády v druhej polovici 20. storočia bol pri poslednom sčítaní podiel obyvateľov bez vyznania len 13 % (graf 15). Keďže počet nezistených bol 3,5 %, miera religiozity predstavovala 83,5 %. Podiel obyvateľov hlásiacich sa k veriacim od roku 1991 (keď bol 72,8 %) stúpol v roku 2001 až o 10,7 %, čo však bolo spôsobené tým, že hneď po páde komunizmu sa ešte veľa ľudí obávalo prihlásiť k veriacim.

Graf 15: Náboženská štruktúra obyvateľstva Slovenska v r. 2001

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001, spracovanie Némethová, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Obyvatelia bez vyznania majú väčšie zastúpenie v Bratislave (na juhozápadnom Slovensku) a na strednom Slovensku. Viazu sa prevažne na väčšie mestá a industrializované územia s pestrejšou náboženskou štruktúrou, v ktorej majú väčší podiel protestanti. Až 25 % podiel dosahujú bezkoncesijní v Bratislavskom kraji a 16,8 % v Banskobystrickom kraji. Z okresov sú to všetky bratislavské okresy, kde miera obyvateľov bez vyznania dosahuje až 26 – 33 %, ďalej okres Banská Bystrica 25 %, Revúca 24,9 %, Martin 24,8 %, Rožňava 24,8. Zastúpenie obyvateľov bez vyznania je menej výrazné na severe (Orava, Kysuce) a východe Slovenska. Sú to prevažne vidiecke územia so silnou prevahou katolíckeho vierovyznania. Najmenšie zastúpenie majú obyvatelia bez vyznania v Prešovskom kraji – 5,6 % a v Žilinskom kraji – 10,4 %. Z okresov sú to najmä: Námestovo 1,1 %, Stropkov 1,7 %, Čadca 1,9 %, Sabinov 1,9 %, Stará Ľubovňa 2,1 %, Bytča 2,3 % a Tvrdošín 2,6 %.

Rímskokatolícka cirkev silne prevláda absolútnym počtom i relatívnym zastúpením svojich príslušníkov. Pri sčítaní v roku 2001 sa k tejto cirkvi hlásilo 3 708 120 obyvateľov, čo je 68,9 % všetkých obyvateľov a 80,0 % z celkového počtu veriacich. Rímskokatolícki veriaci sú umiestnení po celom území Slovenska. Vyskytujú sa v 99 % obcí, pričom dominantné postavenie majú v 75 % obciach. Len v 22 obciach sa nevyskytuje žiaden rímskokatolík. Zo 158 monokonfesiónálnych obcí je až 154 rímskokatolíckych (Poláčik, 2000).

Z jednotlivých krajov najväčší podiel rímskokatolíkov je v Trnavskom kraji (78,3 %) a v Žilinskom kraji (75,5 %). Najnižší podiel má Košický kraj (59,5 %) a Bratislavský kraj (61,9 %).

Najväčšie zastúpenie majú okresy na severe Slovenska (hlavne horná Orava, Kysuce): Námestovo (97,6 %), Tvrdošín (95,0 %), Čadca 95,2 %, Kysucké Nové Mesto 90,5 %, Bytča 92,5 %. Okrem toho ešte na severe dominujú rímskokatolíci v okresoch: Žilina, Považská Bystrica, Púchov, Ilava a dolný Liptov (okres Ružomberok). Súvislé územie silnej dominancie rímskokatolíkov je aj v strednej časti západného Slovenska, okresy: Zlaté Moravce, Topoľčany, Nitra, Hlohovec, Piešťany, Trnava a v na strednom Spiši okresy: Kežmarok, Levoča, Spišská Nová Ves.

Najnižšie zastúpenie majú okresy: Medzilaborce 8,2 %, Myjava 14 %, Svidník 31,9 %, Rožňava 35,9 %, Liptovský Mikuláš 36,8 %, Revúca 43,1 %, Martin 44,2 %, Turčianske Teplice 48,4 %. Na východnom Slovensku je nižšie zastúpenie rímskokatolíkov spôsobené hlavne vyšším zastúpením gréckokatolíkov a pravoslávnych, na strednom Slovensku väčším zastúpením evanjelikov augsburského vyznania, ku ktorým sa v okrese Rožňava pridávajú aj reformovaní evanjelici a obyvatelia bez vyznania.

Evanjelická cirkev augsburského vyznania je druhou najpočetnejšou cirkvou na Slovensku. Pri sčítaní v roku 2001 sa k nej prihlásilo 372 858 príslušníkov, čo predstavuje podiel 6,9 % zo všetkých obyvateľov. Evanjelici a. v. sa vyskytujú po celom území Slovenska. Žijú v 77 % obciach Slovenska, pričom v 324 obciach (11,3 %) majú dominantné zastúpenie.

Najväčšie zastúpenie majú evanjelici augsburského vyznania v Banskobystrickom kraji 13,0 % a v Žilinskom kraji 10,5 %, najnižšie v Nitrianskom kraji 3,4 %. Najvyšší podiel evanjelikov a. v. žije v okresoch: Myjava 60 %, Liptovský Mikuláš 37,0 %, Turčianske Teplice 35,0 %, Martin 24,6 %. V okresoch Myjava a Liptovský Mikuláš majú evanjelici a. v. dominantné postavenie.

Z hľadiska súvislých regiónov majú evanjelici augsburského vyznania silnejšie zastúpenie v kopaničiarskom regióne Myjavskej pahorkatiny a v jej okolí (okresy: Senica, Myjava, Nové Mesto nad Váhom Bánovce nad Bebravou), na hornom Liptove (okres Liptovský Mikuláš), na Turci (okresy: Martin, Turčianske Teplice), dolná Orava (okres Dolný Kubín), Zvolenská kotlina (Zvolen, Banská Bystrica), južná časť stredného Slovenska (Hont, Novohrad, Gemer Malohont s okresmi: Krupina, Veľký Krtíš, Lučenec, Poltár, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava). Okrem toho sa viažu na oblasti bývalého nemeckého osídlenia v pod malokarpatskom páse od Bratislavy po Modru a na niektoré spišské mestá.

Najnižšie zastúpenie majú v okresoch Medzilaborce 0,2 %, Snina 0,2 %, Čadca 0,2 %, Stropkov 0,3 %, Námestovo 0,3 %, Kysucké Nové Mesto 0,3 %. Sú to predovšetkým okresy, ktoré majú najväčší podiel rímskokatolíkov, gréckokatolíkov a pravoslávnych.

Gréckokatolícka cirkev je tretou najpočetnejšou cirkvou na Slovensku. Je to katolícka cirkev byzantského obradu. Pri sčítaní v roku 2001 sa k nej prihlásilo 219 858 príslušníkov, čo predstavuje podiel 4,1 % zo všetkých obyvateľov.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Gréckokatolíci majú silné zastúpenie na severovýchodnom a východnom Slovensku. Vyskytujú sa v 59 % obcí Slovenska.

Najväčšie zastúpenie majú v Prešovskom 15,3 % a v Košickom kraji 11,0 %, kým v ostatných krajoch majú zastúpenie menšie ako 1 %.

Z okresov najväčšie zastúpenie majú okresy: Medzilaborce 55,5 %, Stropkov 40,8 %, Sobrance 37,2 %, Svidník 36,5 %, Stará Ľubovňa 31,0 %. V okresoch Medzilaborce a Svidník majú dominantné postavenie.

Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku je štvrtá najpočetnejšia. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001 sa k nej prihlásilo 109 735 obyvateľov, čo predstavuje podiel 2,0 % zo všetkého obyvateľstva. Prevažná väčšina (78 %) príslušníkov tohto vierovyznania je maďarskej národnosti. Vyskytujú sa zhruba v 30 % obcí Slovenska (Poláčik, 2000).

Najvyššie zastúpenie majú v Košickom kraji 6,4 % a v Nitrianskom kraji 4,7 %, najmenšie v Žilinskom kraji 0,03 %. Najvyšší podiel reformovaných kresťanov (kalvínov) je v okresoch: Komárno 16,7 %, Trebišov 14,5 %, Michalovce 10,7 %, Rožňava 10,3 %, Rimavská Sobota 9,9 %, Dunajská Streda 9,5 %. Najmenšie zastúpenie kalvínov je na severe Slovenska. Menej ako 10 sa ich nachádza v okresoch: Myjava, Púchov, Bytča, Dolný Kubín, Kysucké Nové Mesto, Námestovo, Turčianske Teplice, Tvrdošín, Levoča, Sabinov, Svidník.

Ostatné cirkvi majú menšie zastúpenie ako 1 %.

Pravoslávna cirkev je piatou najpočetnejšou cirkvou na Slovensku. Pri sčítaní v roku 2001 sa k nej prihlásilo 50 363 príslušníkov, čo tvorí 0,9 % obyvateľstva Slovenska. Cirkev je rozšírená na severovýchodnom Slovensku. Najväčšie zastúpenie majú pravoslávni v Prešovskom kraji 4,0 % a v Košickom kraji 0,9 %. Z okresov sú to: Medzilaborce 29,0%, Snina 21,1 %, Svidník 19,8 %, Stropkov 7,5 % a Sobrance 6,7 %. Nižšie zastúpenie majú pravoslávni v okresoch na západnom a strednom Slovensku.

Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia má podľa sčítania v roku 2001 20 630 členov, čo je 0,4 %. Náboženstvo bádateľov biblie k nám priniesli reemigranti z USA na začiatku 20. storočia. Sú pomerne rozptýlení. V žiadnom okrese nemajú väčší podiel ako 2 %.

Evanjelická cirkev metodistická predstavuje len 0,2 % obyvateľov Slovenska. V žiadnom okrese netvorí väčší podiel ako 1 %.

Ďalšími štátom registrovanými cirkvami, ktoré majú ešte menšie zastúpenie sú: *Bratská jednota baptistov, Cirkev bratská, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Apoštolská cirkev na Slovensku, Starokatolícka cirkev, Českobratská evanjelická cirkev, Kresťanské zbory na Slovensku, Cirkev československá husitská, Novoapoštolská cirkev, Sliezska evanjelická asburského vyznania cirkev, Jednota bratská, Náboženská spoločnosť československých unitárov a Ústredný zväz židovských náboženských obcí.*

4.1.2.5 Ekonomická aktivita obyvateľov

Z hľadiska hospodárstva štátu je veľmi dôležitá ekonomická aktivita obyvateľov. V roku 1991 bolo v rámci SR celkovo 2 617 935 ekonomicky aktívnych obyvateľov (EAO). Do ekonomického procesu bolo zapojených 49,6 % z celkového počtu obyvateľov SR.

Do roku 2001 vzrástol počet EAO o 130 115 na 2 748 050 osôb (tabuľka 22). Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva vzrástol na úroveň 50,1 %. Podiel žien z EAO sa zvýšil zo 46,9 % (1 227 781 osôb) v roku 1991 na 48 % (1 319 532 osôb) v roku 2001. Podľa týchto údajov ženy tvoria stále menej ako polovicu EAO.

Podľa výsledkov zo sčítania obyvateľov 2001 je z celkového počtu ekonomicky aktívnych osôb 1 977 785 pracujúcich (72 % z EAO). Z nich tvorí podiel žien 45,1 %. Osôb na materskej dovolenke je 5 % z EAO, z čoho tvorí podiel žien 98,9 %. Nezamestnaných je 20,4 % z EAO. Z nich podiel žien predstavuje 44,2 %. Z EAO je 2,6 % pracujúcich dôchodcov. Ženy z nich tvoria podiel 60,3 %. 0,1 % osôb je vypomáhajúcich v rodinnom podniku, z nich tvoria ženy podiel 74,8%.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Tabuľka 22: Stupeň ekonomickej aktivity obyvateľstva k 26. 5. 2001

Ukazovateľ		2001			
		spolu muži aj ženy		iba ženy	
		počet	podiel z EAO v %	počet	podiel z položky v %
Osoby ekonomicke aktívne		2 748 050	100,0	1 319 532	48,0
z toho:	pracujúci	1 977 785	72,0	892 429	45,1
	osoby na materskej dovolenke	136 537	5,0	135 044	98,9
	nezamestnaní	561 214	20,4	248 015	44,2
	pracujúci dôchodcovia	70 156	2,6	42 281	60,3
	vypomáhajúci v rodinnom podniku	2 358	0,1	1 763	74,8
Nepracujúci dôchodcovia		1 017 854	-	643 835	63,2
Ostatní nezávislí		60 396	-	23 473	38,9
Závislé osoby		1 553 155	-	780 100	50,2
Spolu		5 379 455	-	2 766 940	51,4

zdroj: <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie>

Bilanciu ekonomickej aktivity - ekonomicke aktívne obyvateľstvo (EAO) v krajoch SR v roku 2006 zobrazuje tabuľka 23. V SR je 2 654,8 tis. osôb ekonomicke aktívnych, z toho je 2 301,4 tis. osôb pracujúcich a 353,4 tis. osôb nezamestnaných. V porovnaní s rokom 2001 v roku 2006 nastal pokles EAO v SR.

Ekonomicke aktívnych žien je 1 184,2 tis. osôb (oproti roku 2001 je zaznamenaný pokles). Z krajov v roku 2006 najviac EAO má Prešovský (377,2 tis. osôb) a najmenej Trnavský (289,9 tis. osôb). Pričom najviac pracujúcich je v Bratislavskom kraji (317,4 tis. osôb) a najmenej v Prešovskom (162,4 tis. osôb). Prešovský kraj spolu s Banskobystrickým sa vyznačujú najväčším zastúpením nezamestnaných (68,0 a 68,6 tis. osôb). Najmenej nezamestnaných je Bratislavskom kraji (14,4 tis. osôb).

Tabuľka 24: Ekonomicke neaktívne obyvateľstvo v krajoch SR (r. 2006)

SR/kraj	ENO od 15 rokov (v tis. osôb) z toho			
	spolu	Študenti	Dôchodcovia	osoby na rodičovskej dovolenke
SR	1 840,1	512,0	1 034,2	66,8
Bratislavský	192,2	57,6	111,5	7,3
Trnavský	179,6	50,8	101,3	10,3
Trenčiansky	208,8	59,2	121,2	7,2
Nitriansky	259,9	66,1	159,9	6,7
Žilinský	237,1	69,6	130,5	10,5
Banskobystrický	225,8	53,5	123,6	5,4
Prešovský	259,4	77,4	135,1	9,5
Košický	277,4	77,8	151,4	8,2

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

Tabuľka 23: Ekonomicke aktívne obyvateľstvo v krajoch SR (r. 2006)

SR/kraj	EAO (v tis. osôb) z toho		
	spolu	Pracujúci	Nezamestnaní
SR	2 654,8	2 301,4	353,4
Bratislavský	331,8	317,4	14,4
Trnavský	289,9	264,5	25,4
Trenčiansky	301,2	280,0	21,2
Nitriansky	342,8	297,7	45,1
Žilinský	333,6	294,1	39,4
Banskobystrický	326,0	257,5	68,6
Prešovský	377,2	162,4	68,0
Košický	352,3	281,0	71,3

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

V SR v roku 2006 je 1 840,1 tis. osôb ekonomicke neaktívnych (ENO), z toho pripadá na študentov 512 tis. osôb, na dôchodcov 1 034,2 tis. osôb a na osoby na rodičovskej dovolenke 66,8 tis. osôb (tabuľka 24). Najviac ENO je v krajoch: Košickom, Prešovskom a Nitrianskom. Najmenej v krajoch Trnavskom a Bratislavskom. Študenti majú vyššie zastúpenie v Žilinskom a Nitrianskom kraji. Dôchodcovia prevládajú v Nitrianskom a Košickom kraji. Viac osôb na rodičovskej dovolenke je najmä v krajoch Žilinskom a Trnavskom.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Štruktúra obyvateľstva podľa príslušnosti k odvetviam národného hospodárstva

V čase sčítania obyvateľstva v roku 1991 sa rozlišovalo 10 kategórií aktivít (odvetví), ale sledovalo sa aj ekonomicky aktívne obyvateľstvo (EAO) bez udania odvetvia (tabuľka 25). V roku 2001 sa v súvislosti s aproximáciou štatistického systému Slovenska k štatistickému systému EÚ už používalo nové členenie OKEČ (odvetvová klasifikácia ekonomických činností). Preto údaje z týchto dvoch sčítaní nemožno priamo porovnávať. Predsa však v hrubých rysoch možno dané údaje v uvedených tabuľkách porovnať a vyvodiť z nich určité uzávery.

Tabuľka 25: Ekonomicky aktívne obyvateľstvo SR podľa príslušnosti k odvetviam hospodárstva v r. 1991

Odvetvie národného hospodárstva	Ekonomicky aktívne obyvateľstvo	
	počet	%
Poľnohospodárstvo	313 179	12,0
Lesné a vodné hospodárstvo	51 5832	2,0
Priemysel	876 256	33,1
Stavebníctvo	242 701	9,3
Doprava a spoje	164 945	6,3
Obchod a iné výrobné činnosti	233 572	8,9
Veda, výskum a vývoj	35 333	1,3
Bytové hospodárstvo, komunálne služby	86 390	3,3
Školstvo, kultúra a zdravotníctvo	356 041	13,6
Ostatné nevýrobné činnosti	149 394	5,7
EA bez udania odvetví	117 586	4,5
EAO spolu	2 617 935	100,0

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

V období po roku 1989 sa predovšetkým zmenil podiel zamestnaných v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve, ktorý klesol zhruba zo 14 % na 5 – 6 %. Najviac zamestnaných v roku 1991 bolo v priemysle a to 33,1 %. Z inak evidovaných údajov v roku 2001 možno odhadnúť, že tento podiel poklesol asi o 10 %. Je to však len hrubý odhad, pretože okrem iného podiel nezistených v roku 2001 je až 22,6 % (tabuľka 26). Ak týchto neberieme do úvahy, tak podľa posledného sčítania (r. 2001) najviac ľudí pracuje v odvetví priemyselná výroba – 20,2 %, pričom zastúpenie žien je tu 45,3 %. Na druhom mieste zo zistených je zamestnanosť v odvetví veľkoobchod, maloobchod, oprava motorových vozidiel, motocyklov a spotrebného tovaru – 9,9 %, z toho tvoria ženy 58,5 %. Na ďalších miestach sú odvetvia: verejná správa, obrana, povinné sociálne zabezpečenie (7,2 %, podiel žien 50,9 %), školstvo (6,0 %, podiel žien 77,9 %), doprava, skladovania a spoje (5,2 %, podiel žien 33,1 %), zdravotníctvo, sociálna starostlivosť (5,1 %, podiel žien 81,5%), stavebníctvo (5,1 %, podiel žien 13,0 %).

Tabuľka 26: Ekonomicky aktívne obyvateľstvo SR podľa príslušnosti k odvetviam hospodárstva v r. 2001

Odvetvie	Počet celkovo	%	z toho žien	
			počet	Percent. podiel v odvetví
Spolu	2 748 050	100,0	1 319 532	48,0
Pôdohospodárstvo, poľovníctvo a súvisiace služby	118 453	4,3	41 515	35,0
Lesníctvo, ťažba dreva a pridružené služby	29 254	1,1	9 350	32,0
Rybolov, chov rýb	148	0,0	41	27,7
Ťažba nerastných surovín	18 148	0,7	2 824	15,6
Priemyselná výroba	554 130	20,2	251 213	45,3
Výroba a rozvod elektriny, plynu a vody	45 508	1,7	10 954	24,1
Stavebníctvo	139 009	5,1	18 105	13,0
Veľkoobchod, maloobchod, oprava motor. vozidiel, motocyklov a spot. tovaru	271 297	9,9	158 744	58,5
Hotely a reštaurácie	63 636	2,3	40 634	64,1
Doprava, skladovanie a spoje	143 745	5,2	47 621	33,1
Peňažníctvo, poisťovníctvo	40 684	1,5	29 133	71,6
Nehnutelnosti, prenajímanie	114 742	4,2	49 017	42,7

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Odvetvie	Počet celkovo	%	z toho žien	
			počet	Percent. podiel v odvetví
a obchodné služby, výskum a vývoj				
Verejná správa, obrana, povinné sociálne zabezpečenie	198 760	7,2	101 170	50,9
Školstvo	165 732	6,0	129 043	77,9
Zdravníctvo, sociálna starostlivosť	141 343	5,1	115 174	81,5
Ostatné verejné, sociálne a osobné služby	79 347	2,9	38 493	48,5
Súkromné domácnosti s osobným personálom	308	0,0	216	70,1
Exteritoriálne organizácie	1 449	0,1	519	35,8
Nezistené	622 357	22,6	275 736	44,3

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

Lepší prehľad o príslušnosti k odvetviam podáva štatistická ročenka SR, kde je príslušnosť k odvetviu meraná podielom zo zamestnancov a živnostníkov v hospodárstve SR. Nakoľko v roku 1991 bol ešte počet ekonomicky aktívnych obyvateľov blízky počtu zamestnaných a nevyskytuje sa tu taký veľký podiel nezistených, sú tieto údaje lepšie na porovnanie s rokom 1991.

V roku 2006 pracujúcich v hospodárstve v SR je 2 156 476. Z nich v kategóriách ekonomickej činnosti (OKEČ) pracoval nasledovný počet a podiel zamestnancov (tabuľka 27). Najviac pracujúcich je v priemysle (575 492 osôb), čo predstavuje podiel 26,7 %. Druhý najvyšší podiel zamestnancov (16,7 %) má odvetvie – veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel, motocyklov a spotrebného tovaru. Ostatné odvetvia majú v hospodárstve nižšie zastúpenie.

Tabuľka 27: Pracujúci v hospodárstve SR podľa ekonomických činností (r. 2006)

OKEČ	v osobách	v %
Spolu	2 156 476	100,0
A,B Poľnohospodárstvo, poľovníctvo a lesníctvo, rybolov, chov rýb	99 648	4,6
C,D,E Priemysel spolu (ťažba nerastných surovín, priemyselná výroba, výroba a rozvod elektriny, plynu a vody)	575 492	26,7
F Stavebníctvo	157 420	7,3
G Veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel, motocyklov a spotrebného tovaru	359 775	16,7
H Hotely a reštaurácie	46 013	2,1
I Doprava, skladovanie, pošty a telekomunikácie	140 237	6,5
J Finančné sprostredkovanie	40 895	1,9
K Nehnuteľnosti, prenájom a obchodné činnosti	184 232	8,5
L Verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie	146 010	6,8
M Školstvo	171 182	7,9
N Zdravníctvo a sociálna pomoc	139 898	6,5
O Ostatné spoločenské, sociálne a osobné služby	95 674	4,4

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

Štruktúra obyvateľstva podľa zamestnaní

Táto štruktúra je ešte rozdrobenejšia ako predchádzajúca. Najväčší podiel tu tvoria zamestnania nezistené 19,8 % (r. 2001). Iba v jednom druhu zamestnania pracuje viac ako 7 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. Sú to kvalifikovaní kovrobotníci a strojárski robotníci 7,1 % EAO. V tomto zamestnaní tvoria ženy podiel len 10,8 %. Na ďalších miestach sú iní pomocní odborní zamestnanci (6,5 %) s podielom žien 66,6 %, obsluhujúci zamestnanci – 5,2 % s podielom žien 60,4 % a ďalší podľa tabuľka 28. Najväčšia prevaha žien je v zamestnaniach: nižší administratívni zamestnanci (okrem úradníkov v službách a obchode – 89,7 %), technickí zamestnanci v oblasti biológie, zdravotnícki a poľnohospodárski zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch (88,6 %), predavači, manekýni a predvádzajúci tovaru (85,3 %), úradníci v službách a obchode (82,1%) a pedagogickí zamestnanci (80,6 %). Naopak najmenší podiel žien je v zamestnaniach: kvalifikovaní robotníci pri ťažbe surovín, stavební robotníci a zamestnanci v príbuzných odboroch (okrem obsluhy strojov a zariadení), (4,1 %) a vodiči a obsluha pojazdových strojových zariadení (4,3 %).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Tabuľka 28: Ekonomicky aktívne obyvateľstvo podľa klasifikácie zamestnaní v r. 2001

Druh zamestnania	Počet celkovo	%	z toho ženy	
			počet	Podiel zamest. (v %)
1. Zákonnodarcovia a vyšší úradníci	10 046	0,4	3 036	30,2
2. Vedúci a riadiaci zamestnanci veľkých org. spoločností, podnikov a pod., vrátane ich organizačných jed. (manažéri)	53 134	1,9	19 758	37,2
3. Vedúci, riaditelia, ktorí riadia malý podnik, organizáciu, spoločnosť (za pomoci najviac jedného ďalšieho zamestnania)	66 465	2,4	24 365	36,7
4. Vedci a odborníci vo fyzikálnych a príbuzných vedách, architekti a technickí inžinieri (tvoriví zamestnanci)	37 949	1,4	11 670	30,8
5. Vedci, odborníci v biologických, lekárskech a príbuzných odboroch	27 635	1,0	15 502	56,1
6. Odborní pedagogickí zamestnanci	83 042	3,0	64 774	78,0
7. Ostatní vedci a odborní duševní zamestnanci i.n.	100 735	3,7	61 816	61,4
8. Technici vo fyzikálnych, technických a príbuzných odboroch	130 679	4,8	39 273	30,0
9. Technickí zamestnanci v oblasti biológie, zdravotníckej a poľn. zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch	78 203	2,8	69 285	88,6
10. Pedagogickí zamestnanci	26 214	1,0	21 126	80,6
11. Iní pomocní odborní zamestnanci	177 994	6,5	118 468	66,6
12. Nižší administratívni zamestnanci (okrem úradníkov v službách a obchode)	134 734	4,9	120 814	89,7
13. Úradníci v službách a obchode	19 851	0,7	16 306	82,1
14. Obsluhujúci zamestnanci	143 965	5,2	86 983	60,4
15. Predavači, manekýni a predvádzajúci tovaru	114 093	4,2	97 490	85,3
16. Kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve, rybárstve a poľovníctve orientovaní na trh	34 255	1,2	12 894	37,6
17. Zamestnanci získavajúci obživu v poľnohospodárstve a rybárstve (samozásobitelia)	867	0,0	252	29,1
18. Kvalifikovaní robotníci pri ťažbe surovín, stavební robotníci a zamestnanci v príbuzných odbor. (okrem obsluhy strojov a zariadení)	126 889	4,6	5 251	4,1
19. Kvalifikovaní kovrobotníci a strojári robotníci (okrem obsluhy strojov a zariadení)	193 613	7,1	21 004	10,8
20. Výrobcovia a opravári presných prístrojov, umeleckí remeselníci, polygrafi a zamestnanci v príbuzných odboroch (okrem obsluhy strojov a zariadení)	14 034	0,5	5 883	41,9
21. Ostatní kvalifikovaní spracovatelia a výrobcovia, i.n. (okrem obsluhy strojov a zariadení)	114 836	4,2	68 643	59,8
22. Obsluha priemyselných zariadení	34 220	1,2	7 430	21,7
23. Obsluha stacionárnych zariadení a montážni robotníci	90 177	3,3	46 569	51,6
24. Vodiči a obsluha vozidlových strojových zariadení	119 019	4,3	5 126	4,3
25. Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci zameraní na predaj a služby	122 215	4,4	76 414	62,5
26. Pomocní nekvalifikovaní zamestnanci v poľnohospodárstve, lesníctve, rybárstve a v príbuzných odboroch	34 487	1,3	17 287	50,1
27. Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci v baniach a lomoch, v priemysle, stavebníctve, v doprave a v príbuzných odboroch	102 888	3,7	44 213	43,0
28. Osoby bez pracovného zaradenia	11 685	0,4	1 024	8,7
29. Zamestnanie nezistené	543 126	19,8	254 876	46,9
Spolu	2 748 050	100,0	1 319 532	48,0

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

V roku 2005 bol najvyšší podiel v zamestnaniach: remeselníci a kvalifikovaní výrobcovia, spracovatelia, opravári (18,6 %) a technickí, zdravotníckí, pedagogickí zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch (18,3 %). Najviac žien je zastúpených v zamestnaniach: technickí, zdravotníckí, pedagogickí zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch (24,0 %) a prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode (22,1 %), (tabuľka 29).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Tabuľka 29 :Ekonomicky aktívne obyvateľstvo podľa klasifikácie zamestnaní v r. 2005

Druh zamestnania	Počet celkovo	%	z toho ženy	
			počet	%
1. Zákondarcovia, vedúci a riadiaci zamestnanci	138,2	6,3	42,5	4,3
2. Vedeckí a odborní duševní zamestnanci	252,1	11,4	145,6	14,9
3. Technickí, zdravotníckí, pedagogickí zamestnanci a zamestnanci v príbuzných odboroch	402,4	18,3	234,9	24,0
4. Nižší administratívni zamestnanci (úradníci)	140,5	6,4	99,8	10,2
5. Prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode	317,6	14,4	216,7	22,1
6. Kvalifikovaní robotníci v pôdohospodárstve, lesníctve a v príbuzných odboroch	25,3	1,1	7,4	0,8
7. Remeselníci a kvalifikovaní výrobcovia, spracovatelia, opravári	409,2	18,6	59,1	6,0
8. Obsluha strojov a zariadení	306,9	13,9	74,6	7,6
9. Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci	209,7	9,5	99,6	10,2
Spolu	2201,9	100,0	980,2	100,0

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

4.1.2.6 Nezamestnanosť

Podľa metodiky výberového zisťovania pracovných síl (VZPS) sú za nezamestnaných považované všetky osoby vo veku od 15 rokov, ktoré súčasne spĺňajú tri podmienky: v referenčnom týždni nemali žiadnu platenú prácu, v posledných štyroch týždňoch si aktívne hľadali prácu alebo si prácu našli a do zamestnania nastúpia najneskôr do 3 mesiacov, sú schopné nastúpiť do práce najneskôr do dvoch týždňov. Nezamestnanosť sa u nás začala sledovať až v roku 1990, kedy bolo zaevidovaných 39,6 tis. nezamestnaných, čo predstavovalo mieru nezamestnanosti len 1,5 %. V nasledujúcich rokoch prudko vzrástla, v roku 1993 bola už 14,4 %. Po poklese v rokoch 1996 – 1997, keď bola nižšia ako 13 %, vzrástla v roku 1999 až na 19,2 %. Odvtedy až po rok 2004 sa miera nezamestnanosti pohybuje medzi hodnotami 17 % – 19 %. Od roku 2004 môžeme pozorovať pokles hodnôt tohto ukazovateľa (tabuľka 19). V roku 2006 bola miera nezamestnanosti 13,3 %, pričom vyššia bola zaznamenaná u žien 14,7 %. Počet nezamestnaných v absolútnych hodnotách z roka na rok výrazne klesá (tabuľka 30). V roku 2006 bolo v SR 353,4 tis. nezamestnaných, pričom viac nezamestnaných bolo mužov 179,5 tis.

Tabuľka 30: Vývoj nezamestnanosti v SR (podľa výberového zisťovania pracovných síl)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Počet nezamestnaných v tis. osôb						
spolu	508,0	486,9	459,2	480,7	427,5	353,4
muži	282,5	263,9	246,5	249,9	223,6	179,5
ženy	225,4	223,0	212,7	230,9	203,8	173,9
Index (rovnaké obdobie minulého roka = 100)	-	95,8	94,3	104,7	88,9	82,7
Miera nezamestnanosti (v %)						
spolu	19,2	18,5	17,4	18,1	16,2	13,3
muži	19,5	18,4	17,2	17,2	15,3	12,2
ženy	18,8	18,7	17,7	19,1	17,2	14,7

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

Na Slovensku existujú veľké rozdiely v nezamestnanosti, a to najmä medzi západnou rozvinutejšou a východnou, menej rozvinutou časťou republiky.

Pri sledovaní **vývoja počtu nezamestnaných a miery nezamestnanosti** v krajoch SR môžeme pozorovať pokles hodnôt oboch ukazovateľov (tabuľka 31). Miera nezamestnanosti sa vypočíta ako podiel počtu nezamestnaných osôb podľa výberového zisťovania pracovných síl k počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva podľa výberového zisťovania pracovných síl (ekonomicky aktívne obyvateľstvo nezahŕňa obyvateľstvo na rodičovskej dovolenke).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Tabuľka 31: Vývoj nezamestnanosti v krajoch Slovenska v r. 2003 - 2005

Kraj, SR	2003				2004				2005			
	počet nezamestnaných			miera nezam. v %	počet nezamestnaných			miera nezam. v %	počet nezamestnaných			miera nezam. v %
	spolu (tis. osôb)	podiel na SR v %	index 2003/2002		spolu (tis. osôb)	podiel na SR v %	index 2004/2003		spolu (tis. osôb)	podiel na SR v %	index 2005/2004	
Bratislavský	22,8	5,0	79,4	6,9	27,0	5,6	118,4	8,2	17,1	4,0	118,4	5,2
Trnavský	37,1	8,1	81,2	13,2	36,0	7,5	97,0	12,5	30,1	7,0	97,0	10,4
Trenčiansky	27,0	5,9	81,6	9,2	25,4	5,3	93,7	8,6	23,9	5,6	93,7	8,1
Nitriansky	81,1	17,7	101,5	23,4	71,0	14,8	87,5	20,3	61,4	14,4	87,5	17,8
Žilinský	57,1	12,4	98,8	17,2	57,9	12,0	101,4	17,5	50,3	11,8	101,4	15,2
Banskobystrický	76,9	16,7	93,6	23,8	86,8	18,1	112,9	26,6	77,6	18,2	112,9	23,8
Prešovský	74,1	16,1	101,1	20,4	85,4	17,8	115,2	22,9	80,1	18,7	115,2	21,5
Košický	83,1	18,1	96,4	23,0	91,3	19,0	109,9	25,2	87,0	20,4	109,9	24,7
SR spolu	459,2	100,0	94,3	17,4	480,7	100,0	104,7	18,1	427,5	100,0	104,7	16,2

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

Z hľadiska krajov **najnižšia nezamestnanosť** je Bratislavskom kraji, kde miera nezamestnanosti dosahovala v roku 2006, len 4,3 % a v Trenčianskom kraji s mierou nezamestnanosti 7,1 % (tabuľka 32). Tretí v poradí je Trnavský kraj s mierou nezamestnanosti 8,8 %. Nad priemerom Slovenska sú ostatné kraje. **Najvyššiu mieru nezamestnanosti** majú kraje Banskobystrický 21,1 %, Košický 20,3 % a Prešovský 18,1 %. Na nárast miery nezamestnanosti v týchto krajoch najviac vplýval nedostatok voľných pracovných miest a nezhoda štruktúry ponúkaných pracovných pozícií so štruktúrou uchádzačov o zamestnanie. Počet nezamestnaných ovplyvnili aj prepúšťania v podnikoch či útlm sezónnych prác a pod. Z hľadiska pohlavia vyššie hodnoty ukazovateľa v SR a v krajoch dosahujú ženy okrem Bratislavského kraja.

Oveľa výraznejšie rozdiely v **miere evidovanej nezamestnanosti** sú v rámci okresov Slovenska (mapa 17). Miera evidovanej nezamestnanosti sa počíta z počtu disponibilných uchádzačov o zamestnanie, ktorí môžu bezprostredne po predložení ponuky vhodného voľného pracovného miesta nastúpiť do zamestnania. To znamená, že ide o podiel počtu týchto pracovníkov k počtu ekonomicky aktívnemu obyvateľstvu. Miera evidovanej nezamestnanosti má v SR hodnotu 9,4 %. Pričom vyššie hodnoty vykazujú ženy (10,7 %), muži iba (8,3 %), (r. 2006). V piatich okresoch Bratislavy je miera nezamestnanosti len 1,7 – 2,1 %. Oproti tomu v okresoch s najväčšou nezamestnanosťou, akými sú Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Veľký Krtíš, Trebišov a Kežmarok dosahuje hodnoty od 21,6 – 28,3 %.

Najvyššiu mieru evidovanej nezamestnanosti v posledných rokoch vykazujú juhoslovenské okresy (Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Veľký Krtíš). Tieto okresy sa každoročne zaraďujú do prvej desiatky okresov podľa miery nezamestnanosti. Ďalšími problémovými územia sú okresy na juhovýchode Slovenska (Trebišov, Sobrance a Michalovce). Tretiu oblasť tvoria okresy v strednej a severnej časti východného Slovenska, napr. Spišská Nová Ves, Kežmarok, Sabinov, Bardejov, Gelnica, Stropkov, Košice - okolie. V ostatných rokoch sa na popredných miestach objavujú aj ďalšie juhoslovenské okresy napr. Poltár, Krupina, Lučenec, Detva, Brezno, Žarnovica, Banská Štiavnica, Levice.

Najnižšia miera evidovanej nezamestnanosti je na západe Slovenska. Všetky bratislavské okresy, ako aj susedné okresy Senec, Pezinok, Malacky sa dlhodobo udržiavajú na konci rebríčka v tomto ukazovateli. Ďalšou oblasťou nízkej miery evidovanej nezamestnanosti sú viaceré okresy

Tabuľka 32: Miera nezamestnanosti v krajoch SR (r. 2006)

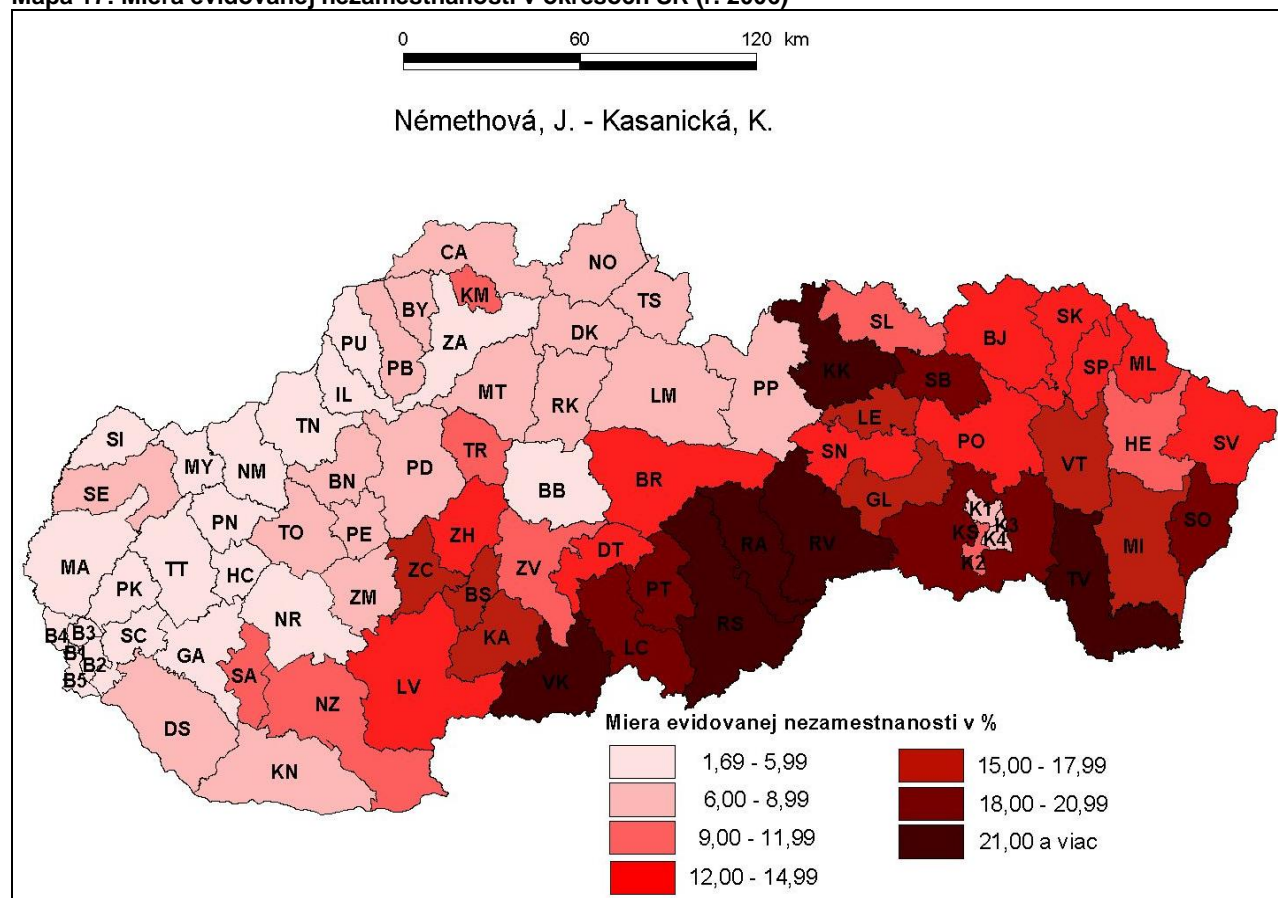
SR/kraj	miera nezamestnanosti v %		
	spolu	muži	ženy
SR	13,3	12,2	14,7
Bratislavský	4,3	4,4	4,3
Trnavský	8,8	6,6	11,4
Trenčiansky	7,1	7,0	7,1
Nitriansky	13,2	12,4	14,1
Žilinský	11,8	10,0	14,3
Banskobystrický	21,1	18,8	23,7
Prešovský	18,1	16,6	20,1
Košický	20,3	19,3	21,4

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Trenčianskeho kraja (Trenčín, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Ilava, Púchov) a Trnavského kraja (Trnava, Hlohovec, Galanta, Piešťany).

Mapa 17: Miera evidovanej nezamestnanosti v okresoch SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

Veľmi úzky **vzťah je medzi vzdelanosťou a nezamestnanosťou**. Prevažná väčšina nezamestnaných Slovenska má nižšie vzdelanie (základnú školu, strednú školu bez maturity). Dopyt po nekvalifikovaných pracovníkoch je na Slovensku veľmi nízky. Veľmi nízku úroveň vzdelania majú Rómovia, ktorých nezamestnanosť v niektorých osadách dosahuje skoro 100 %. Naopak Bratislava sa vyznačuje veľmi dobrou úrovňou vzdelania, čo tiež prispieva k nízkej úrovni nezamestnanosti.

Z údajov Národného úradu práce vyplýva, že dĺžka zotrvania v nezamestnanosti súvisí s etnickou štruktúrou obyvateľov. Zase sa extrémne prejavujú Rómovia, ktorí tvoria v kategórii nezamestnaných nad 4 roky podiel až 52 %, kým v skupine nezamestnaných kratšie ako 6 mesiacov iba 5 %.

Zo všetkých nezamestnaných, ktorých v roku 2004 bolo 480,7 tis., tvorili najväčšiu časť (100,3 tis.) tí, ktorí ešte nemali zamestnanie (tabuľka 33). Na druhom mieste s počtom 98 tis. sú nezamestnaní, ktorí predtým pracovali v priemysle. Ak neberieme do úvahy nezistených, nasledujú s počtom 38,3 tis. nezamestnaní, ktorí uviedli posledné zamestnanie veľkoobchod, maloobchod a oprava vozidiel, ďalej ostatné spoločenské, sociálne a osobné služby (35,4 tis.), stavebníctvo (33,8 tis.), a poľnohospodárstvo, poľovníctvo a lesníctvo; rybolov a chov rýb (33,2 tis.). V roku 2005 bolo v SR už len 407,6 tis. nezamestnaných, z toho 101,7 tis. bolo nezamestnaných, ktorí nemali ešte zamestnanie. Druhý najvyšší počet nezamestnaných tvoria nezamestnaní s posledným zamestnaním v priemysle (77,3 tis.), za nimi nasledujú nezamestnaní, ktorí pracovali v obchode (29,0 tisíc), v poľnohospodárstve (28,2 tis.) a v stavebníctve (25,6 tis. osôb).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Tabuľka 33: Nezamestnaní podľa ekonomickej činnosti posledného zamestnania (podľa výberového zisťovania pracovných síl v tis.)

ukazovateľ	2004	2005
	v tis. osôb	v tis. osôb
nezamestnaní spolu	480,7	407,6
v tom podľa ekonomickej činnosti posledného zamestnania:		
Poľnohospodárstvo, poľovníctvo a lesníctvo; rybolov a chov rýb	33,2	28,2
Priemysel	98,0	77,3
Stavebníctvo	33,8	25,6
Veľkoobchod a maloobchod; oprava vozidiel	38,3	29,0
Hotely a reštaurácie	15,8	11,2
Doprava, skladovanie, pošty a telekomunikácie	12,4	9,7
Finančné sprostredkovanie	2,9	2,7
Nehnutelnosti, prenájom a obchodné činnosti	8,9	7,3
Verejná správa a obrana; povinné sociálne zabezpečenie	13,0	10,6
Školstvo	8,3	7,2
Zdravotníctvo a sociálna pomoc	14,7	11,6
Ostatné spoločenské, sociálne a osobné služby	35,4	21,4
Súkromné domácnosti	1,2	1,3
Exteritoriálne organizácie	-	-
Nezistené	64,5	62,0
Nezamestnaní, ktorí nemali ešte zamestnanie	100,3	101,7

Zdroj: ŠÚ SR, 2008

4.1.3 Pohyb obyvateľstva

Pohyb obyvateľstva zapríčiňuje zmeny počtu obyvateľov, zmeny jeho priestorového rozloženia a štruktúry. Počet obyvateľov a jeho rozmiestnenie sa mení v dôsledku prirodzeného a migračného pohybu. Prirodzený pohyb, určený pôrodnosťou a úmrtnosťou, zabezpečuje prirodzený prírastok, alebo prirodzený úbytok obyvateľstva. Migračný pohyb, určený odsťahovaním alebo prisťahovaním, zabezpečuje migračný prírastok alebo migračný úbytok obyvateľstva. Hoci v histórii Slovenska mal (aj v súčasnosti má) väčší význam prirodzený pohyb obyvateľov, v niektorých etapách vývoja sa výrazne uplatňoval aj migračný pohyb.

4.1.3.1 Prirodzený pohyb obyvateľstva

Vývoj prirodzeného pohybu obyvateľov

Prirodzený pohyb obyvateľstva je výsledkom natality a mortality. Tieto javy závisia od mnohých príčin, ktorých účinkov sa v minulosti zoslaboval alebo zosilňoval. Preto aj prirodzený prírastok obyvateľov Slovenska sa nevyvíjal plynulo, ale bol ovplyvňovaný najmä vojnami, hospodárskymi a sociálnymi pomermi, životnou úrovňou, lekárskou starostlivosťou, epidémiami, migráciami, vierovyznaním, ale aj prevzatým spôsobom života.

Presné údaje o prirodzenom prírastku máme z 20. storočia. Vývoj v tomto období ešte stále ovplyvňuje vekovú štruktúru i prirodzený pohyb obyvateľov.

Po skončení I. svetovej vojny a po vzniku Československa bola pomerne priaznivá a optimistická situácia. Pôrodnosť sa zvýšila na rekordných 38,2 ‰, úmrtnosť dosahovala tiež rekordné hodnoty (od r. 1921) - 21,1 ‰ (tabuľka 34). Výsledkom bol vysoký prirodzený prírastok - 17,1 ‰. Vďaka vysokej natalite zaznamenali všetky slovenské okresy nárast počtu obyvateľov. Odvtedy až po rok 1938 natalita klesala na hodnotu 21,7 ‰. Úmrtnosť vďaka zlepšenej lekárskej starostlivosti tiež klesala a v roku 1938 podobne dosiahla minimálnu hodnotu 13,3 ‰. Keďže natalita klesala oveľa rýchlejšie ako mortalita, znižovala sa hodnota prirodzeného prírastku a v roku 1938 dosiahla polovičnú hodnotu ako v roku 1921 - 8,4 ‰.

Počas II. svetovej vojny (1939 – 1944) bolo Slovensko najskôr na tom hospodársky lepšie ako okolité krajiny. Preto prirodzený prírastok neklesal. Natalita dokonca vzrástla z 22,7 ‰ na 26,3 ‰, avšak aj úmrtnosť vzrástla z 13,3 ‰ na 16,7 ‰. Kritický bol rok 1945, keď natalita klesla na 23,7 ‰, mortalita vzrástla až na 19,5 ‰, čím prirodzený prírastok poklesol na 4,2 ‰.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Tabuľka č. 34: Vývoj obyvateľstva (r. 1921 – 2006)

	Obyvateľstvo (stredný stav)		Živonarodení	Zomretí	Prírodný prírastok
	spolu	z toho ženy			
1921	3 005 540	1 544 070	38,2	21,1	17,1
1922	3 046 100	1 564 880	36,4	20,6	15,8
1923	3 094 700	1 590 370	35,9	17,5	18,4
1924	3 135 200	1 612 520	33,9	18,0	15,9
1925	3 167 600	1 629 130	32,5	17,7	14,8
1926	3 201 500	1 647 460	32,5	18,7	13,8
1927	3 231 700	1 662 760	30,9	18,3	12,6
1928	3 258 128	1 677 005	30,6	17,9	12,7
1929	3 285 754	1 692 052	29,0	17,2	11,8
1930	3 315 459	1 708 059	29,2	15,8	13,4
1931	3 350 158	1 725 366	27,9	16,2	11,7
1932	3 388 339	1 743 294	27,5	15,6	11,9
1933	3 424 402	1 760 270	24,8	14,8	10,0
1934	3 455 922	1 774 819	24,2	14,5	9,7
1935	3 485 959	1 788 362	23,6	14,3	9,3
1936	3 514 546	1 801 264	23,0	13,8	9,2
1937	3 540 175	1 813 493	22,6	14,0	8,6
1938	3 725 558	1 907 550	21,7	13,3	8,4
1939	3 577 010	1 832 502	22,7	13,6	9,1
1940	3 553 461	1 819 017	24,0	14,9	9,1
1941	3 541 627	1 812 642	24,2	15,1	9,1
1942	3 522 982	1 803 048	24,8	15,9	8,9
1943	3 503 154	1 793 112	25,0	14,5	10,5
1944	3 483 659	1 782 469	26,3	16,7	9,6
1945	3 459 058	1 765 849	23,7	19,5	4,2
1946	3 392 493	1 735 260	24,2	14,0	10,2
1947	3 398 671	1 741 819	25,8	12,2	13,6
1948	3 445 881	1 769 460	26,5	11,9	14,6
1949	3 446 781	1 772 335	26,4	12,1	14,3
1950	3 463 446	1 784 476	28,8	11,5	17,3
1951	3 508 698	1 808 563	28,7	11,5	17,2
1952	3 558 137	1 833 862	28,3	10,4	17,9
1953	3 598 761	1 854 587	27,5	9,9	17,6
1954	3 661 437	1 881 947	26,8	9,5	17,3
1955	3 726 601	1 911 075	26,6	8,8	17,8
1956	3 787 111	1 939 866	26,3	8,7	17,6
1957	3 844 277	1 967 338	25,3	9,3	16,0
1958	3 899 751	1 994 174	23,9	8,2	15,7
1959	3 946 039	2 016 725	22,3	8,6	13,7
1960	3 994 270	2 040 259	22,1	7,9	14,2
1961	4 191 977	2 119 003	20,8	7,5	13,3
1962	4 238 056	2 141 690	19,8	8,1	11,7
1963	4 282 865	2 164 074	20,4	7,7	12,7
1964	4 327 949	2 187 101	20,1	7,6	12,5
1965	4 373 595	2 210 039	19,3	8,2	11,1
1966	4 413 853	2 230 964	18,5	8,2	10,3
1967	4 450 880	2 250 369	17,4	8,0	9,4
1968	4 483 656	2 267 461	17,0	8,5	8,5
1969	4 518 773	2 285 902	17,7	9,0	8,7
1970	4 528 459	2 294 129	17,8	9,3	8,5
1971	4 559 341	2 309 891	18,2	9,4	8,8
1972	4 596 330	2 329 421	19,1	9,0	10,1
1973	4 640 673	2 352 819	20,0	9,4	10,6
1974	4 691 014	2 379 218	20,8	9,6	11,2
1975	4 739 301	2 404 661	20,6	9,5	11,1
1976	4 789 452	2 430 871	20,9	9,5	11,4
1977	4 840 819	2 457 411	20,6	9,8	10,8

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

	Obyvateľstvo (stredný stav)		Živonarodení	Zomretí	Prírodný prírastok
	spolu	z toho ženy			
1978	4 891 673	2 483 951	20,5	9,8	10,7
1979	4 940 223	2 509 456	20,3	9,7	10,6
1980	4 984 331	2 532 670	19,1	10,2	8,9
1981	5 017 032	2 551 922	18,6	9,9	8,7
1982	5 054 770	2 572 259	18,3	10,0	8,3
1983	5 091 537	2 592 022	18,1	10,3	7,8
1984	5 127 719	2 611 730	17,7	10,1	7,6
1985	5 161 789	2 630 358	17,5	10,2	7,3
1986	5 192 789	2 647 391	16,8	10,2	6,6
1987	5 223 609	2 664 280	16,1	10,0	6,1
1988	5 251 120	2 679 950	15,9	10,0	5,9
1989	5 276 186	2 694 172	15,2	10,2	5,0
1990	5 297 774	2 707 203	15,1	10,3	4,8
1991	5 283 404	2 705 433	14,9	10,3	4,6
1992	5 306 539	2 718 933	14,1	10,1	4,0
1993	5 324 632	2 729 960	13,8	9,9	3,9
1994	5 347 413	2 742 419	12,4	9,6	2,8
1995	5 363 676	2 751 447	11,4	9,8	1,6
1996	5 373 793	2 757 459	11,2	9,5	1,7
1997	5 383 233	2 762 904	11,0	9,7	1,3
1998	5 390 866	2 767 780	10,7	9,9	0,8
1999	5 395 324	2 771 244	10,4	9,7	0,7
2000	5 400 679	2 774 988	10,2	9,8	0,4
2001	5 379 780	2 767 096	9,5	9,7	-0,2
2002	5 378 809	2 767 357	9,5	9,6	-0,1
2003	5 378 950	2 768 078	9,6	9,7	-0,1
2004	5 382 178	2 770 082	10,0	9,6	0,4
2005	5 387 285	2 772 373	10,1	9,9	0,2
2006	5 391 184	2 774 260	10,0	9,9	0,1

Zdroj: ŠÚ SR 2005, 2006, 2007

Hneď po skončení II. svetovej vojny nastala priaznivá situácia. Zvýšila sa sobášnosť a následne pôrodnosť, ktorá dosahovala 26 – 28 ‰. **Postupne sa znižovala úmrtnosť, ktorá od roku 1953 bola už stále pod, alebo len tesne nad 10 ‰.**

Prírodný prírastok bol pomerne vysoký. V období medzi rokmi 1950 – 1956 presahoval prírodný prírastok hodnotu 17 ‰.

Po prvej veľkej vlne však došlo k poklesu sobášnosti, pôrodnosti a prírodného prírastku. Na prelome 60-tych a 70-tych rokov klesol prírodný prírastok pod 10 ‰. Do veku uzatvárania sobášov totiž nastúpili generačne slabšie ročníky z obdobia hospodárskej krízy v 30-tych rokoch.

V 70-tych rokoch nastupuje znovu silnejšia generácia. Natalita presiahla hodnotu 20 ‰, prírodný prírastok vystúpil nad 10 ‰ až 11 ‰.

Po tejto populačne bohatej vlne **od roku 1980 už dochádza k postupnému znižovaniu pôrodnosti pri zhruba rovnakej úmrtnosti.** Kým pri sčítaní obyvateľov v roku 1980 dosahovala pôrodnosť 19,1 ‰, v roku 1991 to bolo už len 14,9 ‰ a v roku 2001 len 9,5 ‰. To sa pri nemeniacej sa úmrtnosti odzrkadlilo na prírodzenom prírastku, ktorý z hodnoty 8,9 ‰ v roku 1980 poklesol v roku 1990 na 4,8 ‰ a **v roku 2001 dosiahol prírodný prírastok zápornú hodnotu (- 0,2 ‰),** (tabuľka 35). V nasledujúcich rokoch 2002 a 2003 zostal záporný (- 0,1 ‰). **V roku 2004 však opäť nadobudol kladnú hodnotu 0,35 ‰, podobne aj v roku 2005 (0,2 ‰) a v roku 2006 (0,11 ‰).**

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

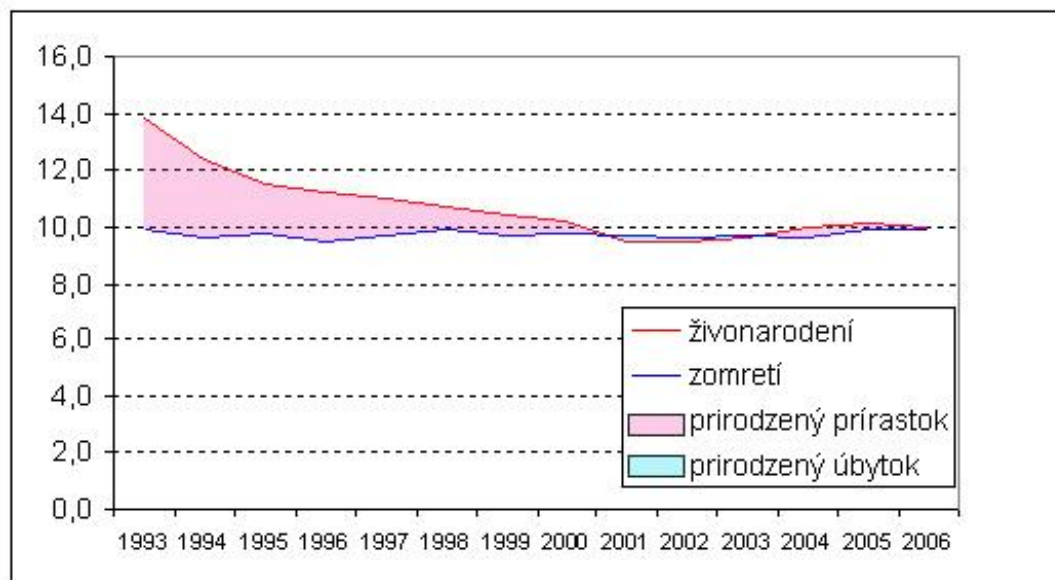
Tabuľka 35: Obyvateľstvo (r. 1993 – 2006)

Rok	Uzavreté manželstvá		Živonarodení		Zomretí		Prírodný prírastok (úbytok)	
	absolútny počet	na 1000 obyv.	absolútny počet	na 1000 obyv.	absolútny počet	na 1000 obyv.	absolútny počet	na 1000 obyv.
1993	30 771	5,8	73 256	13,8	52 707	9,9	20 549	3,9
1994	28 155	5,3	66 370	12,4	51 386	9,6	14 984	2,8
1995	27 489	5,1	61 427	11,5	52 686	9,8	8 887	1,6
1996	27 484	5,1	60 123	11,2	51 236	9,5	6 987	1,7
1997	27 955	5,2	59 111	11,0	52 124	9,7	8 718	1,3
1998	27 494	5,1	57 582	10,7	53 156	9,9	4 426	0,8
1999	27 340	5,1	56 223	10,4	52 402	9,7	3 821	0,7
2000	25 903	4,8	55 151	10,2	52 724	9,8	2 427	0,4
2001	23 795	4,4	51 136	9,5	51 980	9,7	-844	-0,2
2002	25 062	4,7	50 841	9,5	51 532	9,6	-691	-0,1
2003	26 002	4,8	51 713	9,6	52 230	9,7	-517	-0,1
2004	27 885	5,2	53 747	10,0	51 852	9,6	1 895	0,4
2005	26 149	4,9	54 430	10,1	53 475	9,9	955	0,2
2006	25 939	4,8	53 904	10,0	53 301	9,9	603	0,1

Zdroj: ŠÚ SR, 2007

Vo vývoji prírodného pohybu obyvateľstva v rokoch 1993 – 2006 môžeme pozorovať prírodný prírastok, okrem rokov 2001, 2002 a 2003, keď je zaznamenaný prírodný úbytok. Najvyšší prírastok bol dosiahnutý v roku 1993 (3,9 ‰) a najvyšší úbytok v roku 2001 (- 0,2 ‰), (graf 16).

Graf 16: Vývoj prírodného pohybu obyvateľstva v SR (v r. 1993 - 2006)

Zdroj: ŠÚ SR, 2007, spracovanie Némethová, 2008

Pri posudzovaní demografickej situácie sa značná pozornosť venuje procesu **pôrodnosti (natality) a plodnosti**. Úroveň pôrodnosti zohráva dôležitú úlohu v celom reprodukčnom procese obyvateľstva. Dôležitým faktorom ovplyvňujúcim úroveň plodnosti je **vek matky**. Pozorujeme posun pôrodov do vyšších vekových kategórií a s tým súvisiaci zvyšujúci sa vek prvoroďáčiek. Potreba založiť si rodinu je prirodzenou túžbou takmer každého dospelého človeka a vo všeobecnosti sa spája s narodením dieťaťa. Počet detí v rodine vždy významne ovplyvňoval nielen fungovanie rodín a ich životnú úroveň, ale aj ich spoločenské postavenie. Preto z pohľadu rodiny má skúmanie plodnosti vždy dôležité miesto. V druhej polovici 20. storočia dochádza k významným zmenám v demografickom správaní obyvateľstva európskych štátov (Marenčáková, Švajková, 2002). Od 70. rokov 20. storočia sa podobne ako v prípade sobášnosti začali v Európe formovať dva odlišné reprodukčné modely. Kým v západoeurópskych krajinách dochádzalo k postupnému poklesu úrovne plodnosti, k zvyšovaniu veku matky pri pôrode, pre východoeurópske krajiny

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

bola charakteristická vysoká úroveň plodnosti a pôrody v mladšom veku žien. Reprodukčné správanie slovenskej populácie malo prejavy rovnaké, resp. veľmi blízke práve k východoeurópskemu modelu. V 70. rokoch 20. storočia sa vo veku maximálnej plodnosti nachádzali silné populačné ročníky žien. V tomto období sa na Slovensku realizovala pronatalitne orientovaná sociálna a bytová politika štátu v podobe hromadnej bytovej výstavby, podpory mladých rodín prostredníctvom mladomanželských pôžičiek, predlžovania materskej dovolenky, vyplácania materského príspevku po skončení materskej dovolenky, zvyšovanie prídavkov na deti, počtu miest v predškolských zariadeniach a pod. Od polovice 90. rokov 20. storočia nastáva zmena v časovaní pôrodov. **Pokračuje proces odkladania rodičovstva do vyššieho veku.** V roku 1995 vykazovali maximálnu plodnosť ešte stále 21- až 23-ročné ženy, v roku 2000 sa vrchol plodnosti posunul k 25 roku a **v súčasnosti sa najviac detí rodí 27-ročným ženám.** Okrem posunu maximálnej plodnosti do vyššieho veku je možné pozorovať, že ženy staršie ako 28 rokov vykazujú v súčasnosti vyššiu úroveň plodnosti, ako ženy v tom istom veku v 90. rokoch. Posun pôrodov do vyššieho veku spôsobil nárast priemerného veku žien pri pôrode, ktorý sa od začiatku 70. rokov 20. storočia zvýšil zhruba o dva roky (v roku 2004 bola hodnota priemerného veku ženy pri pôrode 27,2 roka). Ešte výraznejšie narastá priemerný vek prvoroďčiek, ktorý sa v sledovanom období zvýšil o 3 roky. Pritom celý nárast plodnosti pripadá na obdobie od roku 1990. V súčasnosti **ženy na Slovensku rodia svoje prvé dieťa v priemere ako 25-ročné.** Vývoj plodnosti v poslednom období naznačuje, že zvyšovanie priemerného veku pri pôrode znamená zároveň znižovanie úrovne plodnosti. Pôrody nerealizované v nižšom veku sa už vo vyššom veku v plnom rozsahu nikdy nezrealizujú, najmä keď s pribúdajúcim vekom žien klesá ich schopnosť otehotnieť a donosiť dieťa. V jednotlivých vekových kategóriách žien pozorujeme rôznu úroveň pôrodnosti a plodnosti. Dlhodobu sa najviac detí rodilo ženám vo vekovej kategórii 20 – 24 rokov. V roku 2000 sa na prvé miesto dostávajú 25 – 29 ročné ženy. Od roku 2001 možno všeobecne pozorovať nárast plodnosti všetkých žien medzi 25. a 34. rokom. Mierne rastúce tendencie plodnosti zaznamenávajú aj ženy staršie ako 35 rokov, čo je spôsobené najmä posúvaním pôrodov do vyššieho veku. Rozšírenie vysoko účinnej a cenovo dostupnej hormonálnej antikoncepcie spôsobilo radikálnu zmenu životného štýlu. Ženy môžu pohlavne žiť bez strachu z neželaného tehotenstva. **Do popredia sa dostáva individualizmus, vyššia možnosť seberealizácie, emancipácia a osobná sloboda.** Mladé páry si prostredníctvom antikoncepcie môžu plánovať počet detí, ako aj ovplyvniť časovanie pôrodu. Charakteristickou črtou prechodu na **západoeurópsky model reprodukčného správania** je aj zmena vzťahu rodičov a ich detí. Kým v minulosti bolo dieťa „stredobodom“ života rodičov, v súčasnosti je „stredobodom“ života manželský alebo kohabitujúci pár a jeho dieťa. Mení sa aj hodnota dieťaťa, ktoré predstavuje pre rodičov skôr psychický a emocionálny prínos, nie ekonomický, ako tomu bolo v minulosti. Menší počet detí v rodine poskytuje rodičom väčší priestor na vlastnú seberealizáciu a zároveň im umožňuje ľahšie uhradiť rastúce náklady na výchovu a vzdelanie ich detí. Meniaci sa názor rodičov na počet detí potvrdzuje i štruktúra narodených podľa poradia. **Pôrodnosť a plodnosť je ovplyvňovaná aj vzdelanosťou úroveňou obyvateľstva,** keďže vek najvyššej plodnosti súvisí s ukončením procesu vzdelávania. Vzdelanosť úroveňou obyvateľstva Slovenska sa zvyšuje, rastie podiel obyvateľstva so stredným a vysokoškolským vzdelaním a znižuje sa podiel obyvateľstva so základným vzdelaním. Zároveň sa znižuje rozdiel medzi dosiahnutou úrovňou vzdelania mužov a žien. Keďže vzdelávací proces sa u stále väčšej časti obyvateľstva Slovenska predlžuje, dostáva sa do konkurenčného vzťahu s reprodukciou. Dosiahnutý stupeň vzdelania v konečnom dôsledku tak do istej miery determinuje načasovanie pôrodov, ako aj celkový počet detí. Proces vzdelávania spôsobuje oddiaľovanie pôrodov, čím sa založenie rodiny posúva do vyššieho veku. Najvyššiu úroveň plodnosti vydatých žien vykazujú v súčasnosti ženy s úplným stredným vzdelaním. Vrchol krivky plodnosti stredoškolsky vzdelaných žien s maturitou sa nachádza vo vekovej kategórii 25 – 29 rokov, za nimi nasledujú ženy 20-24 ročné a 30-34 ročné. Vo vekovej kategórii 25 – 29 rokov sa zároveň nachádza aj maximum plodnosti žien so stredným vzdelaním bez maturity a žien s ukončenou vysokou školou. Plodnosť žien so základným vzdelaním je koncentrovaná do nižšieho veku, maximum plodnosti je vo vekovej skupine 20 – 24 rokov (Jurčová, 2006). Plodnosť mužov je posunutá do vyššieho veku. Najvyššiu plodnosť zaznamenávajú muži, ktorí majú ukončenú strednú školu s maturitou, ale s malým odstupom za nimi nasledujú muži so strednou školou bez maturity. U žien je tento odstup omnoho výraznejší. V porovnaní so ženami vrchol plodnosti mužov so základným vzdelaním je posunutý až do vekovej skupiny 20 – 25 ročných mužov. Podobne i vrchol plodnosti ženatých mužov s vysokoškolským vzdelaním je posunutý až do vekovej kategórie 30 – 34 rokov. Súvisí to so všeobecným trendom, že muži vstupujú do manželstva neskôr ako ženy a spravidla sú od svojej partnerky starší. V prípade nevydatých žien majú najvyššiu plodnosť ženy so základným vzdelaním, vo vekovej kategórii 20 – 24 rokov. Naopak najnižšiu plodnosť majú ženy s vysokoškolským vzdelaním.

Druhou rozhodujúcou zložkou prirodzeného pohybu obyvateľstva je **úmrtnosť (mortalita).** Význam tohto ukazovateľa je v schopnosti charakterizovať všeobecnú úroveň úmrtnosti, pričom však neumožňuje vyjadriť diferencovanosť tohto procesu pre jednotlivé kategórie obyvateľov. Tento ukazovateľ zahŕňa dojčenskú a novorodeneckú úmrtnosť, úmrtnosť ako následok chorôb, poranení a tiež otravy a samovraždy. Zvýšený záujem o problematiku úmrtnosti sa prejavuje poznávaním jej priestorovej diferencovanosti, jej charakteristických prejavov v závislosti od veku a pohlavia obyvateľstva. Jednou z významných oblastí demogeografického štúdia je úmrtnosť obyvateľstva podľa jednotlivých príčin smrti a jej vzťahov s relevantnými priestorovými faktormi. Zdravotný stav je determinovaný nielen úrovňou poskytovanej zdravotnej starostlivosti, biologickými faktormi, životným prostredím, ale najvýraznejším činiteľom ovplyvňujúcim zdravie populácie je životný štýl – postoj obyvateľov k vlastnému zdraviu a individuálne správanie vo vzťahu k zdraviu. Pozitívny vývoj úmrtnosti, tým aj predlžovanie ľudského života pokračuje naďalej. Nárast počtu zomrelých je dôsledkom zmien vekovej štruktúry (zvýšil sa podiel osôb žijúcich vo veku, v ktorom úmrtnosť pôsobí najväčšou intenzitou). V **štruktúre úmrtnosti podľa príčin smrti** nedochádza v posledných rokoch v SR k podstatným zmenám. Päť najčastejších príčin smrti, t.j. kardiovaskulárne ochorenia, zhubné nádory, vonkajšie príčiny chorobnosti a úmrtnosti (poranenia, otravy, vraždy, samovraždy a pod.), choroby dýchacej sústavy a ochorenia tráviacej sústavy má za následok 95 % všetkých úmrtí. Pre SR je charakteristické, že dve ochorenia – kardiovaskulárne a onkologické – ohrozujú už pomerne mladú časť populácie.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Významnými faktormi, ktoré ovplyvňujú pôrodnosť a tým aj prirodzený prírastok, sú **sobáše**, rozvody, potraty a novorodenecká úmrtnosť. Kým v roku 1990 bolo na 1 000 obyvateľov priemerne 7,6 sobášov, v roku 1995 to bolo už len 5,1 a v roku 2003 iba 4,8. V roku 2004 počet sobášov stúpol na 5,2 ‰ a v roku 2005 mierne poklesol na 4,9 ‰. Mierne pokles môžeme pozorovať i v roku 2006 (4,8 ‰.)

Na 100 sobášov v roku 1960 bolo len 7,2 **rozvodov**. Odvtedy počet rozvodov stúpal. V roku 1990 bolo na 100 sobášov 21,9 rozvodov, v roku 1995 už 32,7, v roku 2003 až 41,2 a v roku 2004 (39,1 rozvodov). V roku 2005 ukazovateľ mal hodnotu 44,2 a v roku 2006 pripadá na 100 sobášov 49,0 rozvodov. Treba však konštatovať, že v tomto období veľa partnerov žije spolu bez zosobášenia. Zaujímavý je údaj, že v roku 2004 sa z 53 958 všetkých narodených detí narodilo mimo manželstva 13 403 detí, čo predstavuje 24,8 %. Podobná situácia bola aj v roku 2005, keď z 54 430 narodených detí sa narodilo mimo manželstva 14 136 detí, čo predstavuje 25,97 %. Spolu s meniacami sa normami v oblasti partnerských vzťahov a reprodukčného správania sa neustále zvyšuje podiel mimomanželsky narodených detí (r. 2006 - 27,5 %). Najviac detí mimo manželstva sa narodí ženám s nižším vzdelaním.

Výrazne sa znížila novorodenecká úmrtnosť. Kým v roku 1980 na 1 000 živonarodených zomrelo do 28 dní 19,9 novorodencov, v roku 1990 sa tento počet znížil na 8,4 ‰, v roku 1995 na 7,9 ‰ a v roku 2006 má ukazovateľ miery úmrtnosti hodnotu už len 3,5 ‰.

Z časového hľadiska na Slovensku má **sobášnosť** klesajúcu tendenciu. Moyzeová a Izakovičová (1999) sobášnosť hodnotia na základe počtu uzatvorených manželstiev k celkovému počtu obyvateľov, a to zvlášť podľa ženicha a nevesty. Sobášnosť je ovplyvnená nielen demografickými faktormi (veková štruktúra, počet osôb v sobášnom veku a pod.), ale aj ekonomickými a sociálnymi faktormi. Sobášnosť obyvateľstva Slovenska podobne ako aj mnohé demografické javy a procesy prekonáva podľa Mládeka a Fillovej (2002) významné zmeny. Sú dôsledkom nielen vývoja dlhodobých trendov populačného správania obyvateľstva, ako i procesov socio-ekonomickej transformácie v poslednom desaťročí. Tieto zmeny smerujú k modelu, ktorý sa označuje v demografických teóriách ako **neskorá sobášnosť (odklad sobášov do vyššieho veku)**. Popri výraznom poklese hrubej miery sobášnosti sa začína zvyšovať sobášny vek. Na základe rastúceho podielu detí narodených mimo manželstva možno usudzovať o rastúcom trende neformálnych partnerských zväzkov. Uzavretím manželstva vytvárajú partneri trvalé spoločenstvo (relatívne) a spolu so svojimi deťmi predstavujú nezastupiteľnú funkciu v procese reprodukcie, najmä vo vzťahu k pôrodnosti. **Manželstvo je na Slovensku stále najrozšírenejšou formou partnerského spolužitia**, a to aj napriek tomu, že sa v poslednom období začínajú v časti obyvateľstva presadzovať aj iné formy partnerstva. **V manželstve sa dlhodobu realizuje najväčšia časť plodnosti**. To je hlavný dôvod, prečo je sobášnosť v centre pozornosti v súvislosti s rodinným správaním. Zakladanie a formovanie rodiny, jej početnosť majú kľúčový význam pre celý reprodukčný proces (Mládek, Fillová, 2002). Po druhej svetovej vojne nastalo v SR obdobie povojnovej kompenzácie. Sobášnosť na Slovensku rástla, resp. udržiavala sa na relatívne vysokej úrovni. Takýto vývoj bol charakteristický pre celú povojnovú Európu a trval približne do polovice 60. rokov 20. storočia. Na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia nastali v populačnom vývoji výrazné zmeny. Kým v Európe sobášnosť klesala a partnerské spolužitie začalo nahrádzať manželstvá, na Slovensku (podobne ako v ostatných krajinách s komunistickým režimom) naopak sobášnosť rástla a tradičné formy spolužitia v manželskom zväzku sa ešte viac prehĺbili. Charakteristické bolo uzatváranie manželstva v nízkom veku. Okrem trendu zvyšovania počtu mužov a žien žijúcich v manželstve došlo v období medzi uvedenými dvoma sčítaniami k presunu maximálnej početnosti ženatých mužov a vydatých žien zo starších vekových skupín do mladších. Vývoj miery sobášnosti v 70. a 80. rokoch 20. storočia v jednotlivých vekových skupinách mužov a žien poukazuje na stabilné, vyrovnané sobáše správanie, bez výrazných výkyvov. Najvyššiu intenzitu sobášnosti v tomto období vykazovali pri oboch pohlaviach 20 – 24-roční. Nezmenenou intenzitou pokračuje odkladanie sobášov do vyššieho veku. Aj keď nie sú k dispozícii dostatočne vypovedajúce údaje o alternatívnych formách spolužitia, je zrejme, že pre manželstvo predstavujú silnú konkurenciu. Pozitívny vzťah k manželstvu a rodine, ktorý sa v tomto období realizoval, súvisel do určitej miery aj s vtedajším životným štýlom. Sobáš v období totalitného režimu predstavoval jednu z mála možností osamostatnenia sa a sebarealizácie mladých mužov a žien. Keď k tomu pridáme nedostatočnú, v tom čase málo rozšírenú antikoncepciu, výsledkom bola vysoká sobášnosť. Na rast sobášnosti vplyvali aj pronatalitné opatrenia a systém sociálnych istôt, ktoré stimulovali ľudí vstupovať do manželstva a zakladať rodiny. Veľkú popularitu mali v tom období mladomanželské pôžičky, pri ktorých štát garantoval výhodne nízky úrok pre novomanželov do 30. rokov. Ďalším z faktorov, ktoré čiastočne prispievali k rastu sobášnosti do konca 80. rokov bola vzdelanostná štruktúra. Z demografického hľadiska možno obdobie 70. a 80. rokov 20. storočia považovať za kompaktné obdobie pozitívneho vývoja sobášnosti. Napriek tomu sa v priebehu 80. rokov objavujú prvé náznaky zmien v sobášnom správaní obyvateľov Slovenska. Podľa predchádzajúceho populačného vývoja a demografických prognóz sa očakávalo, že v 90. rokoch dôjde k sekundárnej vlne zvýšenej sobášnosti, keďže postupne dochádzali do veku najvyššej sobášnosti silné ročníky pochádzajúce z natalitnej vlny 70. rokov. **Pod vplyvom politických a spoločenských zmien, ktoré so sebou priniesol rok 1989, však došlo k zásadným zmenám v sobášnom správaní slovenskej populácie**. Typickým prejavom nového sobášneho správania bola nižšia intenzita sobášnosti a zvýšenie sobášneho veku. V rodinnom správaní sa tieto zmeny prejavili v „odkladaní“ zámeru založenia rodiny a naplnenia reprodukčných plánov. Nová spoločenská klíma ovplyvnila predovšetkým mladú generáciu, ktorej umožnila slobodné rozhodovanie o vlastnej budúcnosti. **Napriek tomu, že mladí ľudia pripisujú rodine veľký význam, pri rozhodovaní o uzavretí manželstva a založení rodiny požadujú naplnenie určitých ekonomických predpokladov** (vyriešenie bytovej otázky, stále

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

zamestnanie s dostatočným príjmom), ale aj naplnenie svojich individuálnych záujmov (štúdium, cestovanie, podnikanie, kariéra v zamestnaní). Keďže sa v 90. rokoch v spoločnosti vytvorilo vhodné prostredie podporujúce rast individualizmu a uprednostňovanie životnej sebarealizácie, napĺňanie rodinných hodnôt bolo častejšie odkladané na neskoršiu dobu – **model skorej a vysokej sobášnosti zanikol**. Zníženie intenzity sobášnosti ako reakcia na zmeny spoločenských pomerov sa najvýraznejšie prejavilo v prvej polovici 90. rokov, najmä po roku 1992. Ešte v roku 1990 však došlo k jednorazovému výraznému zvýšeniu počtu sobášov a intenzity sobášnosti. Bola to reakcia na štátom vopred oznámené zrušenie mladomanželských pôžičiek k 1.1.1991, takže mnoho párov urýchlilo uzavretie manželstva tak, aby to stihli ešte v roku 1990. Znižovanie sobášnosti po roku 1990 pokračovalo bez výrazných prerušení až do roku 2001, v ktorom bol zaznamenaný historický druhý najnižší počet sobášov od roku 1920. Aj jednotlivé ukazovatele sobášnosti vtedy dosiahli svoje extrémne hodnoty. Od roku 2002 nastáva vo vývoji sobášnosti pozitívny zvrät - intenzita sobášnosti opäť narastá. Dlhodobý pokles úrovne sobášnosti, ktorý pokračoval v nadväznosti na klesajúci trend z konca 80. rokov, spolu so spomínaným presunom početne silných ročníkov z natalitnej vlny 70. rokov do veku najvyššej sobášnosti, spôsobil nárast počtu i podielu slobodných v populácii. Zmeny v sobášnom správaní predovšetkým mladých ľudí, ktoré sa prejavili v podobe odkladania manželstva alebo dokonca jeho odmietania, sa premietli aj do vývoja jednotlivých ukazovateľov intenzity sobášnosti. Aktuálnosť problému vstupu do manželstva, resp. jeho odklad, spočíva jednoznačne na osobnom postoji a prioritách mladej generácie. Ako už bolo naznačené, vstup mladých ľudí do manželstva je podmienený viacerými faktormi, ktoré nútia mladú generáciu uvažovať o manželstve čisto pragmaticky. **Odklad manželstva na neskoršiu dobu ako prejav zásadnej zmeny v správaní sa mladej populácie vo vzťahu k manželstvu zapríčinil nárast priemerného veku pri prvom sobáši**. Od roku 1992 do roku 2004 sa priemerný vek mužov aj žien pri prvom sobáši zvýšil zhruba o 3,5 roka. V súčasnosti sa slobodní muži ženia v priemere 27,9 roční a slobodné ženy 25,3 ročné. Rastúcu tendenciu vykazuje aj priemerný vek pri sobáši, pričom zvlášť výrazné zvýšenie hodnôt priemerného veku pri sobáši nastalo na začiatku 21. storočia (Vaňo, 2005). Sobáše, pri ktorých má ženich a nevesta rovnaké vzdelanie, tvoria dlhodobo väčšinu zo všetkých sobášov a ich podiel má stúpajúcu tendenciu. V roku 2006 malo viac ako 61 % mužov a žien vstupujúcich do manželstva rovnaké vzdelanie. Pri sobášoch s nerovnakým vzdelaním snúbencov dlhodobo prevažujú sobáše, pri ktorých majú vyššie vzdelanie nevesty nad sobášmi s vyšším vzdelaním ženichov (Vaňo a i., 2007)

Rozvodovosť nepriaznivo pôsobí na psychický stav rozvedených párov a najmä detí. Popri nepriaznivých dôsledkoch na viaceré populačné procesy, rozvody negatívne pôsobia najmä na výchovu detí. Rozvodovosť má v súčasnosti rastúcu tendenciu, čo súvisí najmä so zmenami ekonomického postavenia obyvateľov, zmenou sociálneho postojov obyvateľov. Najčastejšími príčinami rozpadu manželstva na Slovensku sú zo strany muža alkoholizmus (26,7 %), nevera (21,6 %), rozdielnosť pováh (18,6 %) a zo strany ženy nevera (18,7 %), rozdielnosť pováh (18,6 %), nezáujem o rodinu (5,1 %). Vzhľadom na nerovnakú stabilitu manželstva sa rozvodovosť sleduje podľa dĺžky trvania manželstva. Početnosť rozvodov má podľa tohto znaku asymetrické rozdelenie. V 70. a 80. rokoch 20. storočia prudko narastal najmä počet rozvodov v prvých štyroch rokoch manželstva, relatívne vysoký bol až do desiatich rokov manželstva, potom klesal. S rastúcim počtom detí klesá aj početnosť rozvedených manželstiev. Pri sledovaní rozvodovosti by bolo vhodné brať do úvahy aj religióznu štruktúru obyvateľstva, pretože pri niektorých vierovyznaniach je rozvod neprístupný. Priemerne trvanie manželstva v čase rozvodu sa od roku 1991 zväčšuje. V súčasnosti sa partneri rozvádajú v priemere až po 15 rokoch. Príčinou zvyšovania priemernej dĺžky rozvádajúceho sa manželstva je úbytok veľmi skorých rozvodov a naopak prírastok rozvodov manželstiev vo vyššom veku. Úbytok skorých rozvodov súvisí so zvyšovaním priemerného veku pri prvom sobáši. Na rozpad manželstiev a časovanie rozvodov má veľký vplyv aj prítomnosť detí v rodinách, ich počet a hlavne vek. V zásade platí, že manželstvá s malými deťmi sa rozvádajú menej ako manželstvá so staršími deťmi alebo bezdetné manželstvá (Vaňo a i., 2007).

Pri regionálnom hodnotení SR patrí k najvšeobecnejšej črte pokles miery rozvodovosti od západu na východ a od juhu na sever. Zákonitosť potvrdzuje jav, pri ktorom úroveň rozvodovosti silne nadväzuje na stupeň urbanizácie. Všeobecne vo vyspelejších okresoch západného a stredného Slovenska má rozvodovosť väčšiu intenzitu, pričom nízka úroveň miery rozvodovosti regiónov východného Slovenska súvisí aj s vyššou religiozitou príslušného obyvateľstva, aj s vyššou živorodenosťou (Vaňo, 2005).

Na území Slovenska boli v súlade s Mládekom a Širočkovou (2002) vyčlenené **3 typy rozvodových regiónov**:

Región vysokej úrovne rozvodovosti

Patria sem prevažne okresy situované na strednom, južnom Slovensku a dva samostatné regionálne celky – okresy Bratislavy a Košíc. V týchto okresoch sa prejavuje znižovanie pôrodnosti, zmeny v skladbe rodín nízky počet viacdetných rodín a nadpriemerný počet jednodetných rodín. Ďalším faktorom zvýšenej rozvodovosti je zrejme určitá sociokultúrna kontinuita rodinného správania, viažuca sa na skutočnosť, že manželstvá a rodiny maďarského obyvateľstva boli charakteristické oproti ostatným dlhodobo zvýšenou nestabilitou.

Región strednej úrovne rozvodovosti

Skladá sa z 3 regionálnych celkov: oblasť takmer celého západného Slovenska, 3 okresy na severnom Slovensku – Ružomberok, L. Mikuláš, Poprad a 2 okresy na východnom Slovensku – Michalovce a Trebišov. V oblasti reprodukčného a rodinného správania sa prejavuje trend

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

vyrovnaniejšieho vývoja. Čiastočne sa ešte stále udržiava vplyv tradičných hodnôt a noriem, pevne sa viažucich na kultúrne a náboženské tradície daných oblastí.

Región nízkej úrovne rozvodovosti

Tvorí ho 2 regionálne celky, prvý na severe Slovenska – oravská, kysucká oblasť a druhý regionálny celok predstavuje spišská, šarišská a severozemplínska oblasť. Ide o zvlášť zaostalé okresy v minulosti a i v súčasnosti sú to prevažne ekonomicky rozvojové regióny. Demografické správanie obyvateľstva je pomerne silne ovplyvnené religiozitou, čo sa prejavuje aj na manželskom a rodinnom správaní. Rozvod je len v krajne vyhradených prípadoch akceptovateľným riešením manželského nesúladu.

V súčasnosti sa v demogeografii uznáva dosť silná väzba úrovne rozvodovosti s procesmi urbanizácie. Mestské prostredie sa vyznačuje prítomnosťou viacerých faktorov, ktoré pôsobia v smere znižovania stability manželstva, zoslabujú funkciu rodiny. V mestských rodinách sa rodí menej detí, a preto môže byť do značnej miery oslabená integračná funkcia detí v rodine. Vysoká rozvodovosť je evidentne jedným z prejavov najvyššej sociálnej mobility, ktorá sa vyznačuje vysokou pracovnou fluktuáciou, častou zmenou bydliska.

Počet **potratov** v prepočte na 1 000 žien vo fertílilnom veku v roku 1980 bol 33,1, v roku 1990 stúpol až na 42,3, odvtedy už klesá. V roku 1995 bol 25,5, ale v roku 2001 už len 15,8. No i tak v roku 2004 zo 100 ukončených tehotenstiev bolo ukončených narodením dieťaťa 73 a 27 potratom. V roku 2006 pripadalo na 100 ukončených tehotenstiev 26 potratov. Extrémne hodnoty dosahuje tento ukazovateľ najmä pri ženách vo veku od 25 – 30 rokov. Z príčin potratovosti mal najvyššie zastúpenie dôvod tri a viac detí. V súčasnosti však môžeme sledovať mierny pokles potratovosti z hľadiska väčšej informovanosti o antikoncepčných prostriedkoch. Pri analýzach by bolo opäť dobre brať na zreteľ religióznu štruktúru. V kresťanských založených okresoch Slovenska je dlhodobo nižšia úroveň potratovosti než v okresoch bez vierovyznania (Dráč, 1997). V rámci ukazovateľa hrubej miery potratovosti badať výraznú priestorovú diferenciáciu. Kým severozápadné a severné Slovensko sa vyznačuje nízkym stupňom potratovosti, okresy západného, južného a stredného Slovenska sa vyznačujú vysokým stupňom potratovosti.

Súčasný stav obyvateľstva

V roku 2006 bola priemerná hodnota **živonarodených** za celé Slovensko 10,0 ‰ a priemerná hodnota **zomretých** 9,89 ‰. Z toho vychádza priemerná hodnota **prirodzeného prírastku** 0,11 ‰.

Pri **porovnaní s členmi Európskej únie** najvyššie záporné hodnoty prirodzeného prírastku majú pobaltské krajiny: Lotyšsko (-5,3 ‰), Estónsko (-3,9 ‰) a Litva (-3,2 ‰). Vysoký úbytok majú aj naši susedia: Maďarsko (-3,5 ‰), Česko (-1,5 ‰) ako aj Nemecko (-1,5 ‰). Poľsko vykazuje rovnaké hodnoty ako Slovensko. Najväčší prirodzený prírastok má katolícke Írsko (7,9 ‰), Cyprus (3,8 ‰), Holandsko (3,7 ‰), Luxembursko (3,6 ‰) a Francúzsko (3,5 ‰).

Tabuľka 36: Prirodzený pohyb obyvateľstva v krajoch SR (r. 2006)

Kraj/SR	natalita		mortalita		prirodzený prírastok (úbytok)	
	abs.	‰	abs.	‰	abs.	‰
Bratislavský	5 921	9,79	5 853	9,68	68	0,11
Trnavský	5 059	9,12	5 604	10,10	-545	-0,98
Trenčiansky	5 075	8,46	5 875	9,79	-800	-1,33
Nitriansky	6 024	8,51	7 992	11,29	-1 968	-2,78
Žilinský	6 980	10,04	6 623	9,53	357	0,51
Banskobystrický	6 215	9,47	7 158	10,90	-943	-1,44
Prešovský	9 576	11,98	6 813	8,52	2 763	3,46
Košický	9 054	11,72	7 387	9,56	1 671	2,16
SR	53 904	10,00	53 301	9,89	603	0,11

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

Prirodzený pohyb obyvateľstva je na Slovensku priestorovo značne diferencovaný (tabuľka 36). Podľa Marenčákovej a Izakovičovej (1999) rozlišujeme 2 výrazné oblasti s vysokou pôrodnosťou, severné a východné Slovensko. Vysokú natalitu tu okrem priaznivej vekovej štruktúry obyvateľstva podmieňuje aj faktor religiozности. Uvedené regióny sa vyznačujú vysokým podielom obyvateľstva s náboženským vierovyznaním podporujúcim zvýšenú pôrodnosť. Čiastočne zvýšená pôrodnosť najmä

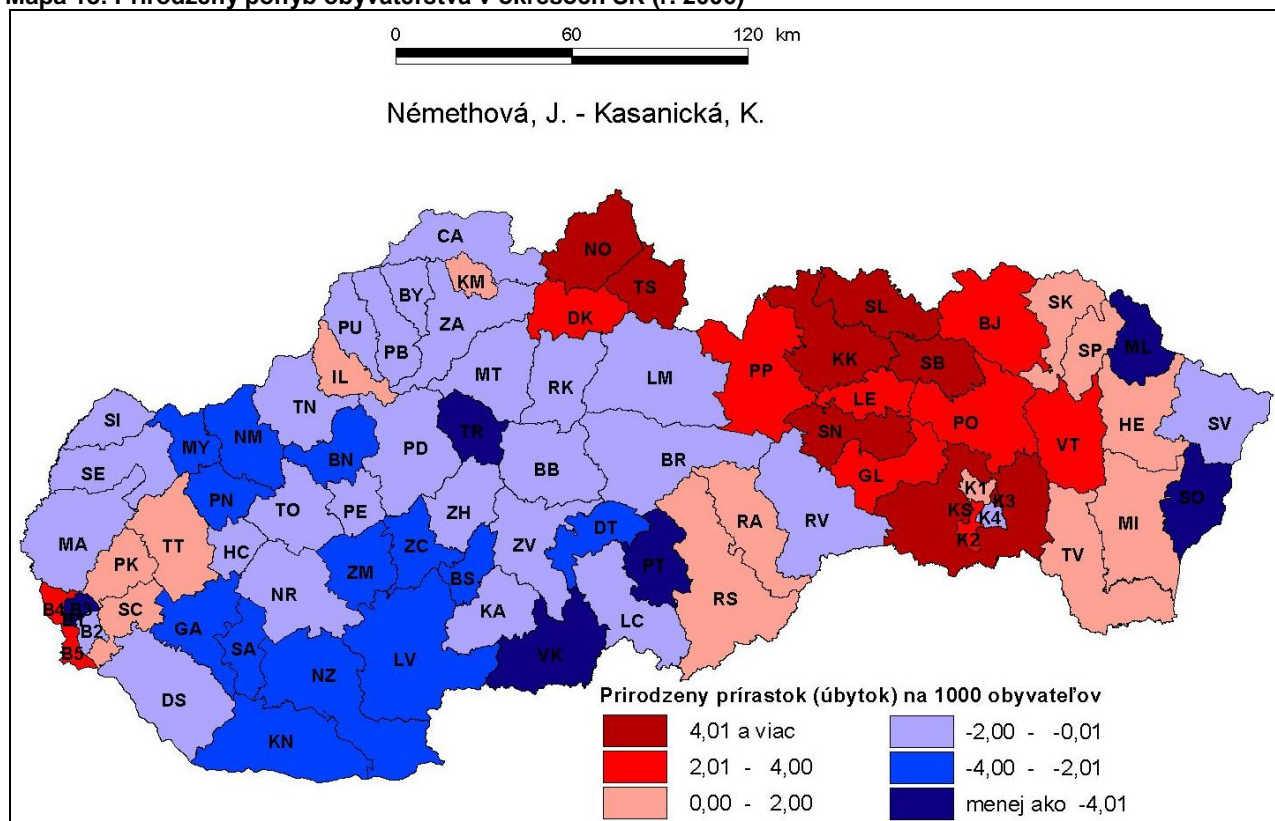
v regiónoch východného Slovenska je ovplyvnená tiež vysokým podielom rómskeho obyvateľstva vyznačujúcim sa vysokou pôrodnosťou.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V rámci krajov *prírodný úbytok* obyvateľov (r. 2006) majú kraje: Trnavský (-0,98 ‰), Trenčiansky (-1,33 ‰), Nitriansky (-2,78 ‰) a Banskobystrický (-1,44 ‰). *Prírodný prírastok* vykazujú kraje: Žilinský (0,51 ‰) a Prešovský (3,46 ‰), Košický (2,16 ‰) a Bratislavský (0,11 ‰).

Oveľa väčšie rozdiely sú v rámci okresov (mapa 18). *Okresy s najvyšším prírodným prírastkom* (r. 2006) nad 4 ‰ sa nachádzajú najmä na severe a východe Slovenska: Námestovo (7,7 ‰), Tvrdošín (4,1 ‰), z Prešovského kraja je to hlavne okres Kežmarok (8,4 ‰), Sabinov (6,6 ‰), Stará Ľubovňa (4,7 ‰) a Vranov nad Topľou (3,7 ‰). Z Košického kraja sú to Spišská Nová Ves (6,2 ‰) a Košice III (5,3 ‰).

Mapa 18: Prírodný pohyb obyvateľstva v okresoch SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

Okresy s najväčším prírodným úbytkom (r. 2006) sa nachádzajú hlavne na juhu a západe Slovenska. Sú to okresy: Bratislava I (-6,0 ‰), Bratislava III (-4,6 ‰), Nové mesto nad Váhom (-3,0 ‰), Myjava (-2,8 ‰), Nové Zámky (-3,9 ‰), Levice (-3,6 ‰), Zlaté Moravce (-3,3 ‰) ale patria tam aj Turčianske Teplice (-5,3 ‰), Poltár (-4,7 ‰) a Sobrance (-4,6 ‰).

V rámci krajov je *najväčšia pôrodnosť (počet živonarodených na 1 000 obyvateľov)* v Prešovskom kraji (11,98 ‰), v Košickom kraji (11,72 ‰) a v Žilinskom kraji (10,04 ‰). Najnižšia pôrodnosť je v Nitrianskom kraji (8,51 ‰) a v Trenčianskom kraji (8,46 ‰).

Opäť sú väčšie rozdiely v rámci okresov, kde sú v počte živonarodených tiež na čele hlavne okresy na severe a východe Slovenska, napr. Kežmarok (16,5 ‰), Námestovo (14,9 ‰), Sabinov (15,0 ‰), Kežmarok (16,5 ‰), Spišská Nová Ves (13,9 ‰), Gelnica (15,3 ‰), Vranov nad Topľou (12,3 ‰), Stará Ľubovňa (13,5 ‰).

Najmenšia pôrodnosť je hlavne v okresoch, ležiacich v západnej časti Slovenska. Počet živonarodených medzi 7 - 9 ‰ majú okresy: Bratislava I, Piešťany, Partizánske, Zlaté Moravce, Nové Zámky, Prievidza, Turčianske Teplice, Banská Bystrica.

Najvyššia úmrtnosť v prepočte na 1 000 obyvateľov (r. 2006) je v Nitrianskom kraji (11,29 ‰), v Banskobystrickom kraji (10,90 ‰) a v Trnavskom kraji (10,10 ‰). Najnižšia úmrtnosť je v Prešovskom kraji (8,52 ‰), v Žilinskom kraji (9,53 ‰) a v Košickom (9,56 ‰)

V rámci okresov majú najvyššiu úmrtnosť okresy: Bratislava I (14,8 ‰), Bratislava III (14,5 ‰), Turčianske Teplice (14,1 ‰), Sobrance (14,0 ‰).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Najmenšiu úmrtnosť majú okresy: Košice III (5,4 ‰), Košice II (6,8 ‰), Bratislava V (6,2 ‰), Bratislava IV (7,1), Tvrdošín (7,9 ‰), Dolný Kubín (8,1 ‰) Spišská Nová Ves (7,4 ‰), Námestovo (7,2 ‰).

Na prirodzený prírastok pôsobí veľa faktorov. Na Slovensku, kde sa podľa posledného sčítania obyvateľov k veriaciim hlási 83,5 %, má na priestorové odlišnosti pohybu obyvateľstva veľký vplyv príslušnosť k náboženskému vyznaniu. Regióny, kde je najväčší prirodzený prírastok a veľká pôrodnosť (napr. Orava, severné a východné Slovensko), sa vyznačujú vysokým zastúpením príslušníkov rímskokatolíckeho vyznania. Naopak pre regióny s dlhotrvajúcim nízkym prirodzeným prírastkom, resp. úbytkom je typický zvýšený podiel obyvateľov reformovanej (kalvínskej), cirkvi, ktorú vyznávajú najmä obyvatelia maďarskej národnosti na juhu Slovenska a príslušníkov evanjelickej cirkvi. Samozrejme, pôrodnosť a úmrtnosť je úzko spätá s vekovou štruktúrou obyvateľov.

Trochu odlišný obraz nám dáva priestorové rozdelenie podľa menších územných jednotiek, akými sú obce. Pri takomto pohľade sa napr. nachádzajú obce s vysokým prirodzeným prírastkom aj v rámci depopulačných území. Tento jav je často spôsobený napr. vysokým zastúpením Rómov. Naopak dopravná odľahlosť obce nepriaznivo ovplyvňuje vek obyvateľov a tým aj pôrodnosť a úmrtnosť obyvateľov.

Príčiny znižovania pôrodnosti

Sociálno-ekonomické dôvody - podľa výskumov väčšina obyvateľstva pri rozhodovaní o zakladaní rodiny zvažuje, či disponuje s dostatočným množstvom finančných prostriedkov a miestom, kde si založiť rodinu. To, že nemajú dostatočné možnosti kde bývať, mnohých od rodiny odrádza.

Nová hodnotová orientácia obyvateľstva - nízka pôrodnosť nie je len dôsledok zlej ekonomickej situácie. Menej narodených detí je bežné aj v ekonomicky vyspelých štátoch, kde sú lepšie materiálne podmienky. Mnohí ľudia by si dieťa finančne mohli dovoliť, rodinu však nechcú. Pred manželstvom a rodičovstvom uprednostňujú budovanie kariéry, cestovanie, uprednostňujú jednoduchší spôsob života. Pôrody odkladajú na neskorší čas alebo k nim ani nedochádza, čo sa často pokladá za hlavný faktor znižovania pôrodnosti.

Zvyšovanie počtu neplodných párov - zvyšovanie počtu neplodných párov je negatívny jav, o ktorom sa na Slovensku málo hovorí. Pritom existuje veľké množstvo manželských párov, ktoré túžia mať deti nezávisle od ekonomickej situácie a výchovu dieťaťa kladú v hodnotovom rebríčku na prvé miesto (www.infostat.sk, 2008).

Z hľadiska priestorového badať výraznú diferenciáciu medzi juhozápadným a južným Slovenskom s výrazným vysokým stupňom úmrtnosti a naopak nízkym stupňom úmrtnosti na severnom Slovensku. V tomto ukazovateli vidno výraznú koreláciu s vekovou štruktúrou obyvateľstva. Schopnosť charakterizovať úroveň úmrtnosti má aj ukazovateľ strednej dĺžky života. Udáva, koľko rokov života má pred sebou v priemere osoba určitého veku (novorodenec, príslušník určitého ročníka vekovej skupiny). V roku 2001 stredná dĺžka života dosahuje výšku 76,28 rokov a v roku 2006 (77,70 rokov). Počas 6 rokov došlo k nárastu o 1,42 rokov. Rozdiel medzi strednou dĺžkou života pri narodení mužov a žien v roku 2001 predstavuje 7,92 rokov v prospech žien, v roku 2006 sa dožívajú ženy o 7,80 rokov viac než muži. Strednú dĺžku života v krajoch SR zobrazuje tabuľka 37. Vo všetkých krajoch žijú ženy dlhšie ako muži. Najväčšie rozdiely medzi hodnotami pri oboch pohlaviach sú v krajoch Žilinskom (8,42 rokov), Banskobystrickom (8,38 rokov) a Košickom (8,17 rokov) v prospech žien. Najmenší rozdiel medzi strednou dĺžkou života žien a mužov je v Bratislavskom kraji (6,81 rokov).

4.1.3.2 Migračný pohyb obyvateľstva Vývoj migračného pohybu obyvateľov

Ak neberieme do úvahy migrácie obyvateľstva a kolonializačné vlny v predkapitalistickom období, ktorým sa venujeme v kapitole o vývoji osídlenia Slovenska, väčšie pohyby obyvateľstva nastali na našom území v druhej polovici 19. storočia. V tom čase poľnohospodárstvo, ktoré bolo

Tabuľka 37: Stredná dĺžka života v krajoch SR (priemer rokov 2004 – 2006)

kraj/SR	stredná dĺžka života		
	muži	ženy	rozdiel
Bratislavský	72,12	78,93	6,81
Trnavský	70,59	78,06	7,47
Trenčiansky	71,50	79,09	7,59
Nitriansky	70,00	77,96	7,96
Žilinský	70,09	78,51	8,42
Banskobystrický	69,25	77,63	8,38
Prešovský	70,61	78,48	7,87
Košický	69,22	77,39	8,17
SR	70,40	78,20	7,80

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

hlavnou obživou obyvateľstva, už nestačilo užiť miestne obyvateľstvo, čo podmienilo rozsiahlu emigráciu.

Prvé vlny vysťahovalectva začali už v 18. storočia v prvej polovici 19. storočia. Najskôr smerovali prúdy vysťahovalcov na "Dolnú zem", kam už predtým mnohí chodili na sezónne poľnohospodárske práce (hlavne na žatvu). V 2. polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia smerovali vysťahovalci najskôr najmä do hlavných miest – Viedne a Budapešti. Odhaduje sa, že do Budapešti sa odsťahovalo asi 150 000 obyvateľov Slovenska. Neskôr sa vysťahovávali Slováci aj do iných oblastí Maďarska, Rakúska, Juhoslávie a Česka. Ďalší vysťahovalci už odchádzali do USA. Len za desaťročie 1891 – 1900 sa vysťahovalo asi 130 000 obyvateľov Slovenska. Masové vysťahovalectvo bolo najmä v období od roku 1900 do prvej svetovej vojny. V rokoch 1900 – 1914 sa do USA podľa emigračných záznamov prisťahovalo 455 000 osôb slovenskej národnosti.

Cieľovými územiami slovenských vysťahovalcov sa neskôr stali aj Kanada, Argentína, Austrália, Francúzsko a Belgicko. Do týchto krajín sa začiatkom 20. storočia vysťahovalo asi 0,5 mil. osôb, vrátilo sa iba niekoľko tisíc. Vysťahovalci predstavovali asi štvrtinu slovenského národa. Prevalu medzi vysťahovalcami (asi 80 ‰) predstavovali schudobnení roľníci a poľnohospodársky robotníci. Najviac ich bolo z východného Slovenska. V niektorých rokoch odchádzalo zo Slovenska až 60 ‰ prirodzeného prírastku.

Tabuľka 38: Slováci žijúci v zahraničí (r. 2002)

Krajina/svetadiel	počet osôb
Česká republika	315
Francúzsko	20
Chorvátsko	6
Srbsko a Čierna Hora	64
Maďarsko	120
Nemecko	10
Poľsko	25
Rakúsko	10
Rumunsko	23
Bulharsko	1
Švajčiarsko	5
Taliansko	1,5
Benelux	2
Švédsko	3
Ukrajina	25
Rusko	2
Spojené kráľovstvo	1
Európa spolu	634
JAR	10
Argentína	30
Brazília	3
Kanada	85
USA	1 900
Amerika spolu	2 018
Austrália	20
Ostatné štáty sveta	5
Spolu	2 677

Zdroj: ŠÚSR, 2002

odchádzalo zo Slovenska až 60 ‰ prirodzeného prírastku.

Po vzniku Československa, najmä v dôsledku proti imigračných opatrení USA, sa emigranti orientovali najmä na Európu, hlavne Francúzsko a Belgicko. Značné bolo aj sťahovanie do Česka, kde bol lepšie vybudovaný priemysel. Najviac Slovákov smerovalo do Prahy a okolia, Brna, ale aj iných priemyselných oblastí severných a východných Čiech, Zlína a severnej Moravy.

V dôsledku vysťahovalectva žije v súčasnosti v zahraničí asi 2 700 tis. Slovákov, čo predstavuje až polovicu obyvateľov žijúcich na Slovensku (tabuľka 38).

Najviac Slovákov žije v USA, asi 1 900 tis., v Česku asi 315 tis., Maďarsku asi 120 tis. a v Kanade asi 85 tis.

V rámci Slovenska sa obyvatelia sťahovali najmä do veľkých miest – Bratislavy, Košíc, Prešova, Žiliny, ale aj Popradu vďaka vzrastajúcemu cestovnému ruchu v Tatrách.

Značné migrácie nastali po II. svetovej vojne. Odsťahovali sa Nemci. Na základe „Dohody o výmene obyvateľstva“ sa v rokoch 1945 – 1948 z Československa do Maďarska presťahovalo takmer 90 tis. obyvateľov maďarskej národnosti a opačným smerom asi 73 tis. obyvateľov slovenskej národnosti.

Vnútroštátna migrácia sa zintenzívnila najmä po II. svetovej vojne. Česi vysťahovali z pohraničia 2,5 mil. Nemcov. Na ich miesta, do domov a hospodárstiev sa za výhodných podmienok nasťahovalo aj veľa obyvateľov Slovenska.

Aj v ďalších rokoch pokračovalo sťahovanie obyvateľov Slovenska do Čiech, do priemyselných oblastí najmä do severných Čiech, na Ostravsko a do Prahy. Sťahovanie bolo aj v opačnom smere, z Čiech na Slovensko, avšak vždy saldo migrácie bolo v neprospech Slovenska. V 1. polovici 50-tych rokov sa zo Slovenska do Čiech vysťahovalo 32,8 tis. obyvateľov, opačným smerom bolo 21,3 tis. Saldo v neprospech Slovenska postupne klesalo. Napr. v r. 1965 – 1969 sa zo Slovenska vysťahovalo 16,5 tis. obyvateľov, opačne 10,3 tis. obyvateľov. V sedemdesiatych rokoch sa už znížil migračný zisk pre Čechy na 4 tis. Súviselo to predovšetkým s industrializáciou a urbanizáciou Slovenska.

Postupne sa v Československu po II. svetovej vojne mobilita znižovala a to predovšetkým na väčšie vzdialenosti. Intenzívne však stále bolo sťahovanie z vidieka do miest a to hlavne na kratšie vzdialenosti v rámci okresov – do okresných a iných priemyselných miest.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Zmena politického systému v strednej a východnej Európe na konci 80. a na začiatku 90. rokov minulého storočia, ako aj rozdelenie Československa boli významnými udalosťami, ktoré mali dosah aj na vývoj vonkajšej a vnútornej migrácie SR. Otvorenie hraníc ovplyvnilo sťahovanie do takej miery, že už v roku 1994 sa SR stala migračne ziskovou krajinou (saldo migrácie pre Slovensko predstavuje hodnotu 1 tis. – 4. tis. obyvateľov ročne). Tento migračný prírastok od roku 2001 vyrovnáva prirodzený úbytok obyvateľstva. V rámci medzinárodných migrácií sa však nespĺnili veľké obavy bývalej komunistickej vlády, že po otvorení hraníc sa vysťahuje do vyspelejšieho zahraničia veľké množstvo obyvateľov.

Zmena spoločensko-ekonomickej situácie našla svoj odraz aj v zmene migračných tokov v rámci SR, t.j. vo vnútornej migrácii. Nové dimenzie začali nadobúdať najmä vzťah mesto a zázemie (nástup suburbanizačných procesov) a tiež mesto a vidiek. Suburbanizácia sa týka najmä veľkých miest a ich zázemia, prejavuje sa v priestorovom rozširovaní urbanizovaných území. Do suburbánného zázemia týchto miest smerujú migračné prúdy z miest samotných, ale aj z ostatného územia. Počet obyvateľov v suburbánnom zázemí sa týmto zvyšuje. Významnou udalosťou, ktorá zásadným spôsobom ovplyvňuje priebeh migračných procesov najmä vonkajšiu migráciu je vstup SR do Európskej únie. Voľný pohyb osôb umožňuje zintenzívniť migračné pohyby v rámci Európy. Vstup SR do EÚ znamenal zvýšenie počtu prisťahovaných do SR (na trvalý pohyb) už v roku 2004.

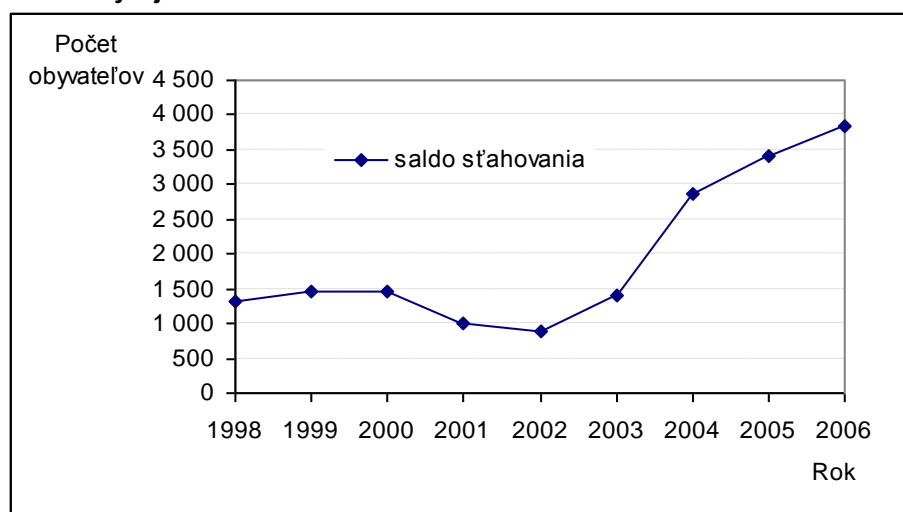
Na základe tabuľka 39 môžeme pozorovať z roka na rok nárast objemu sťahovania v SR. Výraznejší nárast ukazovateľa (o 2 249 osôb) nastal v roku 2004 oproti roku 2003. V sledovanom období (1998 – 2006) prevládajú prisťahovaní nad vysťahovanými a saldo sťahovania v SR sa neustále zvyšuje (graf 17).

Tabuľka 39: Vývoj zahraničného migračného pohybu v SR (r. 1998 – 2006)

Ukazovateľ v osobách	rok									
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
objem sťahovania	2 798	2 690	3 085	3 034	3 723	3 797	6 046	7 149	7 324	
prisťahovaní	2 052	2 072	2 274	2 023	2 312	2 603	4 460	5 276	5 589	
vysťahovaní	746	618	811	1 011	1 411	1 194	1 586	1 873	1 735	
saldo sťahovania	1 306	1 454	1 463	1 012	901	1 409	2 874	3 403	3 854	

Zdroj: ŠÚ SR Bratislava, 2008

Graf 17: Vývoj salda sťahovania v SR v rokoch 1998 – 2006

Zdroj: ŠÚ SR Bratislava, 2008, spracovanie Némethová, 2008

Súčasný stav

V roku 2006 sa na Slovensko **prisťahovalo** 5 589 osôb zo zahraničia (ženy predstavujú 2 063 osôb), z toho z ČR je 1 164 osôb (z toho je 499 žien). Zo Slovenska sa **vysťahovalo** 1 735 osôb, z toho je žien 1 030. **Migračné saldo** predstavovalo 3 854 obyvateľov. V prepočte na 1 000 obyvateľov je to 0,71 ‰ (tabuľka 40).

Regionálna **štruktúra prisťahovaných** zo zahraničia potvrdzuje, že po vstupe SR do EÚ sa prehĺbujú migračné vzťahy v rámci Európy a najmä v rámci EÚ. Podiel EÚ na

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

prist'ahovaných do SR dosiahol v roku 2006 až 73 %. Zvýšil sa najmä počet prist'ahovaných zo starých členských štátov EÚ, a to z 237 v roku 2003 na 1 781 v roku 2006. Hlavnými zdrojovými štátmi prist'ahovaných v roku 2006 sú Česká republika (21 % prist'ahovaných do SR), Nemecko (12 %), Poľsko (11,5 %). V porovnaní s rokom 2005 sa v roku 2006 do prvej desiatky zdrojových krajín nedostala Čína, Rumunsko, Srbsko s Čiernou Horou, naopak zaradilo sa Maďarsko, Spojené kráľovstvo a Taliansko. Desiatku zdrojových štátov uzatvára Rakúsko, Ukrajina, USA a Vietnam. Povolenie na pobyt v SR potrebujú iba občania tretích krajín (mimo EÚ), ostatní občania členských štátov EÚ majú možnosť bez problémov získať trvalý pobyt v SR. Takmer 70 % prist'ahovaných zo zahraničia je vo veku 20 – 49 rokov. Značná časť imigrantov uvádza ako dôvod najmä nasledovanie rodinného príslušníka, sobáš alebo bytové dôvody, ale až 70 % prist'ahovaných deklaruje iný dôvod. Prácu ako dôvod prist'ahovania sa do SR uvádza iba 4 – 5 % imigrantov. Na povolenie na prechodný pobyt žilo v SR ku koncu roka 2006 spolu 4 337 osôb, z toho najviac občanov Ukrajiny (1 019 osôb), Srbska a Čiernej Hory (564 osôb), Číny (536 osôb), Kórejskej republiky (433 osôb) a USA (432 osôb). Ku koncu roka 2006 bolo na území SR evidovaných 32 153 cudzincov.

Počty **vyst'ahovaných zo SR** podľa údajov ŠÚ SR v súčasnosti nepresahuje 2 tis. osôb (ide o trvalý pobyt). Vyst'ahovaní smerujú hlavne do štátov EÚ, do USA a Kanady. No najviac obyvateľov odchádza do Českej republiky, do ktorej sa v roku 2006 vyst'ahovalo 41 % obyvateľov zo SR (706 osôb), 235 osôb smerovalo do Nemecka, 168 do Rakúska, 95 do USA, 76 do Kanady, 63 do Švajčiarska, 60 do Spojeného kráľovstva a Severného Írska, 59 do Talianska, 32 do Poľska a 20 do Írska. Výraznejšie straty zo zahraničného sťahovania SR neeviduje so žiadnou krajinou. Z hľadiska pohlavia, u žien SR zaznamenávame úbytky už niekoľko rokov s Rakúskom a Kanadou, v niektorých rokoch aj s Nemeckom a Veľkou Britániou. Dôvodom je pravdepodobne uzavretie manželstva s občanmi uvedených štátov (Vaňo a i., 2007).

Oblasť migrácie zahŕňa v súčasnosti aj problematiku **pracovných migrácií**. Ide o taký pohyb, ktorý zvyčajne nie je spojený so zmenou trvalého pobytu. V roku 2005 pracovalo v SR zhruba 9 tisíc cudzincov, čo je v porovnaní so susednými štátmi pomerne málo (ČR – 219 tisíc cudzincov). Pri stabilizácii ekonomického rozvoja sa SR začína stávať cieľovou krajinou pre migrantov prichádzajúcich za prácou zo zahraničia. Zahraničné investície sú spojené najmä s prísunom kvalifikovanej pracovnej sily. Pri vysokej miere nezamestnanosti v SR by bolo vhodnejšie nedostatok pracovných síl v jednom regióne vykryť pracovníkmi z regiónu, kde je ich dostatok a pod. To znamená obsadenie voľných pracovných miest by si vyžadovalo vyššiu mobilitu pracovnej sily v rámci SR. V súčasnosti nedostatok pracovných síl v niektorých rezortoch v robotníckych profesiách (najmä v strojárstve) do istej miery vykrývajú zahraniční pracovníci nových krajín EÚ – Rumunská a Bulharska, záujem je aj zo strany Ukrajincov. Celkovo na území SR pracovalo v roku 2006 približne 6,5 tisíc cudzincov (bez podnikateľov). Zamestnaní cudzinci boli prevažne vo veku 25 – 39 rokov, muži medzi nimi mali 80 % zastúpenie. Asi polovica cudzincov pracovala v Bratislavskom kraji. Predpokladá sa, že v súvislosti so starnutím obyvateľstva v SR sa zdroje pracovných síl budú znižovať a ich nedostatok budú vykrývať aj pracovné sily zo zahraničia, najmä tie, ktoré nenájdu uplatnenie na trhoch práce vyspelých krajín. Počty občanov SR pracujúcich v zahraničí sú niekoľkonásobne vyššie ako počet zahraničných pracovníkov v SR. Odhaduje sa, že ich v roku 2006 bolo okolo 200 tisíc osôb. Najviac občanov SR odchádza pracovať do zahraničia z Prešovského kraja a najmenej z Bratislavského kraja. Cieľovou krajinou pre pracovnú emigráciu zo SR je najmä Česká republika, v ktorej občania SR tvoria najväčšiu skupinu zahraničných pracovníkov a ich počet sa naďalej zvyšuje. V roku 2006

Tabuľka 40: Migračný pohyb obyvateľstva v krajoch SR (r. 2006)

Kraj/SR	prist'ahovaní		vyst'ahovaní		prírastok (úbytok) sťahovaním	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Bratislavský	6 840	11,28	3 854	6,36	2 986	4,92
Trnavský	4 226	7,61	2 778	5,00	1 448	2,61
Trenčiansky	2 703	4,51	2 442	4,04	261	0,44
Nitriansky	3 862	5,46	3 087	4,36	775	1,10
Žilinský	2 496	3,59	2 290	3,29	206	0,30
Banskobystrický	2 514	3,83	2 928	4,47	-414	-0,63
Prešovský	2 235	2,79	3 111	3,89	-876	-1,10
Košický	2 450	3,17	2 982	3,86	-532	-0,69
SR	5 589	1,03	1 735	0,32	3 854	0,71

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

pracovalo v ČR 99,6 tisíc osôb zo SR. Značná časť z nich sa uplatňuje v zdravotníctve na pozíciách lekárov a sestier. Z ďalších krajín sú občanmi SR vyhľadávané najmä Írsko a Veľká Británia. Viac ako polovica našich občanov pracuje v stavebníctve a v priemysle, potom nasledujú hotely a reštaurácie. Problém vysokej pracovnej migrácie býva aj „brain drain“, odliv mozgov, ktorý sa prejavuje i u nás v nedostatku špecialistov v niektorých odboroch (Vaňo a i., 2007). Viacerí vysokoškooláci majú veľký záujem po skončení štúdia pracovať v zahraničí.

V počte **udelených azylův** sa Slovenská republika zaraďuje na koniec európskeho rebríčka. Nepatrí medzi cieľové krajiny azylantov. Najväčšie počty žiadateľov o azyl sa viažu na rok 2004, keď počet žiadostí prekročil 11 tis.. V nasledujúcich rokoch sa počet výrazne znížil (v roku 2006 na tretinu hodnôt z roku 2004). V roku 2006 bol azyl udelený iba 8 žiadateľom, v roku 2005 25 a v rokoch 2000 – 2004 nepokročil hranicu 20 udelených azylův. Vo viacerých prípadoch žiadatelia o azyl nemajú skutočný záujem zostať v SR, snažia sa presunúť do krajín, ktoré im poskytnú výhodnejšie ekonomické a sociálne podmienky (napr. v roku 2006 bolo konanie o azyle zastavené až v 1944 prípadoch, najviac žiadateľov bolo z Indie, Ruska, Moldavska, Gruzínska a Iraku). Medzi žiadateľmi o azyl prevažujú muži vo veku 18 – 25 rokov (Vaňo a i., 2007).

Okrem legálnej migrácie sa stretávame aj s **nelegálnou migráciou**, ktorá zahŕňa nedovolené prekročenie štátnej hranice cudzincami, vrátane občanov EÚ alebo nelegálny pobyt cudzincov v SR. Nelegálna migrácia v SR je prevažne tranzitná, pretože väčšina nelegálnych imigrantov sa usiluje dostať do západnej Európy. V roku 2006 prekročilo štátnu hranicu v smere do SR a zo SR 4 129 nelegálnych migrantov, čo bolo zhruba o tisíc menej ako v predchádzajúcom roku. Nelegálni migranti smerujú zo SR najmä do Rakúska a do SR hlavne z Ukrajiny, Moldavska, Ruska, Indie, Číny. Nelegálna migrácia počnúc rokom 2001 má klesajúcu tendenciu. Prispievajú k tomu vykonané opatrenia na dôslednejšiu kontrolu hraníc, ako aj zmeny v legislatíve, týkajúcej sa vstupu a pobytu cudzincov v SR (Vaňo a i., 2007).

V rámci **vnútroštátneho sťahovania** sa zoslabilo sťahovanie z vidieka do miest. Zapríčinilo to viac faktorov. Výrazne sa najmä v dôsledku recesie priemyslu znížil počet pracovných príležitostí v mestách, bola pribrzdzená výstavba bytov. Na druhej strane sa začali prejavovať aj procesy suburbanizácie.

Na tisíc obyvateľov pripadalo v roku 2006 - 17 zmien trvalého bydliska. Dopyt na trhu práce zatiaľ nemá výraznejší vplyv na zmenu trvalého pobytu. Možnosti sťahovania ovplyvňujú aj ceny bytov, ktoré sú pre potenciálnych migrantov často neúnosné. Tí potom riešia situáciu dochádzkou za prácou aj na väčšie vzdialenosti alebo prechodným pobytom.

Na Slovensku od roku 2000 mení ročne svoje bydlisko z kraja do kraja 17 tis. – 22 tis. obyvateľov, z okresu do okresu v rámci kraja 24 tis. – 28 tis. obyvateľov, z obce do obce v rámci okresu 35 tis. – 43 tis. obyvateľov. Prevláda sťahovanie na krátke vzdialenosti – z obce do obce v rámci okresu (47 %). Na sťahovanie z okresu do okresu v rámci kraja pripadá v súčasnosti (r. 2006) okolo 30 % a necelých 24 % pripadá na medzikrajské sťahovanie.

Z hľadiska smerov migrácie najväčšiu príťažlivú silu má Bratislavský kraj. Podľa údajov z roku 2006 najväčšie migračné prúdy zo všetkých krajov smerujú do Bratislavského kraja. **Prírastok sťahovaním** získali v roku 2006 kraje: Bratislavský (4,92 ‰), Trnavský (2,61 ‰), Nitriansky (1,10 ‰), Trenčiansky (0,44 ‰) a Žilinský (0,30 ‰). **Úbytok sťahovaním** zaznamenali kraje: Prešovský (-1,10 ‰), Košický (-0,69 ‰) a Banskobystrický (-0,63 ‰).

Najviac obyvateľov sa v roku 2006 v prepočte na 1 000 obyvateľov vysťahovalo z mestských okresov Bratislava I (-9,8 ‰), Bratislava V (-7,5 ‰), Košice III (-9,9 ‰), Košice I (-3,3 ‰) a z ďalších okresov, napr. Poprad (-3,4 ‰), Tvrdošín (-3,1 ‰), Rimavská sobota (-3,1 ‰), Žarnovica (-3,0 ‰), Spišská Nová Ves (-2,7 ‰), Stará Ľubovňa (-2,3 ‰), (mapa 19).

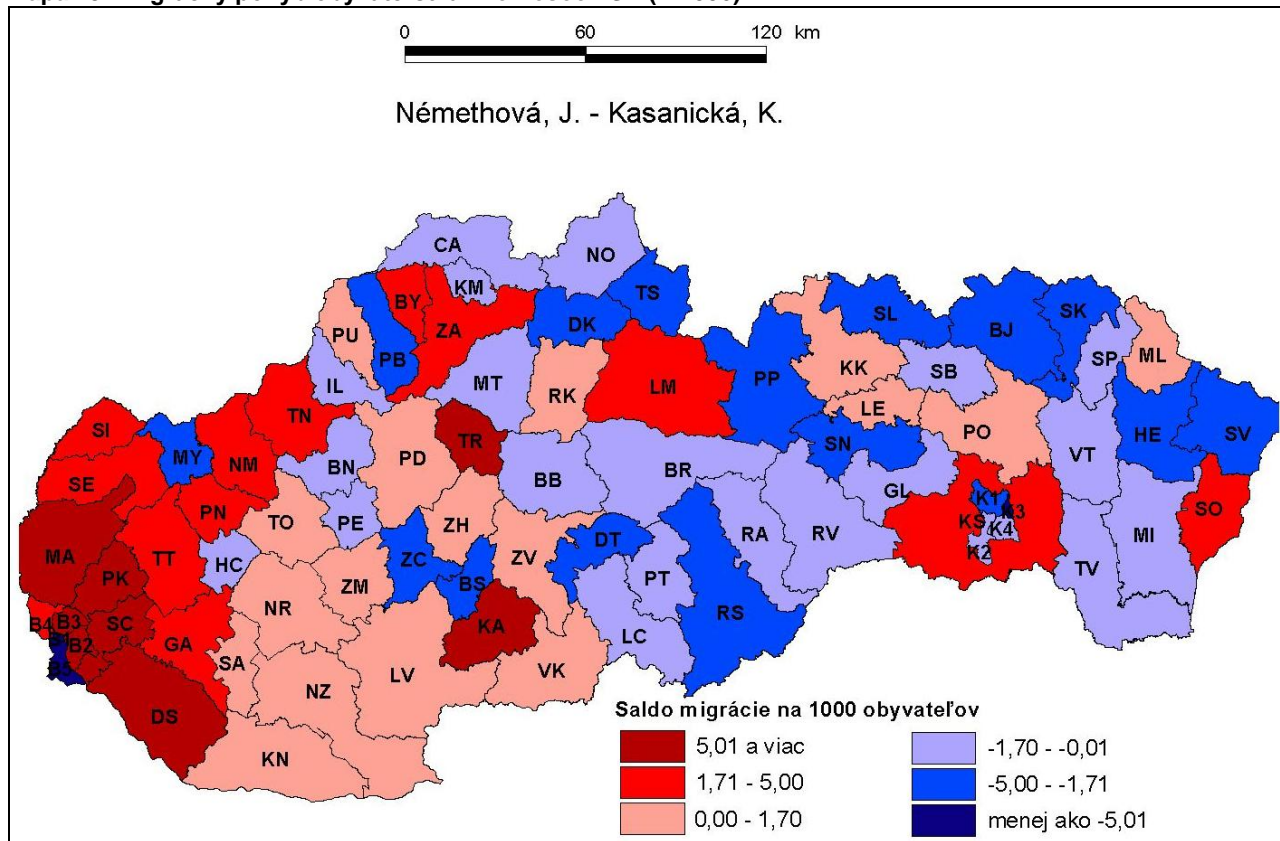
Aj z hľadiska **pracovných príležitostí** má v rámci Slovenska najväčšiu atraktivitu Bratislavský kraj, do ktorého smerovalo za prácou v roku 2006 okolo 74 tisíc osôb. Do Bratislavského kraja už dlhodobo smerujú najväčšie prúdy odchádzajúcich za prácou zo všetkých krajov SR. Najväčšia výmena dochádzajúcich za prácou je medzi kraji Bratislavským a Trnavským. Je zrejmé, že najväčšie saldo dochádzky za prácou – najväčšie zisky – má dlhodobo Bratislavský kraj, ktorý kryje medzikrajskou dochádzkou 70 tisíc pracovných miest. Ziskovým krajom je aj kraj Košický, kde saldo dosahuje necelých 5 tisíc osôb. Ostatné kraje sú odchádzkové (Vaňo a i., 2007).

Z okresov najväčší prírastok sťahovaním získali: Senec (22,2 ‰), Bratislava II (10,3 ‰), Bratislava III (6,1 ‰), Pezinok (9,3 ‰), Malacky (8,4 ‰), Dunajská Streda (5,8 ‰). Sú to okresy v zázemí Bratislavy, najrýchlejšie rastúce okresy v SR z vnútornej migrácie. Svedčí to

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

o prebiehajúcich procesoch suburbanizácie. Mestá Bratislava a Košice sú v podstate migračne stratové a zázemie týchto miest je migračne ziskové, čo je úplný opak v porovnaní so situáciou pred rokom 1989. Podobná situácia je aj v zázemí ďalších väčších miest ako napr. Prešov, Banská Bystrica, Žilina, Nitra.

Mapa 19 : Migračný pohyb obyvateľstva v okresoch SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

4.1.3.3 Celkový pohyb obyvateľstva

Celkový pohyb obyvateľstva je výsledkom súčtu prirodzeného a migračného pohybu. Keďže prirodzený prírastok obyvateľstva na 1 000 obyvateľov za celé Slovensko (r. 2006) je 0,11 ‰ a migračný prírastok je 0,71 ‰, **celkový prírastok** predstavuje 0,83 ‰ (tabuľka 41, graf 18).

Tabuľka 41: Celkový pohyb obyvateľstva v krajoch SR (r. 2006)

Kraj/SR	prirodzený prírastok (úbytok)		prírastok (úbytok) sťahovaním		celkový prírastok (úbytok)	
	abs.	‰	abs.	‰	abs.	‰
Bratislavský	68	0,11	2 986	4,92	3 054	5,03
Trnavský	-545	-0,98	1 448	2,61	903	1,63
Trenčiansky	-800	-1,33	261	0,44	-539	-0,89
Nitriansky	-1 968	-2,78	775	1,10	-1 193	-1,68
Žilinský	357	0,51	206	0,30	563	0,81
Banskobystrický	-943	-1,44	-414	-0,63	-1 357	-2,07
Prešovský	2 763	3,46	-876	-1,10	1 887	2,36
Košický	1 671	2,16	-532	-0,69	1 139	1,47
SR	603	0,11	3 854	0,71	4 457	0,83

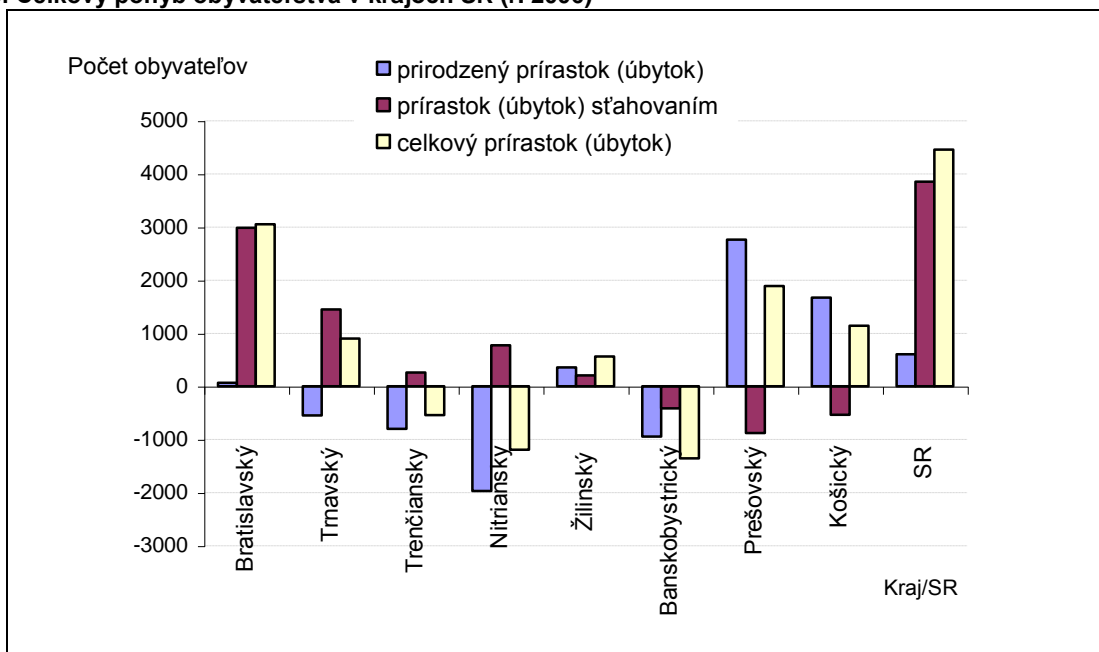
Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

Výrazné rozdiely v celkovom pohybe obyvateľstva sú podľa krajov a najmä podľa okresov. Celkový úbytok obyvateľstva majú Trenčiansky kraj (-0,89 ‰), Nitriansky kraj (-1,69 ‰) a Banskobystrický kraj (-2,07 ‰). Ostatné kraje majú celkový prírastok obyvateľstva, z nich

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

najväčší majú: Bratislavský (5,03 ‰), Prešovský kraj (2,36 ‰), Trnavský kraj (1,63 ‰) a Košický kraj (1,47 ‰).

Graf 18: Celkový pohyb obyvateľstva v krajoch SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007, spracovanie Némethová, 2008

Okresy s najväčšími **celkovými úbytkami obyvateľstva** v prepočte na 1 000 obyvateľov sú na západe: Bratislava I (-15,8 ‰), Bratislava V (-4,6 ‰), Myjava (-4,8 ‰), Bánovce nad Bebravou (-3,5 ‰), Nové Zámky (-3,4 ‰), Komárno (-4,0 ‰), Žarnovica (-6,0 ‰), Banská Štiavnica (-4,3 ‰), Detva (-5,9 ‰), Poltár (-4,9 ‰). Na východe Slovenska sú to okresy: Snina (-4,3 ‰), Medzilaborce (-2,9 ‰), Košice III (-4,6 ‰), Košice I (-3,1 ‰), Sobrance (-2,8 ‰).

Najväčší **celkový prírastok** majú okresy v zázemí Bratislavy: Senec (23,4 ‰), Malacky (7,8 ‰), Pezinok (10,3 ‰), Dunajská Streda (5,3 ‰) a Trenčín (2,6 ‰). Na severe Slovenska Námestovo (7,2 ‰) na východe: Košice - okolie (8,0 ‰), Kežmarok (9,7 ‰), Sabinov (6,3 ‰), Prešov (4,4 ‰), Spišská Nová Ves (3,5 ‰), Levoča (3,5 ‰) a Vranov nad Topľou (3,0 ‰).

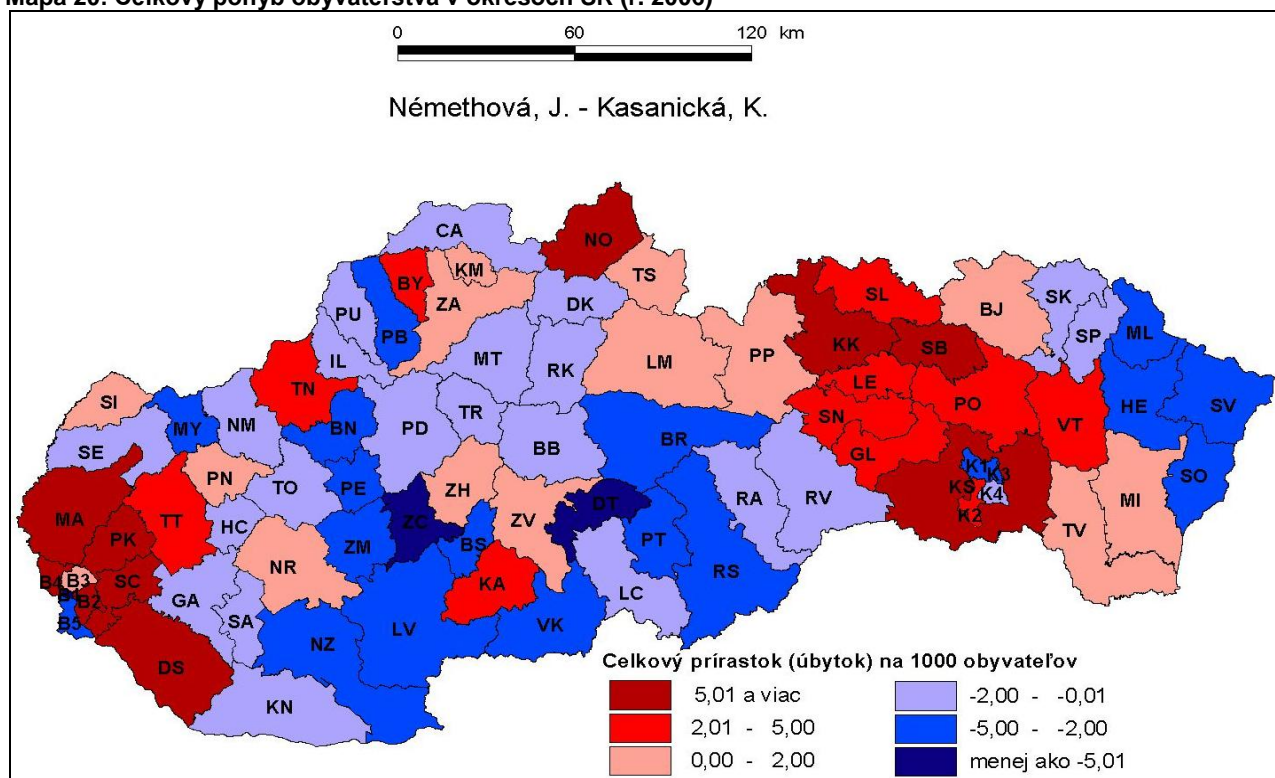
Z hľadiska priestorovej diferenciácie celkového pohybu obyvateľstva na Slovensku možno konštatovať, že na východnom Slovensku väčšiu úlohu zohráva prirodzený prírastok. Väčšina okresov má vďaka nemu celkový prírastok obyvateľstva. Výšku celkového prírastku obyvateľstva SR v novom tisícročí hlavne v západnej časti Slovenska rozhodujúcim spôsobom ovplyvňuje vnútorná migrácia. Od začiatku roku 2000 do konca roku 2006, dosiahol celkový prírastok obyvateľstva 18,7 tis. osôb. Nízke prírastky obyvateľstva v novom tisícročí úzko súvisia s transformačnými procesmi, ktorými prechádza naša spoločnosť, a hlavne so zmeneným reprodukčným správaním obyvateľstva.

Vplyv **prírodného prírastku** sa väčšou mierou prejavuje v menších obciach, a naopak vplyv migrácie (migračného úbytku) vo väčších obciach. Kým v mestách počet obyvateľov rastie prirodzeným pohybom a výrazne ubúda migráciou, v ostatných obciach sa situácia vyvíja opačne. Rast ostatných obcí ako celku zabezpečuje výrazný migračný prírastok a počet obyvateľov sa znižuje prirodzeným pohybom. Počet obyvateľov miest sa v období rokov 2000 – 2006 znížil o takmer 39 tis. osôb, a naopak počet obyvateľov v ostatných obciach vzrástol o 57 tis. osôb. V tom istom období ubudlo migráciou (vnútornou a zahraničnou) v mestách takmer 55 tis. obyvateľov, v ostatných obciach pribudlo 69,5 tis. obyvateľov. Pritom prirodzený prírastok v mestách dosiahol necelých 16 tis. osôb a prirodzený úbytok v ostatných obciach znížil celkový prírastok obyvateľstva o približne 12 tis. osôb (Vaňo a i., 2007).

Migračný pohyb je však rozhodujúci v okolí našich dvoch najväčších miest: Bratislavy a Košíc. Celkový počet obyvateľov v priľahlých okresoch týchto miest vzrastá najmä imigráciou obyvateľov, ktorá je prejavom suburbanizácie (mapa 20).

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Mapa 20: Celkový pohyb obyvateľstva v okresoch SR (r. 2006)

Zdroj: Štatistická ročenka regiónov Slovenska, 2007

4.1.4 Priestorové rozšírenie obyvateľstva

Pri sčítaní obyvateľov, domov a bytov v máji 2001 mala Slovenská republika 5 379 455 trvale bývajúcich obyvateľov. Pri rozlohe 49 034 km² je priemerná hustota zaľudnenia 110 (presne 109,7) obyvateľov na km².

V rámci Európy patríme k štátom so strednou hustotou zaľudnenia, keď zo 42 štátov sme na 17. mieste. Podobnú hustotu zaľudnenia majú Albánsko (109 obyv. na km²), Portugalsko (109 obyv. na km²), Francúzsko (107 obyv. na km²) a Maďarsko (107 obyv. na km²). Susedná Česká republika má vyššiu hustotu zaľudnenia (130 obyv. na km²), ako aj Poľsko (120 obyv. na km²). Menšiu hustotu má susedné Rakúsko (97 obyv. na km²) a Ukrajina (81 obyv. na km²).

Hustota zaľudnenia nie je rovnaká na celom území Slovenska, ale značne sa líši. Závisí predovšetkým od rozloženia miest a dedín, od nadmorskej výšky a od reliéfu. V minulosti hustotu zaľudnenia u nás ovplyvňovali aj podmienky pre poľnohospodársku výrobu a neskôr rozmiestnenie priemyselných podnikov.

Z krajov má **najväčšiu hustotu** Bratislavský kraj (295,4 obyv. na km²), najmenej Banskobystrický (69,4 obyv. na km²), (tabuľka 42). Oveľa väčšie rozdiely sú v rámci okresov. Najväčšiu hustotu zaľudnenia majú mestské okresy: Bratislava I (4 480 obyv. na km²), Košice III (1 464 obyv. na km²), Bratislava V (1 290 obyv. na km²) a Bratislava II (1 175 obyv. na km²). Z nemestských okresov sú to: Kysucké Nové Mesto (194 obyv. na km²), Žilina (192 obyv. na km²), Nitra (188 obyv. na km²), Prešov (173 obyv. na km²), Ilava (173 obyv. na km²) a Trnava (172 obyv. na km²).

Najmenšiu hustotu zaľudnenia, menej ako 50 obyv. na km², majú okresy: Medzilaborce (30 obyv. na km²), Krupina (39 obyv. na km²), Turčianske Teplice (43 obyv. na km²), Sobrance (44 obyv. na km²), Poltár (47 obyv. na km²).

Tabuľka 42: Základné údaje o krajoch SR (r. 2006)

Kraj/SR	Rozloha v km ²	Obyvateľstvo	Hustota obyvateľstva na km ²
Bratislavský	2 054	606 753	295,4
Trnavský	4 147	555 075	133,8
Trenčiansky	4 501	599 847	133,3
Nitriansky	6 344	707 305	111,5
Žilinský	6 811	695 326	102,1
Banskobystrický	9 454	655 762	69,4
Prešovský	8 972	800 483	89,2
Košický	6 751	773 086	114,5
SR spolu	49 034	5 393 637	110,0

Zdroj: ŠÚ Bratislava, 2008

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

a Snina (49 obyv. na km²). Treba však upozorniť, že pri administratívnych jednotkách je hustota značne závislá od ich rozlohy.

Pri celkovom pohľade na Slovensko môžeme konštatovať, že západ republiky je viac zaľudnený ako stred a východ.

Z hľadiska **nadmorskej výšky** sa obyvatelia koncentrujú najmä v nížinách. Do nadmorskej výšky 400 m žije takmer 90 % obyvateľov. Zaujímavé je rozloženie obyvateľstva **podľa geomorfologických celkov**. V rámci nich najhustejšie zaľudnenie 380 - 780 obyvateľov na km² je v kotlinách: Žilinskej, Košickej, Rožňavskej a v Považskom podolí. Husto (130 - 380 obyv. na km²) je zaľudnená Podunajská nížina, Chvojnická pahorkatina a ďalšie kotliny: Hornonitrianska, Žiarska, Turčianska, Zvolenská, Podtatranská, Oravská, Hornádska a Horehronské podolie. Z pohorí sú to: Malé Karpaty, Turzovská vrchovina, Jablunkovské medzihorie, Oravská vrchovina, Spišsko-šarišské medzihorie a Beskydské predhorie. Najmenej zaľudnené (menej ako 10 obyv. na km²) sú pohoria: Oravské Beskydy, Malá Fatra, Žiar, Chočské vrchy, Tatry, Nízke Tatry, Kozie chrbty, Poľana, Javorie, Ostrôžky, Spišsko-gemerský kras, Čergov, Slanské vrchy Vihorlat a Bukovské vrchy.

4.2 Sídla

4.2.1 Vývoj osídlenia a urbanizácia Slovenska

Geografická poloha v strede Európy a prírodná krajina vytvorili podmienky na osídlenie Slovenska od najstarších čias ľudskej histórie. Nížiny, doliny a kotliny s úrodnými pôdami a teplou klímou umožnili poľnohospodársku výrobu, zalesnené pohoria boli vhodné na lov zveri a neskôr poskytovali rudy pre rozvíjajúce sa baníctvo. Hojný výskyt termálnych prameňov poskytovali podmienky na živobytie aj v dobe zaľadnenia. Trasy historických ciest s križovatkami podmienili vznik trhových osád a neskôr miest.

Predchodcovia človeka osídľovali územie Slovenska už pred **250 000 rokmi** (D. Kováč, 1998), nakoľko z tohto obdobia pochádzajú nálezy kamennej industrie. Dôkazom najstaršieho osídlenia je nález travertínového **odliatku lebky neandrtálskeho človeka** (*Homo neandertalis*) z Gánoviec pri Poprade, ktorý je **starý 80 tis. rokov**. O niečo mladšie nálezy tohto pračloveka (fosílna čelová kosť) sa našli aj v Šali, z Čertovej peci pri Radošine zo Spišského Podhradia.

V období **mladého paleolitu** (gravettien, aurignacien, asi 40 000 – 13 000 pred Kr.) sa na Slovensku objavuje **Homo sapiens sapiens**. Najvýznamnejšie náleziská sú z jaskyne Deravá skala pri plaveckom Mikuláši (rytina hlavy koňa na kosti) a na východe Slovenska z Tibavy, Barce a Cejkova (najstaršia plastika človeka u nás). Venuša z Moravian nad Váhom, ktorej vek sa odhaduje na 22 800 rokov, patrí k vrcholným výtvorom európskeho umenia.

Po poslednom zaľadnení sa klíma oteplila. Vtedajší obyvatelia opúšťali jaskyne a začali viac osídľovať nížiny. Svedkami toho sú nálezy osád **z mezolitu** na piesočných dunách pri riekach (Sereď, Šoporňa, Tomášikovo), čo svedčilo že o tom, že ľudia sa živili najmä rybolovom.

V neolite zber plodín a lov začalo nahrádzať **poľnohospodárstvo**. Pestovanie obilia a chov domácich zvierat sa k nám dostal v 5. tisícročí pred Kr. z Blízkeho východu cez Grécko a Balkán. Poľnohospodárstvo si vyžiadalo usadlý spôsob života a budovanie trvalých osád. Niektoré kultúry zakladali už veľké sídliská. Také mal napr. ľud lengyelskej kultúry na západnom Slovensku (Bučany, Borová, Svodín). **Osídľované boli hlavne úrodné nížiny, neskôr i teplé kotliny**. V závere kamennej doby vznikli opevnené sídliská aj vo vyšších polohách a pastieri osídlili aj horské oblasti severovýchodného Slovenska.

V bronzovej dobe (1900 – 700 pred Kr.), v súvislosti s ťažbou a spracovaním kovov **preniká osídlenie aj do pohorí**. Meď sa ťažila v Španej Doline a v Slovenskom rudohorí. Územie Slovenska bolo už pomerne husto osídlené v nížinách, ale sídla boli aj v horských územiach. Existovali opevnené hradiská, čo svedčí o rôznych vojnách.

Podobné osídlenie bolo aj v nasledovnej železnej dobe (700 – 300 pred Kr.). Na Slovensku boli vhodné podmienky pre ťažbu a spracovanie železnej rudy. Z tohto obdobia pochádzajú už aj nálezy kniežacích hradísk (Smolenice – Molpír) i honosné mohyly (Dunajská Lužná).

Prvými historicky zistenými (písomne doloženými) obyvateľmi na území Slovenska boli **keltskí Kotíni**. Na naše územie prišli v mladšej dobe železnej (latén) v 4. storočí pred Kr. zaoberali sa baníctvom a hutníctvom a mali dobrú vojenskú organizáciu. V 2. storočí pred Kr. bolo keltské osídlenie na Slovensku najintenzívnejšie. Zaberalo najmä územie pozdĺž Dunaja

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

a na dolných tokoch riek Ipeľ, Hron, Žitava a Nitra. Neskôr postupovali dolinami riek severnejšie. Zakladali mestá (oppidá), napr. v Bratislave, Plaveckom Podhradí, Devíne, Nitrianskom Hrádku, ale tiež na Zemplíne.

Keltov v 2. a 1. storočí pred Kr. vytlačali **germánske kmene Markomanov a Kvádov**. Centrá kvádskeho osídlenia boli na strednom Považí a v Pomoraví. Neskôr obývali územie Slovenska najmä germánski **Svébovia**.

Z juhovýchodu prenikali na územie Slovenska **Dákovia** a z juhu **Rimania**, ktorí mali na Dunaji svoju hranicu – limes Romanus. Vojenské stanice aj civilné stavby mali Rimania pozdĺž Dunaja: Gerulata (Rusovce), Devín, Bratislava, Kelemantia pri Komárne, no siahali aj severnejšie. Dôkazom ich prítomnosti je nápis na skale Trenčianskeho hradu z r. 179, ktorý dal urobiť Marcus Aurelius na počesť víťazstva Rimanov nad Kvádmi. Trenčín (Laugaricio) je považovaný za najsevernejšiu rímsku vojenskú osadu v strednej Európe.

V 4. storočí sa na Slovenskom území oslabil vplyv Ríma a nastalo tzv. „**sťahovanie národov**“. Spomedzi etník najsilnejšie boli **nájazdy turkotatárskych Hunov**, ktorí sa s vodcom Atilom stali v Podunajsku dominujúcim etnikom až do polovice 5. storočia.

V čase veľkých migračných pohybov začali **koncom 5. storočia prichádzať na naše územie Slovania**. Ich pravlasť bola medzi Dneprom a Bugom. Prišli do čiastočne opustenej, riedko osídlenej krajiny, v ktorej do konca 6. storočia prevládali. Slovania boli poľnohospodári. Preto ich osídlenie predstavovalo **malé osady s veľkými plochami pôdy**. Využívali hlavne nížiny a údolia riek s úrodnou pôdou. Obydli sa často stavali pri ramenách a meandroch na mierne vyvýšených polohách.

V 2. polovici 6. storočia museli **odolávať nájazdom kočovných Avarov**, neskôr i Franskej ríše. Ich sídlami preto v období Samovej ríše (623 – 658), i neskôr boli **opevnené hradiská**. Osídlené bolo **najmä juhozápadné Slovensko**.

Začiatkom 9. storočia vznikol nadkmeňový útvar – Nitrianske alebo Pribinovo kniežatstvo. Jeho sídlo bolo v Nitre, ale zasahovalo až do Turca, na dolnú Oravu, Považie, Spiš, Gemer a Zemplín. **Centrá – hradiská** boli v Nitre, Pobedime, Vyšnom Kubíne, Spišských Tomášovciach a v Brekove. Ďalšie hradiská boli budované takmer po celom území dnešného Slovenska **v období Veľkomoravskej ríše**, najmä v časoch jej najväčšieho rozšírenia za panovanie Svätopluka (871 – 894). Okrem hradísk sa z tohto obdobia zachovali **sakrálné stavby**, napr. bazilika na Bratislavskom hrade, kostoly na Devíne, v Nitre, svetské stavby, napr. **dvorce** (Ducové). **Osídlenie bolo pomerne husté** najmä v oblastiach Záhorskej, Podunajskej a Východoslovenskej nížiny, Juhoslovenskej kotliny, na Považí, Ponitří, Poiplí, Požitaví, na Dolnom Pohroní, v Košickej, Turčianskej, Liptovskej a Hornádskej kotline.

V období Veľkej Moravy boli na jej území usadení aj **židia**, ktorí na toto územie zrejme prišli ešte v rímskych časoch. Ich prítomnosť je zachytená v cestopisoch Ibrahima Ibn Jakuba a Ibn Rusta.

Od roku 896 sa hromadne do Dunajskej kotliny sťahovali z východu **starí Maďari**, ktorí osídľovali aj najjužnejšie časti dnešného Slovenska. Na prelome 9. a 10. storočia sa Veľkomoravská ríša v dôsledku vnútorných rozbrojov a maďarských nájazdov rozpadla. Slovensko sa na 1 000 rokov stalo súčasťou Uhorska. Uhorsko sa od začiatku formovalo ako multietnický štát, v ktorom mali najvplyvnejšie postavenie etnickí Maďari, ale aj iné národnosti, najmä Slováci a Chorváti.

V 11. a 12. storočí prebiehala slabšia kolonizácia, pri ktorej prenikali roľníci a baníci do karpatských kotlin, dolín a niektorých pohorí.

Cirkev zohrávala v období začínajúceho feudalizmu veľkú funkciu v oblasti kultúry a vzdelania, ale podieľala sa ja na banskej kolonizácii. Táto kolonizácia bola prevažne riadená **z troch kláštorov – Svätý Beňadik** (založil: Pukanec, Rudno nad Hronom, Novú Baňu a ďalšie osady až po Žiar nad Hronom), **Bzovík** (založil: banské osady vo východnej časti Štiavnických vrchov so strediskom v Banskej Štiavnici) a **Jasov** (založil viacero sídiel v Gemeri a na juhovýchodnom Spiši). V tomto období vznikajú pri opevnených hradoch trhové osady (Bratislava, Nitra, Trenčín).

Králi a veľmoži tiež organizovali kolonizáciu **za pomoci lokátorov – šoltýsov** (šoltýska kolonizácia). Po tatranskom vpáde boli niektoré slabo zaľudnené územia (napr. Liptov, Turiec, Orava) osídľované **aj zemianskou kolonizáciou**.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

V roku 1241 prenikli na územie Uhorska mongolské **kmene Tatárov** a porazili uhorské vojská. Počas svojho trojročného pobytu **vyplienili zaľudnené juhozápadné Slovensko, Pohronie i nížinaté územie východného Slovenska**. Po ich odchode zomrelo ešte veľa ľudí od hladu, nakoľko za ich prítomnosti nemohli hospodáriť. Odolali iba hrady. Preto dal kráľ Belo IV. po ich odchode stavať po celej krajine na ťažko prístupných kopcoch **hrady**. Dnes sú temer všetky zrúcaninami.

Vyľudnenú a oslabenú krajinu po tatárskom vpáde sa snažili panovníci posilniť aj podporou kolonizácie. Tzv. **veľká kolonizácia** prebiehala na území Slovenska v **13. a 14. storočí**.

Panovníci poskytovali kolonizátorom značné výhody. Preto sa na kolonizácii podieľali aj zahraniční účastníci. Na mestskej kolonizácii sa zúčastňovali prevažne Nemci, preto sa táto kolonizácia často označuje ako **nemecká kolonizácia**. Na poľnohospodárskej kolonizácii sa popri Slovákoch zúčastňovali aj prisťahovalci z Maďarska, Nemecka a Poľska.

Kráľ Belo IV. obnovil výsady mestám, ktoré ich stratili (Trnava, Zvolen, Banská Štiavnica, Krupina), a ďalším mestám ich prideliť. Mestá sa stávali strediskami remeselnej výroby, obchodu a baníctva. Remeselníci a obchodníci zakladali nové mestá. Toto obdobie je označované ako **prvá fáza urbanizácie**.

Väčšina slovenských stredovekých miest vznikala v 13. storočí. Prvé z nich – Trnava, dostala mestské privilégia v roku 1238. Popri mestách s remeselno-obchodnou funkciou vznikali pri náleziskách rúd aj banské mestá. V tom čase patrilo Slovensko medzi najurbanizovanejšie časti Uhorského kráľovstva. Medzi najvýznamnejšie stredoveké mestá Slovenska patrili: Bratislava, Košice, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Trnava, Levoča.

Pri banských mestách vznikali drevorubačské a uhliarske osady, ktoré produkovali drevené uhlie, potrebné k spracovaniu kovov v peciach. Také boli napr. Donovaly a Staré Hory nad Banskou Bystricou.

Ďalšia kolonizačná vlna prebehla na Slovensku v 16. – 18. storočí, a to počas tzv. valašskej kolonizácie. **Valašská kolonizácia** začala už 14. storočí, ale najväčšiu intenzitu dosiahla v 16. – 17. storočí. Pastiermi boli osídlené horské, vyššie položené územia Karpát. Vtedy vzniklo na Slovensku už 200 valašských osád. Prúd valašskej kolonizácie vyšiel zo Sedmohradska v Rumunsku a pokračoval cez Zakarpatskú Ukrajinu po celom oblúku Karpát do Poľska a na Slovensko. Preto valašskí pastieri boli pôvodne rumunskej národnosti, neskôr prevažovala ukrajinská národnosť a na záver sa k nim pridávali i Poliaci a Slováci. Na Slovensku sa valašská kolonizácia rozšírila najmä na Gemer, hornom Pohroní, na Liptove, Orave a v Trenčianskej stolici.

Popri valašskej kolonizácii sa rozoznáva ešte **horalská kolonizácia**, ktorá bola mladšia. Uskutočnila sa v 17. – 18. storočí a zasiahla územia na styku s Poľskom: severné Kysuce, severnú Oravu a severný Spiš.

Na valašskú kolonizáciu nadväzovala **kopaničiarska kolonizácia**. Tá však vychádzala z dovtedy existujúcich dedín v dolinách a kotlinách, kde už nebol dostatok pôdy na roľníctvo a pasenie dobytky. Postupným rozrastaním sa rodiny a delením rodového majetku vzniklo roztratené osídlenie najmä vo flyšových, sopečných a výnimočne aj kryštalicko-druhohorných pahorkatinách a vrchovinách Slovenska. Pretože to bola čisto poľnohospodárska kolonizácia, vyžadovala územia s taký reliéfom a klímou, ktoré umožňujú poľnohospodárku výrobu. Typickým územím kopaničiarskej kolonizácie je Myjavská pahorkatina.

V rozličných obdobiach na územie Slovenska dochádzali ešte ďalšie skupiny obyvateľov, ktorí sa tu usídlili. Z nich možno spomenúť predovšetkým Chorvátov. Tí k nám utiekli pred Turkami a usídlili sa na juhozápadnom Slovensku (Chorvátsky Grob, Devín).

V 18. a 19. storočí bol rozvoj sídiel na Slovensku pomerne pomalý. Toto obdobie až po vznik Československej republiky je označované ako **druhá fáza urbanizácie**.

Priemyselná revolúcia, ktorá dala impulz rastu miest vo vyspelých krajinách západnej Európy, u nás zaostávala. Počet obyvateľov bol okrem toho znižovaný emigráciou. Osídlenie Slovenska malo preto prevažne agrárny charakter. Rast miest podmienený rozvojom priemyslu nastal až v 2. polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Tento rast bol však pomalý a mestá zotrvali prevažne ako centrá poľnohospodárskych území.

Pri prvom sčítaní obyvateľstva v roku 1869 bolo na Slovensku iba 26 miest (ak za také počítame mestá s viac ako 5 000 obyvateľmi, mapa 21). Do roku 1900 tento počet vzrástol len na 38. Z nich len 2 mali viac ako 20 000 obyvateľov (Bratislava a Košice).

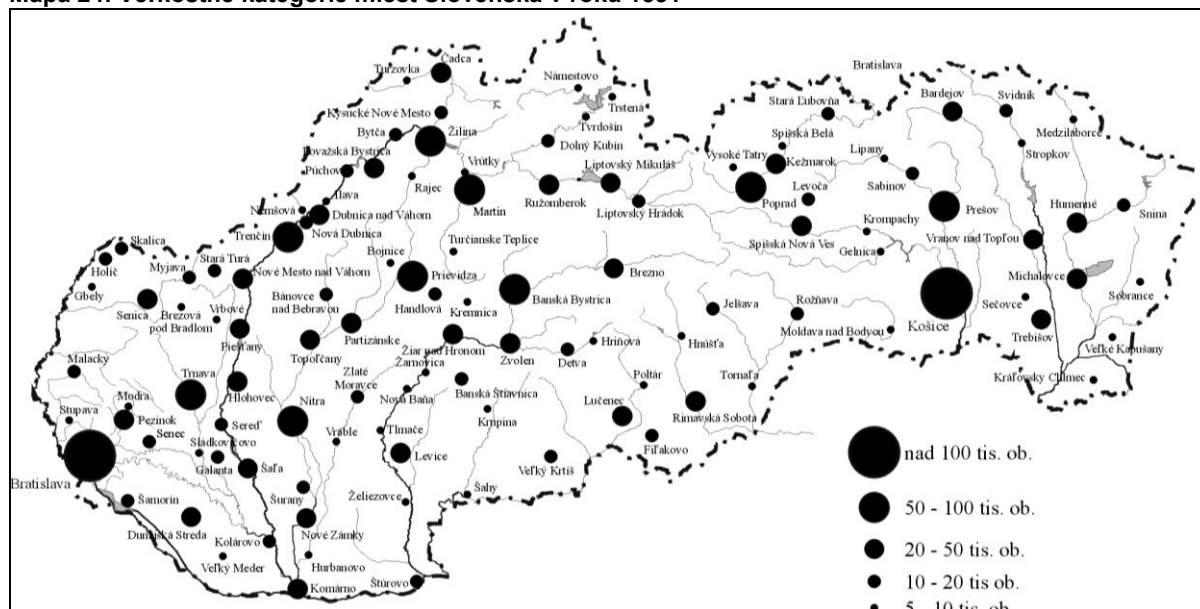
4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

pahorkatine: Myjavy a Starej Turej. Podobne rozvoju miest stredného Považia pomohla v tomto období lokalizácia zbrojárskych závodov v Považskej Bystrici a v Dubnici.

V období po roku 1950, ktoré je označované ako **štvrtá fáza urbanizácie** dochádza k najprudšiemu rastu miest ale aj k celkovému rozvoju sídiel na Slovensku. Príčinou rastu miest bola predovšetkým industrializácia, rozvoj nevýrobných sfér, lepšie sociálne podmienky pre väčšinu obyvateľov a zvýšený prírastok obyvateľstva pri zamedzenej emigrácii. Počet miest zrástá z 65 v roku 1950 na 138 v roku 2004. Podiel mestského obyvateľstva pritom prevýšil podiel vidieckeho obyvateľstva a z 24,9 % v roku 1950 vzrástol na 56,7 % v roku 1991 (mapa 24). Slovensko sa tak za krátke 40-ročné obdobie stalo stredne urbanizovanou krajinou.

Povojnové obdobie (po rok 1989) sa nieslo v duchu plánovaného hospodárstva, predovšetkým intenzívnej industrializácie, čo podmienilo prudký rozvoj miest. Popri všeobecných kladných stránkach, (kvantitatívny rast miest, výstavba sídlisk, tovární a ďalších budov, vytvorenie rozvinutej siete prevažne polyfunkčných miest), priniesla táto etapa urbanizácie aj veľa negatív. Novej výstavbe muselo ustúpiť veľa vzácnych historických budov. Bytový fond v historických jadrách miest sa nerenovoval a bol obývaný prevažne rómskym obyvateľstvom, ktoré ho devastovalo. Z hľadiska trvalej udržateľnosti sa pomerne málo dbalo na miestne špecifiká regiónov a na životné prostredie.

Mapa 24: Veľkostné kategórie miest Slovenska v roku 1991

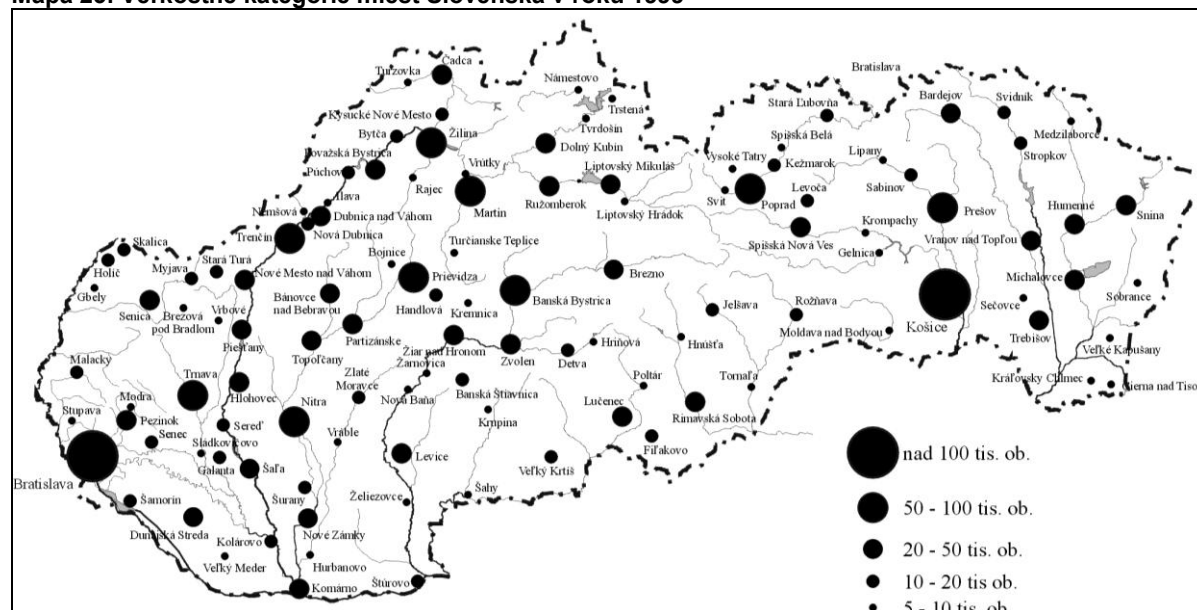
Zdroj: Gurňák 2007

Ako **piata fáza urbanizácie** na Slovensku môže byť vyčlenená súčasná postsocialistická a zároveň aj postindustriálna etapa (po roku 1989). V nej sa prudký kvantitatívny rozvoj miest pribrzdil a je nahrádzaný kvalitatívnym. Priemysel ako suverénne hlavná aktivita miest predchádzajúcej fázy postupne ustupuje zo svojich pozícií na úkor nevýrobného terciárneho a kvartérneho sektora. Nástup trhového hospodárstva, súkromného vlastníctva a demokratizačného procesu sprevádzal veľa zmien pozitívneho, ale aj negatívneho charakteru.

Z priestorového hľadiska došlo k určitej stagnácii rozvoja siete miest na Slovensku, k pribrzdzeniu procesu urbanizácie (mapa 25). Výrazne sa pribrzdila výstavba bytov. Vzrástli len niektoré mestá, ktoré sa nachádzajú v územiach s vysokou natalitou, a tým aj vysokým prirodzeným prírastkom (Snina, Dolný Kubín). Podiel mestského obyvateľstva medzi rokmi 1991 a 2001 len nepatrne vzrástol.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

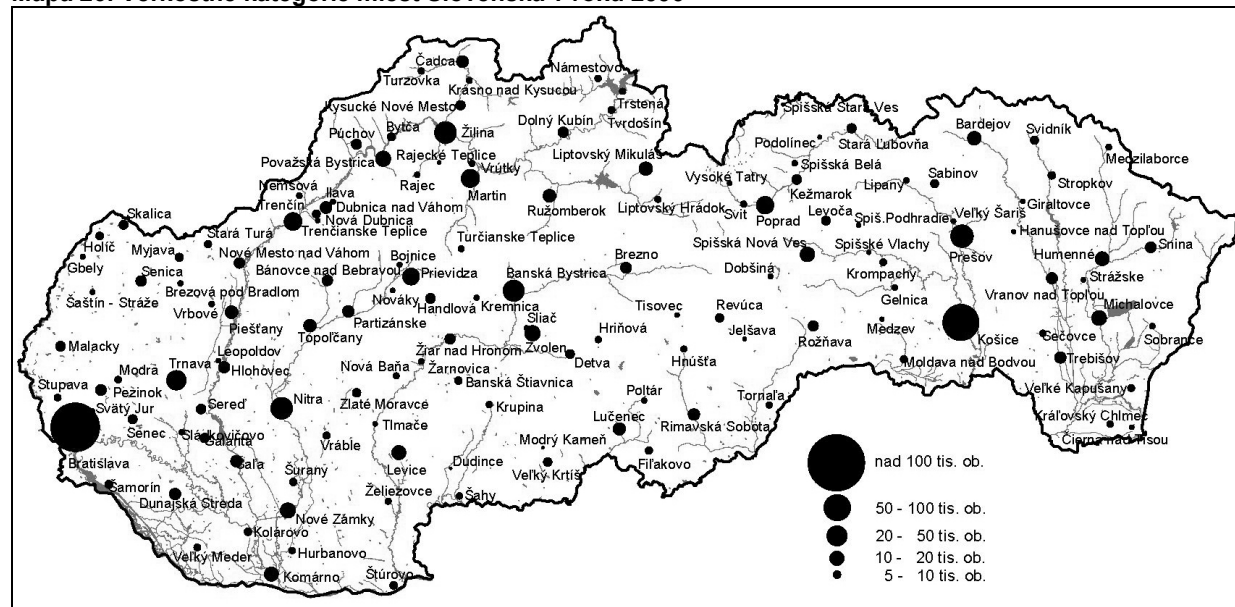
Mapa 25: Veľkostné kategórie miest Slovenska v roku 1999

Zdroj: Gurňák 2007

Medzi pozitíva tohto obdobia patrí revitalizácia historických jadier miest, zlepšenie ich estetickej úrovne a ich komercializácia. Mestám sa vracia ich identita, ich genius loci. V súvislosti s nedostatkom bytov, ich vysokou cenou a vyššími nákladmi na živobytie v mestách, ako aj s problémami životného prostredia a dopravy, ľudia sa snažia nájsť si bývanie v okolitých sídlach. Možno tak sledovať postupujúce procesy suburbanizácie.

Mapa 26: Veľkostné kategórie miest Slovenska v roku 2006

Zdroj: ŠUSR, 2008, spracovanie Cimra, 2008

4.2.2 Mestá

4.2.2.1 Kritériá vymedzovania miest

Problém definície a vymedzenia miest, resp. ich odlíšenie od vidieckych sídiel nie je jednoznačne vyriešený ani v priestore, ani v čase. Rozličné štáty používajú rozdielne kritériá, ktoré postupom času menia. Tak je tomu aj na Slovensku. Všeobecne sa najčastejšie používajú historicko-právne, štatistické (veľkostné) a fyziognomické **kritériá vymedzenia miest**.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Najstarším kritériom je **historicko-právne kritérium**, nazývané aj administratívno-správne kritérium. Slovenské mestá dostávali mestské privilégia od 13. storočia od kráľov (slobodné kráľovské mestá, banské mestá) a veľmožov (poddanské mestá). Na Slovensku bolo v danom období 39 historických miest, ako napr. Bratislava, Kremnica, Košice, Banská Štiavnica, Prešov, Banská Belá, Modra a i. Mestský štatút dostávajú mestá na Slovensku dodnes. V súčasnosti (2006) má na Slovensku mestský štatút 138 miest (tabuľka 43) z 2 891 samostatných obcí.

Historický vývoj miest na Slovensku

Vznik miest na Slovensku nenadväzuje na staré rímske osady ako v iných krajinách západnej a južnej Európy, ale súvisí s rozsiahlou kolonizáciou v 13. storočí, ktorá bola dvojakého charakteru – tzv. kolonizácia na zelenej lúke alebo kolonizácia cudzích obchodníkov a remeselníkov do jestvujúceho sídla. Osobitou skupinou miest boli banské mestá, ktorých vznik podmienil rozvoj baníctva. Za najstaršie trhové osady, ktoré tvorili základ pre vznik mesta, sa pokladajú na Slovensku podhradia Bratislavy a Zvolena, ktorých obyvatelia užívali výhody samosprávy už v 13. stor. Neďaleko Zvolena vznikli ešte pred tatárskym vpádom kolonizačné mestá Krupina a Banská Štiavnica. V r. 1238 sa zmenila na mesto Trnava, vtedy ležiaca v blízkosti moravsko-uhorských hraníc. V druhej polovici 13. stor., po tatárskom spustošení Uhorska, vzniklo niekoľko nových miest, ako napr. Nitra, Komárno, Bratislava, Topoľčany, Žiar nad Hronom, Podolínec a Košice. Z banských miest tohto obdobia vzniká Banská Bystrica, Slovenská Ľupča a Gelnica. Najviac mestských osád sa však vyvinulo na Slovensku v prvej pol. 14. stor. za vlády Karola Róberta, ktorý podporoval hospodársky vývoj miest. Evidovaných bolo 102 miest, medzi ktorými boli najväčšími Košice (7 tis. obyv.), Bratislava (5 tis. obyv.), Trnava, Bardejov a Prešov (okolo 3 tis. obyv.). Počas 15. stor. poklesla intenzita osídľovania Slovenska a s ňou aj vznik miest. V 16. stor. ovplyvnila vývin osídlenia Slovenska porážka Uhorska v bitke pri Moháči v r. 1526 a následné obsadenie južných stolíc Turkami. Zvyšuje sa geopolitický význam miest, v ktorých sa usadzovalo najmä šľachtické obyvateľstvo. Mesto Bratislava (v tom čase Prešporok) sa stala na 250 rokov hlavným mestom Uhorska (sídlil tu uhorský snem, uhorská komora, miestodržiteľská rada a konali sa korunovácie uhorských kráľov) a do Trnavy sa premiestnilo Ostrihomské arcibiskupstvo. Na konci 16. stor. bolo na Slovensku 168 zemepanských mestečiek, 11 slobodných kráľovských a 7 banských miest. Vývin miest v 17. stor. ovplyvnili vojensko-politické udalosti – vojny s Turkami

a protihabsburské stavovské povstania. Podľa krajinského súpisu bolo v r. 1720 na území Slovenska 23 slobodných kráľovských miest a 197 miest a mestečiek. Z nich medzi najväčšie patrili: Komárno (8321 obyv.), Bratislava (7943 obyv.), Banská Štiavnica (7567 obyv.), Kremnica (5257 obyv.), Skalica (4006 obyv.), Pezinok (3290 obyv.) a Levoča (3162 obyv.). V 18. stor. sa na Slovensku stabilizovala sídelná štruktúra, dokončilo sa dosídľovanie poloopustených a znovuosídľovanie pustých území. Najvyššia miera urbanizácie bola na Spiši, Honte, v Bratislavskej stolici, Nitrianskej stolici, Zvolenskej a Komárňanskej stolici. Najväčšími mestami boli Bratislava (28 502 obyv.), Banská Štiavnica (20598 obyv.), Komárno (12154 obyv.), Košice (8244 obyv.), Trnava (7245 obyv.) a Prešov (6106 obyv.). V 19. stor. sa spája vznik miest s procesmi industrializácie. Vznikajú najmä priemyselné mestá s obytnou funkciou, ako napr. Partizánske (kožiarsky a obuvnícky priemysel), Svit (chemický priemysel), Čierna nad Tisou (železničné prekladisko), Nová Dubnica (sídlisko pre zamestnancov zbrojárskeho priemyslu). V r. 1851 bola najväčším mestom na Slovensku Bratislava (Prešporok) s 42178 obyvateľmi. K r. 1869 bolo na Slovensku evidovaných 28 miest a sídiel s viac ako 5 tis. obyvateľmi a 7 miest s viac ako 10 tis. obyvateľmi. K najväčším mestám patrili: Bratislava (46 540 obyv.), Košice (21742 obyv.), Banská Štiavnica (14029 obyv.), Komárno (13595 obyv.), Prešov (10772 obyv.), Nitra (10683 obyv.), Trnava (9737 obyv.) a Nové Zámky (9483 obyv.) (Matlovič, 2005).

Štatistické (veľkostné) kritérium má výhodu v jednoznačnosti vymedzovania, v možnosti porovnávania sídiel v priestore aj v čase. Nevýhodou je, že niektoré sídla majú niekoľko tisíc obyvateľov, ale majú vidiecky charakter a naopak iné sídla majú málo obyvateľov, ale majú mestský výzor a plnia mestské funkcie. Už na Medzinárodnom štatistickom kongrese vo Viedni v roku 1887 bol určený počet 2 000 obyvateľov ako hraničný medzi mestom a vidieckym sídlom (za predpokladu, že týchto 2 000 obyvateľov býva v jadre a že najviac 25 % obyvateľov pracuje v poľnohospodárstve). Nie všetky štáty však toto kritérium prijali. Po II. svetovej vojne bola táto hranica v mnohých štátoch zvýšená na 5 000 obyvateľov. Ak považujeme za mestá sídla s viac ako 5000 obyvateľmi, tak na Slovensku v nich v roku 2001 žilo 2 990 tis. obyvateľov, čo je 55,6 % obyvateľov.

Tabuľka 43: Mestá Slovenskej republiky podľa počtu obyvateľov (r. 2006)

mesto	počet obyv.	mesto	počet obyv.	mesto	počet obyv.	mesto	počet obyv.
Bratislava	426091	Košice	234596	Poltár	5835	Šahy	7943
Bánovce n. Bebravou	20574	Kráľovský Chlmec	7910	Poprad	55042	Šaľa	24256
Banská Bystrica	80730	Krásno n. Kysucou	7042	Považská Bystrica	41989	Šamorín	12546
Banská Štiavnica	10662	Kremnica	5597	Prešov	91650	Šaštín - Stráže	5055
Bardejov	33356	Krompachy	8846	Prievidza	51201	Štúrovo	11041
Bojnice	5007	Krupina	7835	Púchov	18617	Šurany	10460
Brezno	22221	Kysucké N. Mesto	16432	Rajec	6101	Tisovec	4083

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

mesto	počet obyv.	mesto	počet obyv.	mesto	počet obyv.	mesto	počet obyv.
Brezová p. Bradlom	5431	Leopoldov	4099	Rajecké Teplice	2950	Tlmače	4107
Bytča	11595	Levice	35980	Revúca	12961	Topolčany	28685
Čadca	25852	Levoča	14731	Rimavská Sobota	24374	Tornaľa	7987
Čierna nad Tisou	4231	Lipany	6395	Rožňava	19092	Trebišov	23288
Detva	14973	Liptovský Hrádok	7778	Ružomberok	29908	Tr. Teplice	4281
Dobšiná	5112	Liptovský Mikuláš	32786	Sabinov	12424	Trenčín	56760
Dolný Kubín	19775	Lučenec	27790	Sečovce	8008	Trnava	68466
Dubnica n. Váhom	25427	Malacky	17785	Senec	15542	Trstená	7530
Dudince	1519	Martin	59014	Senica	20782	Tur. Teplice	6964
Dunajská Streda	23467	Medzev	3806	Sereď	17191	Turzovka	7756
Filákov	10395	Medzilaborce	6616	Skalica	14934	Tvrdošín	9402
Galanta	15813	Michalovce	39866	Sládkovičovo	5670	Veľké Kapušany	9553
Gbely	5130	Modra	8715	Sliač	4813	Veľký Krtíš	13773
Gelnica	6168	Modrý Kameň	1484	Snina	21247	Veľký Meder	8881
Giraltovce	4188	Moldava n. Bodvou	9916	Sobrance	6268	Veľký Šariš	4796
Handlová	17717	Myjava	12729	Spišská Belá	6260	Vráble	9411
Hanušovce n. Topľou	3692	Námestovo	8096	Spišská Nová Ves	38357	Vranov n. Topľou	23014
Hlohovec	22801	Nemšová	6228	Spišská Stará Ves	2333	Vrbové	6279
Hnúšťa	7460	Nitra	84800	Spišské Podhradie	3852	Vrútky	7268
Holíč	11581	Nová Baňa	7420	Spišské Vlachy	3622	Vysoké Tatry	4718
Hriňová	8027	Nová Dubnica	11958	Stará Ľubovňa	16422	Zlaté Moravce	13345
Humenné	34916	Nováky	4384	Stará Turá	9941	Zvolen	43006
Hurbanovo	8069	Nové M. n. Váhom	20607	Strážske	4551	Žarnovica	6416
Ilava	5443	Nové Zámky	41140	Stropkov	10851	Želiezovce	7495
Jelšava	3150	Partizánske	24340	Stupava	8593	Žiar n. Hronom	19768
Kežmarok	17105	Pezinok	21405	Svätý Jur	4929	Žilina	85477
Kolárovo	10755	Piešťany	29660	Svidník	12237		
Komárno	36279	Podolíne	3217	Svit	7513		

Zdroj: Štatistická ročenka Slovenskej republiky, 2007

Fyziognomické kritérium vymedzuje mesto na základe vonkajšieho vzhľadu. Toto kritérium malo veľkú hodnotu najmä v minulosti, keď bolo mesto architektonicky úplne odlišným, jasne oddeleným útvarom. Mnohé bývalé mestá a mestecká však upadli, stali sa poľnohospodárskymi sídlami, pritom si však zachovali svoj výstavný mestský vzhľad. Naopak viaceré vzhľadovo vidiecke sídla plnili funkciu mestských stredísk. Uplatňovanie mestských foriem bývania (bytové domy) a moderných stavebných materiálov na vidieku však obmedzuje použiteľnosť tohto kritéria (Baran, Bašovský, 1998).

Prvá komplexná klasifikácia miest na Slovensku

V súvislosti s prípravami sčítania ľudu v roku 1961 vypracovala komisia pri Federálnom štatistickom úrade komplexnú klasifikáciu, ktorá bol spresnená v roku 1970. Podľa tejto klasifikácie sa rozoznávajú tri druhy mestských sídiel: mestá, malé mestá a aglomerované obce. Za mesto bola považovaná každá obec, ktorá mala viac ako 5 000 obyvateľov, z nich najviac 10 % ekonomicky aktívnych obyvateľov pracovalo v poľnohospodárstve a lesníctve, hustota obyvateľov musela byť vyššia ako 100 obyvateľov na 1 ha zastavanej plochy, aspoň 15% domov muselo mať 3 a viac bytov, aspoň časť obce musela mať vodovod a kanalizáciu, v obci sa musela nachádzať stredná odborná škola alebo gymnázium, poliklinika alebo 5 stálych lekárske miest, hotel s najmenej 20 lôžkami a distribučná sieť vyššieho typu. *Malé mesto* malo viac ako 2 000 obyvateľov s hustotou viac ako 70 obyvateľov na 1 ha zastavanej plochy, musela tu byť základná deväťročná škola, aspoň 10% domov malo 3 a viac bytov, minimálne časť obce mala kanalizáciu a vodovod, v obci boli aspoň 2 stále lekárske miesta, stále kino, lekáreň a na 100 bývajúcich obyvateľov bolo maximálne 15 ekonomicky aktívnych obyvateľov pracujúcich v poľnohospodárstve. *Agglomerované obce* predstavovali mestské zoskupenia domov, ktoré tvorili pôvodne predmestia alebo samostatné obce, ale časom zrástli s mestom. Museli tiež spĺňať veľkostné kritérium, ktorým bolo viac ako 2 000 obyvateľov, avšak mali poddimenzovanejšiu vybavenosť ako malé mestá. Podľa týchto kritérií bolo na Slovensku (v roku 1970) 84 miest, 57 malých miest a 35 aglomerovaných obcí. Nevýhodou tohto kritéria je, že je prakticky nepoužiteľné na medzinárodné porovnávania a podobne aj porovnávania v čase.

V súčasnosti sa pri vymedzovaní mesta používa viacero kritérií, avšak najpoužívanejším je historicko-právne kritérium (administratívno-správne), lebo mestá, ktoré majú mestský štatút, majú mestský úrad. V súlade so zákonom č. 453/2001 Z.z. Národná rada SR môže vždy k 1. Januáru na návrh vlády vyhlásiť za mesto obec, ktorá: je hospodárskym, administratívnym a kultúrnym

centrom alebo centrom cestovného ruchu, alebo kúpeľným mestom, zabezpečuje služby aj pre obyvateľov okolitých obcí, má zabezpečené dopravné spojenie s okolitými obcami, má aspoň v časti územia mestský charakter zástavby, má najmenej 5 000 obyvateľov. Posledná podmienka však nemusí byť vždy splnená, najmä ak sú splnené ostatné predpoklady. Pred podaním žiadosti sa spravidla koná referendum, na ktorom obyvatelia vyjadrujú svoj súhlas prípadne nesúhlas so zmenou štatútu obce (www.zbierka.sk).

4.2.2.2 Poloha miest

Poloha je relatívny jav. Môžeme ju preto určovať z rozličných hľadísk. **Vzhlľadom na veľkosť priestoru** môžeme odlišiť tri druhy polohy: makropolohu, mezopolohu a mikropolohu.

O *makropolohe* má význam hovoriť len pri väčších mestách, ktorých väzby siahajú do značných vzdialeností. Z tohto pohľadu Bratislava má výhodnú makropolohu, keďže leží na: a) rozhraní veľkých prírodných celkov (Karpaty, Alpy, Viedenská kotlina, Dunajské kotliny), b) na jednej z najväčších európskych riek – na Dunaji, c) zhruba v strede Európy, d) neďaleko veľkých európskych miest (Viedeň, Budapešť, Brno), e) na križovatke dôležitých európskych ciest – Dunajskej, zo západovýchodného smeru spájajúcej centrálnu Európu s Byzanciou a Oderskej (tzv. Jantárovej), zo severovýchodného smeru spájajúcu oblasť Baltského a Stredozemného mora.

Ak by sme brali za *mezopolohu* lokáciu Bratislavy v rámci Slovenska, tak má nevýhodnú polohu v juhozápadnej časti štátu. Excentrickú polohu má Bratislava aj ako krajské mesto vzhľadom na Bratislavský kraj. Dobrú polohu v rámci Slovenska má Banská Bystrica, ležiaca v strede štátu. Z hľadiska krajov majú najlepšiu polohu v strede krajov ležiace mestá: Košice, Trnava a Prešov.

Pri *mikropolohe* si všímame vzťah mesta k najbližším javom, s ktorými mesto bezprostredne prichádza do styku. Samotné územie Bratislavy využíva čiastočne mierny reliéf Podunajskej a Záhorskej nížiny s úrodnými pôdami, ale aj členitý reliéf Malých Karpát. Leží pri najväčších zásobách pitnej vody na Žitnom ostrove a pod. Mikropoloha Žiaru nad Hronom v kotline spôsobuje časté inverzie. Aj väčšina prípadov nižšie uvedených polôh miest má charakter mikropolohy.

Polohu miest však častejšie udávame **vzhlľadom na kvalitu geografických javov**. Z tohto pohľadu môžeme rozlíšiť tri skupiny polôh, a to matematickogeografickú polohu, fyzickogeografickú polohu a socioekonomickú polohu. Toto členenie nemusí byť v každom prípade jednoznačné. Rieku totiž môžeme považovať aj za fyzickogeografický fenomén, ale môžeme ju vnímať aj ako dopravnú líniu.

Matematickogeografická (kartografická) poloha určuje polohu mesta prostredníctvom geografických súradníc - geografickej šírky a dĺžky. Prostredníctvom danej polohy vieme, že napr. stred sídla Nové Mesto nad Váhom má súradnice 48° 45' s.g.š. a 17° 48' v.g.d. a pod.

Vzhlľadom na veľkú členitosť reliéfu Slovenska si pri *fyzickogeografickej polohe* všímame najmä polohu súvisiacu s reliéfom. Takou je najmä poloha na nížine (napr. Trnava, Nové Zámky, Michalovce), v kotline (napr. Zvolen, Liptovský Mikuláš, Poprad), poloha v doline (Hnúšťa, Revúca). Veľa slovenských miest však leží na rozhraní medzi horskými celkami a nížinami (Nitra, Pezinok, Modra) alebo na rozhraní kotliny a pohoria ako napr. Košice, Prešov, Banská Bystrica, Trenčín (obr.22). Mestá na rozhraní pohorí a znížených celkov využívali nížiny, kotliny a doliny na poľnohospodársku výrobu, z pohorí čerpali drevo a iné materiály. Niektoré slovenské mestá vznikli na miestach, kadiaľ kvôli prírodným pomerom prechádzali cesty, ktoré boli výhodné z hľadiska obchodu, vyberania poplatkov, obrany a pod. Takouto polohou je poloha brodová, pričom vo všeobecnosti je úzka väzba medzi polohou miest a riekami (Bratislava, Komárno, Košice, Prešov, Nitra), poloha pod priesmykmi (Bardejov, Stará Ľubovňa) a poloha na prielomoch medzi kotlinami (Žilina, Vrútky, Ružomberok). K fyzickogeografickej polohe zaraďujeme aj polohu vzhľadom na nerastné suroviny, hoci niektorí autori ju považujú za socioekonomickú (napr. Bašovský, 1998). Na Slovensku vzniklo pri ložiskách nerastných surovín veľa baníckych miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica, Dobšiná, Handlová). Mnohé z nich však po vyčistení surovín začali upadať.

Z hľadiska *socioeconomickej polohy* je na Slovensku najviac rozšírená dopravná poloha. Veľa miest vzniklo už v stredoveku na obchodných cestách a ich križovatkách (Trnava, Nitra, Trenčín). Ďalšie mestá sa rozvinuli hlavne vďaka železničnej doprave (Čierna nad Tisou, Vrútky,

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

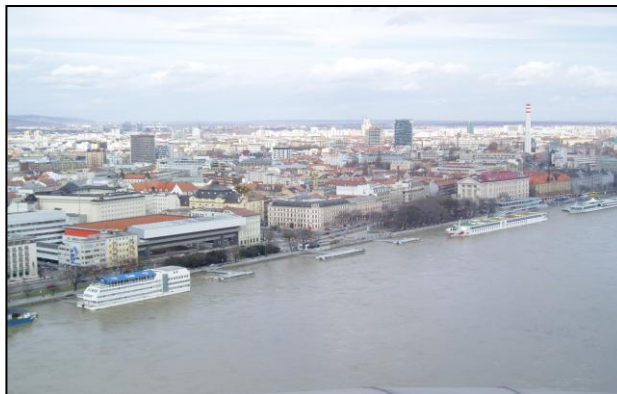
Leopoldov). Z hľadiska vodnej dopravy majú dobrú polohu mestá pri splavných riekach s prístavmi, ako napr. Komárno či Bratislava (obr. 23).

Obrázok 22: Mesto Trenčín na rozhraní Trenčianskej kotliny a Považského Inovca

Autor: Lauko, 2008

Obrázok 23: Lodná doprava na Dunaji v meste Bratislava

Autor: Lauko, 2008

4.2.2.3 Funkcie miest

Všeobecne sa z hľadiska významu rozdeľujú **funkcie miest** na mestotvorné a mestoobslužné. Niekedy ich však nie je ľahké oddeliť.

Mestotvorné funkcie sú také činnosti, ktoré vyrábajú produkty alebo poskytujú služby pre obyvateľstvo mimo mesta. Tvoria hospodársky základ každého mesta. Poskytujú mestu príjmy, vďaka ktorým mesto rastie. Takými činnosťami sú najčastejšie na Slovensku priemysel, obchod, školstvo, doprava, veda a ďalšie. Mesto sa rozvíja tak, ako sa rozvíjajú mestotvorné funkcie. Ak tieto funkcie stagnujú alebo upadajú, stagnuje alebo upadá aj mesto. Mestotvorné funkcie sa v priebehu histórie často menia. Pôvodné mestotvorné funkcie našich banských miest (napr. Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice) boli nahradené priemyselnými, edukačnými a podobne.

Mestoobslužné funkcie sú také činnosti a zariadenia, ktoré zabezpečujú uspokojovanie potrieb obyvateľov bývajúcich a pracujúcich v meste. Patria k nim aj mnohé priemyselné odvetvia, (napr. potravinársky, polygrafický priemysel), mestská doprava a rozličné služby. Spravidla čím väčšie je mesto, tým väčšie zastúpenie majú mestoobslužné funkcie. Preto aj najväčšie slovenské mestá, najmä hlavné mesto a krajské mestá, majú najviac rozvinuté mestoobslužné funkcie.

Oveľa častejšie sa pri určovaní funkcie miest berú do úvahy konkrétne funkcie – konkrétne činnosti bez ohľadu na to, či sú mestotvorné, alebo mestoobslužné. Vtedy je vhodné na prvom stupni určiť, či má mesto vlastnú ekonomickú základňu, alebo nie. Ak nemá, vtedy väčšina obyvateľov odchádza z mesta za prácou obyčajne do susedných väčších miest a takéto mesto má obytnú funkciu. Na Slovensku sú takými mestami napr. Svätý Jur, (odchádzka do Bratislavy), Nová Dubnica (Dubnica), Sečovce (Trebišov).

Mestá s vlastnou ekonomickou základňou rozdeľujeme na polyfunkcionálne (mnohofunkčné) a monofunkcionálne (jednofunkčné).

Polyfunkcionálne mestá sú tie, ktoré vykonávajú viac dôležitých funkcií, napr. priemyselnú, dopravnú, službovú a pod. Každé väčšie mesto na Slovensku je polyfunkcionálne, pretože i keď sa v ňom v minulosti vytvorila jedna hlavná funkcia (napr. priemysel), ktorá, ako aj sústredenie väčšieho počtu obyvateľov, indikovala vznik ďalších funkcií (napr. obchodu, zdravotníctva, školstva, administratívy).

Monofunkcionálne mestá sú také, v ktorých funkcionálnej štruktúre jednoznačne prevažuje jedna funkcia. Tá sa meria podielom zamestnaných pracovníkov v danom odvetví z celkového počtu ekonomicky aktívnych. Na Slovensku môžeme rozlíšiť nasledovné monofunkcionálne mestá: priemyselné, dopravné, liečebno-rekreačné, kúpeľné a mestá administratívy a služieb.

Mestá s priemyselnou funkciou sú prevažne menšie mestá, do ktorých bol priemysel (obyčajne jeden väčší podnik) lokalizovaný v 20. storočí. Väčšina obyvateľov mesta pracuje v priemysle. Keďže sa v meste výrazne nezvýšila výstavba, nezvýšil sa počet obyvateľov, a preto sa vo väčšej miere nerozvinuli ďalšie aktivity, ako služby, doprava, školstvo a pod. Do miest dochádzajú za prácou aj ľudia z bližšieho okolia. Za takéto mestá môžeme považovať napr.: Starú Turú, Tlmače, Strážske, Hnúšťu, Jelšavu, Kolárovo, Nemšovú, Svit.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Mestá s dopravnou funkciou vznikli na dôležitých dopravných križovatkách, pričom veľmi nevrástli a nestali sa polyfunkcionálnymi. U nás sú to najmä mestá viažuce sa na železnicu. Typickým príkladom je Čierna nad Tisou a Leopoldov.

Liečebno-rekreačné mestá vznikli na miestach s kvalitnými prírodnými podmienkami, obyčajne v horskom prostredí. Typickým príkladom sú Vysoké Tatry (pôvodne Starý Smokovec), Bojnice.

Kúpeľné mestá sú menšie mestá, ktoré vznikli pri žriedlach termálnych a minerálnych vôd. V niektorých prípadoch, keď sa rozrástli, začali plniť i ďalšie funkcie, napr. priemyselné, službové, administratívne, a tak sa stali polyfunkcionálnymi. Príkladom sú Piešťany. Medzi mestá s danou funkciou zaraďujeme napr. tiež Trenčianske Teplice, Dudince, Rajecké Teplice, Sliach.

Mestá administratívy a služieb sú menšie mestá, ktoré v minulosti tvorili oblasťné strediská a nebol v nich umiestnený priemysel. Majú niektoré dôležité úrady, obchody, prípadne strednú školu, zdravotnícke, finančné ústavy a pod. Niektoré z nich sa stali pri poslednom administratívno-správnom členení Slovenska okresnými mestami. Sú to napr.: Revúca, Ilava, Spišské Vlachy, Turzovka, Želiezovce.

Naj ... slovenských miest (r. 2006)

Najnižšie položené mesto: Čierna nad Tisou 102 m n. m.

Najvyššie položené mesto: Vysoké Tatry 1010 m n. m.

Najnižšia hustota zaľudnenia: Vysoké Tatry 12 obyv./km²

Najvyššia hustota zaľudnenia: Svit 1 667 obyv./km², Prešov 1302 obyv./km², ... Bratislava 1 159 obyv./km²

Najstaršia písomná zmienka: Nitra v r. 826

Najstaršie mestské privilégia: Trnava v r. 1238

Najväčšie územie: Vysoké Tatry 37 988 ha, Bratislava 36 758 ha

Najmenšie územie: Svit 451 ha, Tlmače 464 ha

Najväčšia zastavaná plocha: Bratislava 7 071 ha, Košice 4 648 ha

Najmenšia zastavaná plocha: Trenčianske Teplice 81 ha, Dudince 81 ha

4.2.3 Vidiecke sídla

V súčasnosti (2006) je na Slovensku 2 891 obcí, z toho 138 miest a zvyšných 2 753 je vidieckych obcí. Počtom síce vidiecke obce silne prevažujú, žije v nich však v súčasnosti len 45 % obyvateľov.

Za vidiecke obce považujeme tie, ktoré nemajú štatút mesta. Odlíšenie vidieckych sídiel od miest však nie je jednoznačné. Podľa Johnstona et al. (1986 in Spišiak a i., 2005) sú vidieckymi územiami tie, ktoré majú prevahu výskytu otvorenej krajiny a foriem extenzívneho využitia zeme s nízkou hustotou zaľudnenia. Pojem vidiecky tak chápajú ako protiklad mestského, pričom za najvýznamnejší indikátor vidieckosti považujú najmä ukazovatele vzdialenosti do veľkých mestských centier, čo poukazuje na izolovanosť vidieckych sídiel. Okrem daných charakteristík uvádza Johnston et al. (2000 in Spišiak a i. 2005) ďalšie črty vidieka, za ktoré považuje predovšetkým blízky vzťah jeho obyvateľov k životnému prostrediu a spätosť budov s okolitou extenzívnou krajinou, ako aj vzťah samotného obyvateľstva pri klasifikácii územia ako vidieckeho priestoru.

Vymedzenie vidieckych sídiel podľa kritéria počtu obyvateľov

Ak by sme zobrali do úvahy počet obyvateľov ako základné kritérium, zistili by sme, že na Slovensku máme dve mestá, ktoré majú menej ako 2000 obyvateľov (Dudince a Modrý Kameň). Zároveň máme vidiecke obce, ktoré majú viac ako 5000 obyvateľov, ako napr.: Smižany (8 448), Oščadnica (5 717), Tvrdošovce (5 292), Čierny Balog (5 193), Skalité (5 156), Gabčíkovo (5 115), Dvory nad Žitavou (5 100), Nesvady (5 020). Celkovo je však najviac obcí (54 %) s počtom 200 až 1000 obyvateľov. Žije v nich však iba 15 % obyvateľov Slovenska (r. 2006).

Popri daných kritériách existujú podľa Bineka (2005) ešte ďalšie aspekty vymedzovania vidieckeho priestoru, ktoré súvisia s urbanistickou štruktúrou, architektonickými znakmi, sociálnymi znakmi, ekonomickými znakmi, verejnou správou a veľkostnými znakmi. V oblasti *urbanistickej štruktúry* sú pre vidiecke sídla typické rozsiahle verejné priestory, nízky podiel zastavaných plôch a existencia poľnohospodárskeho areálu. Z *architektonických znakov* prevažuje nízkopodlažná zástavba, integrácia obytných a ďalších funkcií, absencia nájomného bývania či individuálna výstavba. *Sociálne znaky* reprezentuje na vidieku konzervatizmus, tradicionalizmus, susedstvo, participácia, kooperatívnosť a spoločná história. Kritérium *ekonomických znakov* tvorí dochádzka do zamestnania, zamestnanosť v poľnohospodárstve, vyšší podiel samozásobiteľstva a vlastná výroba. V oblasti *verejnej správy* je pre vidiek charakteristické označenie obce, ako aj jej

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

postavenie v štruktúre verejnej správy. Kritériá vymedzenia dopĺňajú *veľkostné znaky*, ako je počet obyvateľov, hustota zaľudnenia, rozloha a podiel zastavanej plochy.

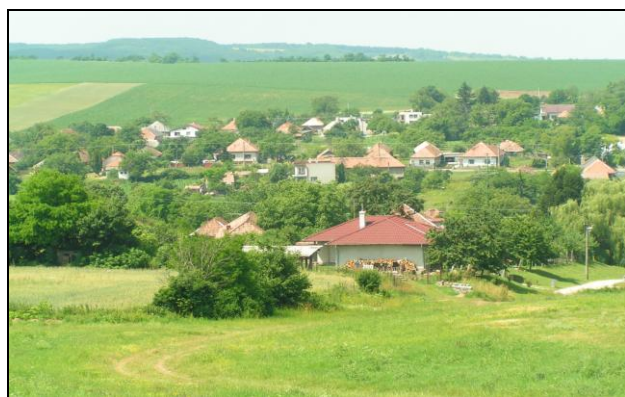
Treba ešte zdôrazniť, že je treba dôsledne odlišovať pojem sídlo od pojmu obec. Obec je administratívno-štatistická jednotka a môže sa skladať z jedného alebo viac sídiel. Sídlom označujeme zoskupenie väčšieho počtu obytných a neobytných domov, ktoré je priestorovo oddelené od iného takéhoto zoskupenia. Počet takto chápaných sídiel sa na Slovensku odhaduje na 7000 (okrem samôt a viesok s 5 – 15 domami).

4.2.3.1 Poloha vidieckych sídiel

Na situovanie vidieckych sídiel vplývali v minulosti dve skupiny aspektov – fyzickogeografické a socioekonomické aspekty. Z *fyzickogeografických činiteľov* možno spomenúť nadmorskú výšku či klimatické pomery. Vidiecke sídla sa nachádzajú na Slovensku v nadmorských výškach od 101 m n. m. (Streda nad Bodrogom) po 1020 m n. m. (Štrba). Vysoko položené sídla (800 – 900 m n. m.) sú napríklad v oblasti Slovenského rudohoria (Telgárt 886 m n. m., Sihla 901 m n. m.), kde ešte klimatické pomery dovoľujú pestovať najmenej náročné plodiny (ovos, jačmeň, zemiaky). Celkove však má poloha sídiel najužší vzťah k vode a charakteru reliéfu. Poloha vzhľadom k vode vychádzala z jej potreby pre život obyvateľov a poľnohospodársku činnosť, na druhej strane ľudia pri zakladaní sídiel museli myslieť na možné záplavy. Rovnako dôležitý bol reliéf, pričom vyhľadávaný bol najmä na účely poľnohospodárstva reliéf nížin a smerom do pohorí využitelnosť, a teda aj osídlenie klesá. K častým polohám vidieckych sídiel patria:

- poloha pri prameňoch - mnohé dediny vznikli pri výdatných prameňoch, aké sú napr. vidiecke sídla v krasových územiach Slovenska,
- poloha na náplavových kuželoch – napr. dediny po oboch stranách Malých Karpát,
- poloha v riečnych dolinách – doliny všetkých riek (s výnimkou ich najužších a nevhodných častí) sú lemované pásmi sídiel, postavených na ich nivách a terasách,
- poloha na konkávných brehoch riek – sídla v mnohých pohoriach, napr. dolina Oravy od Tvrdošína po Párnicu,
- poloha na hrane terénu medzi nivou a okrajom pahorkatiny – miesto, ktoré bolo bezpečné pred záplavami – najmä pahorkatiny v Podunajskej nížine, ale aj pahorkatiny v kotlinách pozdĺž Váhu, Nitry, Hrona (obrázok 24), Ipľa,
- poloha na náhorných plošinách – v Slovenskom krase, v Slovenskom rudohorí.

Obrázok 24: Obec Bardoňovo v Hronskej pahorkatine

Autor: Oremusová, 2008

Obrázok 25: Obec Ladce v oblasti ťažby vápencov a slieňovcov v Strážovskej vrchovine

Autor: Lauko, 2008

Zo *socioekonomických aspektov* polohy sa najčastejšie vyskytuje poloha:

- pri dopravných komunikáciách – napr. poloha pri cestách, ktorá je najčastejšou polohou, v mnohých prípadoch je to zároveň poloha pri riekach, na nivách a terasách alebo na hranách pahorkatín, či poloha pri železničiach, ktorá je sekundárna a odrazila sa vo väčšine prípadov v rýchlejšom raste obcí,
- poloha pri zdrojoch surovín - sídla v blízkosti nálezísk rúd – napr. Špania Dolina, Cinobaňa, Lovinobaňa, Ladce (obrázok 25).

4.2.3.2 Morfológicko-genetické typy vidieckych sídiel

Na najvyššej rozlišovacej úrovni môžeme rozlíšiť dva základné morfológické typy sídiel – kompaktné sídla a rozptýlené (disperzné) sídla. Medzi týmito existujú aj prechodné typy.

Pri **kompaktných sídlach** si všímame sústredenie obydľí a ich usporiadanie. Dôležité je pri tom sledovať koncentračnú silu a osi, okolo ktorých sa sídelné jednotky sústreďujú. Podľa J. Hromádku možno vidiecke sídla na Slovensku rozdeliť podľa pôdorysu do troch skupín:

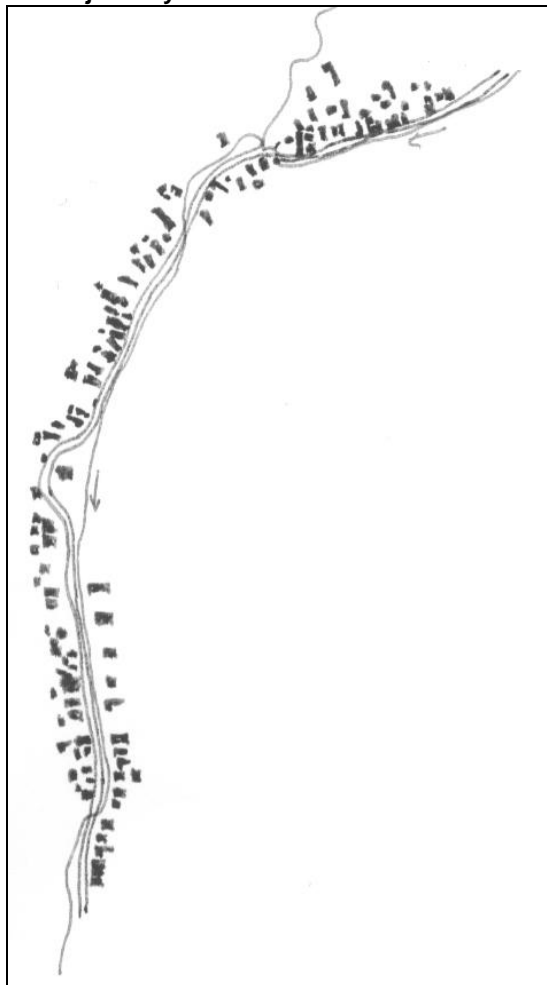
- sídla, ktoré majú domy zoskupené pozdĺž línie, tzv. radové alebo prícestné,
- sídla, v ktorých sa domy sústreďujú okolo návsí čiže návesné alebo centrálné,
- sídla, v ktorých pri zoskupení nemožno vypozerovať žiadnu koncentračnú silu, tzv. hromadné dediny.

Pri **radových sídlach** môžeme rozlíšiť niekoľko typov: dedina pri hradskej, ulicovka, cestná radová dedina, potočná radová dedina, reťazová kolonizačná dedina, voľná reťazová kolonizačná dedina, parcelačná radová dedina:

- *dedina pri hradskej* – vyznačuje sa lineárnym pôdorysom. Domy sú zoradené zväčša tesne, zriedka voľnejšie, spravidla po oboch stranách hradskej, čo je prejavom úzkeho vzťahu ku komunikačným linkám. Rastom dedín sa vyvinuli zložitejšie pôdorysné útvary, napr. rebrový (dedina, kde z hradskej kolmo vybiehajú krátke priečne uličky), krížový (dedina, kde sa dve rovnocenné ulice pretínajú v pravom uhle) a pod. (obrázok 26).
- *ulicovka* – má podobný pôdorys ako dedina pri hradskej, ale v tomto prípade nejde o hradskú, ktorá slúži diaľkovej doprave, ale o miestnu ulicu, ležiacu mimo hlavnej cesty, alebo ktorá môže prechádzať aj naprieč, či okrajom dediny.
- *cestná radová dedina* - je zložená z jedného alebo dvoch radov domov, ktoré nestoja tesne vedľa seba, aby tvorili súvislú ulicu. Tento typ sa často vyskytuje v hornatých oblastiach Slovenska a súvisí s vlastníctvom širšieho pozemku.
- *potočná radová dedina* - postavenie domov sa v nej riadi potokom pretekajúcim cez dedinu. Domy sú postavené po stranách potoka, ktorý preteká stredom a ulica je široká. Ak sa spájajú v dedine dva potoky, ulice pozdĺž zlievajúcich sa potokov sa spájajú a vytvoria hlavnú ulicu, ktorej pôdorys má vtedy tvar vidlice (obrázok 27).
- *reťazová kolonizačná dedina* – je typ dediny, ktorý vznikol pri kolonizácii v 13. a 14. storočí. Dediny zakladali kolonisti (často nemeckí) podľa plánu v neosídlených lesnatých územiach, pričom les klčovali smerom od doliny nahor, aby získali pôdu. Domy sú usporiadané pozdĺž potoka v doline, vedľa ktorého vedie cesta. Vzdialenosti medzi domami sú veľké a pôvodne boli pravidelné. Delením majetku a zakladaním nových domov sa však často zástavba zahustila. Takéto dediny sa tiahnu v doline v dĺžke aj niekoľko kilometrov.
- *voľná reťazová kolonizačná dedina* – je typ veľmi podobný predošlému. Domy sú však od seba nepravidelne vzdialené a utvárajú menšie skupinky, nerovnako vzdialené od seba. Tiež sa tiahnu v dĺžke aj niekoľko kilometrov. Aj takéto dediny vznikli kolonizáciou, ale valašskou v 14. – 18. storočí. Nachádzajú sa v horských oblastiach Kysúc, Oravy a Spiša.
- *parcelačné dediny* – sú najmladšie typy prícestných dedín, ktoré vznikli po I. svetovej vojne parceláciou, teda rozdelením bývalých veľkostatkov. Sú to plánovite založené dediny, ktoré majú pravidelný pôdorys, s priamočiarou ulicou a rovnomerne od seba vzdialenými domami. Vyskytujú sa v južnej časti Podunajskej nížiny.

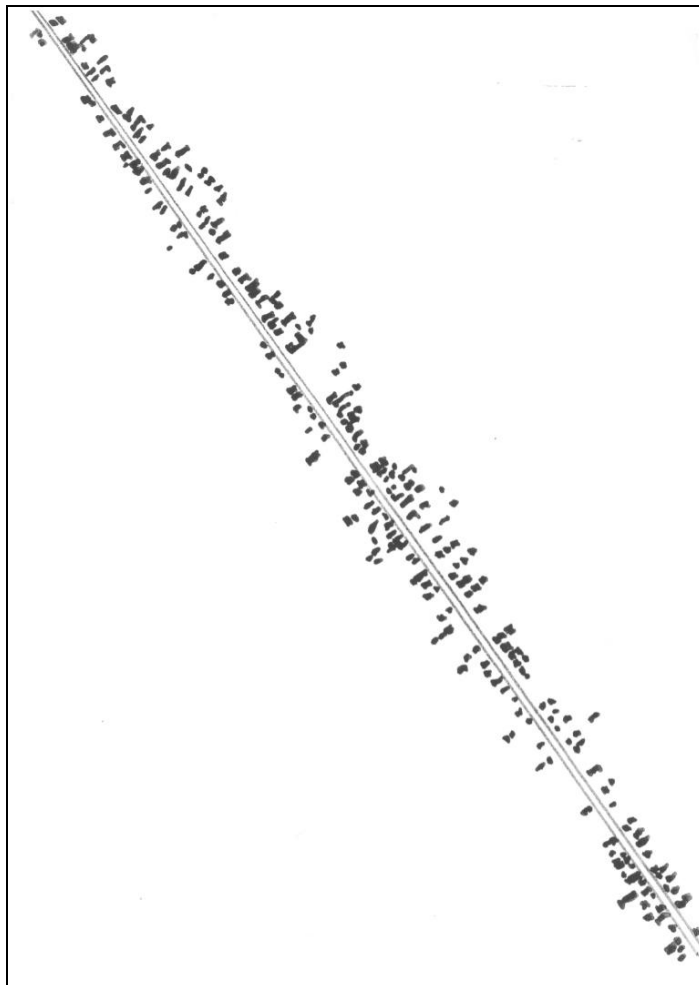
4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Obrázok 26: Nechválova Polinaka - typ potočnej radovej dediny

Autor: Oremusová, 2008

Obrázok 27: Oravská Polhora - dedina pri hradскеj

Autor: Oremusová, 2008

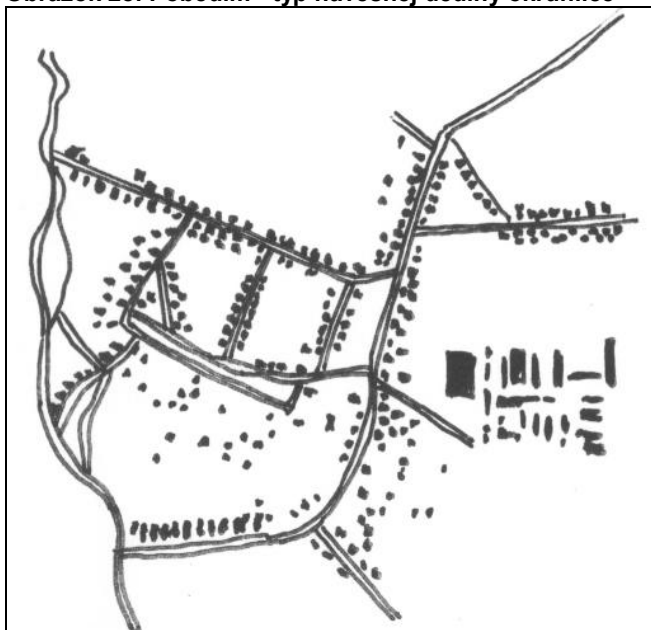
Návesné dediny sa vyznačujú ústredným priestorom – návšou. V niektorých dedinách sú pôvodné návsi čiastočne alebo úplne zastavané najmä verejnými budovami. Často tu nájdeme kostol a pohostinstvo. V niektorých obciach dávali možnosť chudobným, ktorí si mohli postaviť domček na tzv. "obecnom". Na návsi sa ľudia často zhromažďovali, konali sa tu trhy, v novších obdobiach oslavy. Podľa charakteru návsi vyčleňujeme tri základné typy návesných dedín:

- *vretenovka* – je najčastejší typ dedín s návšou. Ústredie dediny tvorí náves – voľný priestor tvaru vretena, okolo ktorého sú postavané domy.
- *dedina so štvoruholníkovou návšou* – často sa nazýva i dedina s námestím. V nej má náves tvar štvoruholníka, najčastejšie obdĺžnika. Niekedy vznikla degradáciou mesta, v iných prípadoch rozšírením ulicovky a zastavaním na okrajoch.
- *okružnica* – dedina s okrúhloú návšou. V čistej forme sa na Slovensku nevyskytuje. Za čiastočnú okrúhlicu je považovaný Pobedim pri Piešťanoch (obrázok 28). Typické okrúhlice sa nachádzajú napr. v Nemecku. Postavenie domov čelami do kruhovitej návsi a jeden vchod do návsi zvonku svedčili o obrannej funkcii tohto typu.

Poslednou skupinou typov sú **hromadné dediny**, pri ktorých na zoskupenie nepôsobila nijaká koncentračná sila. Bežne vyskytujú na celom území Slovenska. Vyznačujú sa veľkou nepravidelnosťou pôdorysu, keďže vznikli obvykle neplánovanou výstavbou (obrázok 29). Usporiadanie domov sa často prispôbuje členitému reliéfu. Niekedy vznikli aj zo samôt a viesok.

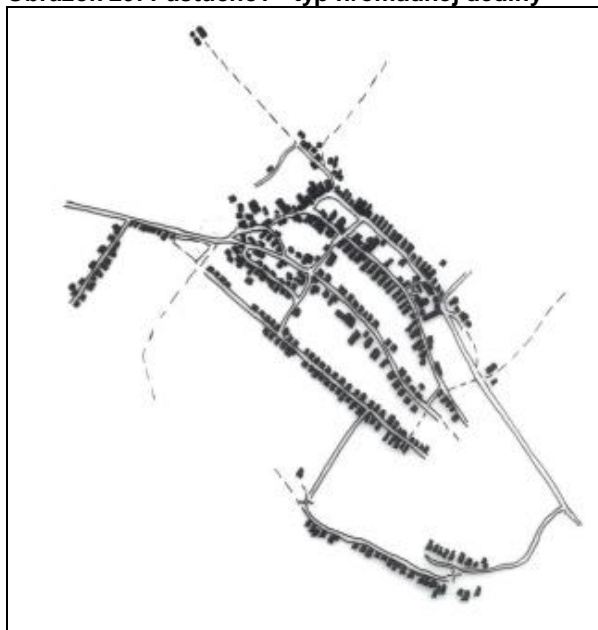
4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Obrázok 28: Pobedim - typ návesnej dediny okrúhlice

Autor: Oremusová, 2008

Obrázok 29: Pastuchov - typ hromadnej dediny

Autor: Melovičová, 2008

Rozptýlené (disperzné) sídla predstavujú osamote stojace roztratené domy alebo malé skupiny domov zahŕňajúce samoty a viesky:

- **samoty** – sú izolované obydľia s 1 – 2 domami, ktoré sú značne vzdialené od ostatných obydľí a oddelené plochami lúk, lesov, pasienkov či polí. Rozdeľujeme ich najčastejšie podľa funkcií, ktoré plnia. V nížinách sú to často dones obývané poľnohospodárske majere, pri riekach mlyny. V lesnatých územiach sa najčastejšie vyskytujú horárne, pily a turistické chaty. Pozdĺž dopravných línií najmä železničné strážne domčeky a benzínové pumpy.
- **viesky** – predstavujú zoskupenia málo domov (5 – 15). Často vznikli rozrastaním sa samôt. Ich výskyt na Slovensku sa viaže predovšetkým na územia s roztrateným osídlením.

Kým vo viacerých oblastiach sveta patria roztratené sídla s poľnohospodárskou funkciou k najstarším sídlam, na Slovensku vznikli disperzné (kopaničiarske) sídla mladou kolonizáciou pôvodne zalesnených území. Pôvodne to boli pastierske osady, ktoré až neskôr v dôsledku narastania počtu obyvateľov a zmenšovaním rodinných podielov pri delení majetku prechádzali k roľníctvu (Hromádka, 1943, Verešík, 1974).

Všeobecne sa uvádza, že počiatky kopaničiarskeho osídlenia na Slovensku siahajú do obdobia 15., resp. 16. storočia. Osídľovanie prebiehalo tromi **kolonizačnými vlnami**: valašskou, horalskou a kopaničiarskou.

Valašská kolonizácia začala na území východného Slovenska už v 14. storočí, avšak najintenzívnejšie prebiehala v 16. – 17. storočí (Tibenský, 1978). Valasi boli pastieri, ktorí svoje stáda oviec a kôz pásli na vysokohorských, dovtedy hospodársky nevyužitých pasienkoch a holiach. Preto ich feudáli zo Slovenska v snahe skultivovať neúrodnú pôdu a zvýšiť svoje zisky pozývali na svoje panstvá a dávali im do úžitku svoje pasienky a lesy, pričom im poskytovali aj určité výhody. Prúd valašskej kolonizácie sa šírila zo Sedmohradska na Zakarpatskú Ukrajinu, odkiaľ po chrbtoch Karpát pokračovali do Poľska, na Slovensko a cez hrebene Beskýd až na východnú Moravu. Odhaduje sa, že valašskou kolonizáciou vzniklo na Slovensku asi 200 osád.

Horalská (pastierska) kolonizácia je mladšia. Prebiehala najmä v 16. – 18. storočí. Horali (gorali) kolonizovali horské oblasti v priestore slovensko-poľskej hranice, hlavne územia hornej Kysuce, Hornej Oravy a časť severného Spiša.

Roztratené sídla, ktoré vznikli valašskou a horalskou kolonizáciou, vznikli na nových, dovtedy neobývaných plochách bez pričinenia okolitých už existujúcich kompaktných sídiel. Tento typ osídľovania možno nazvať primárna kolonizácia.

Kopaničiarska kolonizácia, ktorá nastúpila v 16. storočí, vychádzala z už existujúcich sústredených sídiel (dedín) a mala preto výlučne sekundárny charakter. V tomto období došlo v už existujúcich obciach k relatívnemu preľudneniu obyvateľstva. Pôda v ich bezprostrednom okolí,

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

najmä v podhorských a horských oblastiach už nestačila uživiť všetko obyvateľstvo, ktorého počet sa na južnom Slovensku zvýšil aj o utečencov pred Turkami (Verešik, 1972, Lauko, 1985). Bolo to v období rozkladu feudalizmu, keď pôdu, ktorá ležala neďaleko obce a dala sa ľahko skultivovať, neprideliovali už zemepáni roľníkom, ale zaberali ju pre vlastné majere. Ak chcel roľník získať pôdu, musel ju vyčleniť z dovtedy nedotknutej prírody v odľahlejších oblastiach. Preto kolonisti, aby získali lúky, pasienky a ornú pôdu rúbali, kľčovali, vypaľovali lesy, kroviny a odvodňovali zamokrené územia. Cesta, ako i doprava náradia, osiva a hnoja na pole, ako i úrody z neho boli vzhľadom na vzdialenosť a členitý terén namáhavé. Preto si kolonizátori na vzdialených kopaniciach postupne vytvárali sezónne obydlia a hospodárske stavby (salaše, stodoly, maštale). Tie sa neskôr stali základom trvalých kopaničiarskych sídiel. Kopanice na vykľovanej ploche vznikali niekedy aj v okolí dočasných prístreškov uhliarov (Uhliská), drevorubačov (Rúbane), kopáčov zemných obranných valov (Šance), okolo stanovísk spoločne sa pasúceho dobytku pri prameni vody (Stanoviská) alebo mlynov, ktoré sa vzhľadom na nedostatok vody stavali v dolinách v značnej vzdialenosti od dedín (Horváth, 1980).

Základné znaky kopaničiarskeho osídlenia

V dôsledku rozrastania sa rodiny pôvodný dom a hospodársky dvor na kopaniciach nestačil. Preto z jedného pôvodného majetku a domu delením vzniklo niekoľko majetkov a domov pri dome starom. Tak vznikla skupinová forma osád (Hromádka, 1943), nesúca obvykle rodové meno majiteľov, napr. Bašnári, Križanovci, U Hrajnohov, U Vrábľov a pod. Častý je prípad, že pri rozrastaní sa rodiny a delení majetku pôvodný dom a hospodársky dvor na kopaniciach už nestačili, a tak sa kopanica stala východiskovým miestom na založenie novej kopanice, ešte viac vzdialenej od materskej obce. Svedčia o tom podvojný názvy kopaníc, z ktorých jedna vždy leží v nižšej nadmorskej výške a bližšie k dedine ako druhá. Napr. U Omastov – U Omastov, Zimáci – Zimáci alebo až tri kopanice: Klimáčkovci – U Klimáčkov – U Klimáčkov (Lauko, 1985).

Každé kopaničiarske sídlo má i svoj názov, ktorý vyjadruje najčastejšie meno zakladateľskej rodiny, v iných prípadoch názov kopanice vyjadruje fyzickogeografické, historické alebo iné vlastnosti lokality, napr.: Podhorie, Močiar, Pod Lipovcom, Hlinisko, Lieštie. Tieto sú niekedy tiež spojené s menom zakladateľa a vlastníka napr.: Ďurcova dolina, Švrčkov jarok, Babulicov vrch. Niekedy je názov kopanice odvodený aj od remesla, ktoré jej obyvatelia vykonávali: Mlynárova, Košíkovo, Vápeník, Pytľová a pod.

Rozptýlené sídla majú svoje miestne názvy. Najčastejšie sa používa termín kopanica, ktorý je odvodený od pojmu kopať, a teda obrábať pôdu. Nie je však jediným termínom, ktorý označuje rozptýlené sídlo založené na báze poľnohospodárstva, ale má svoje regionálne obmeny, ktoré sa väčšinou spája s poľnohospodárskou činnosťou. Názov kopanice sa používa v západnej časti Slovenska od Myjavy až po Oravu, na Orave sa nazývajú role alebo rale, čo je tiež poľnohospodársky termín. V okolí Detvy, v Slovenskom rudohorí a na Krupinskej planine je používaný termín lazy (obrázok 30), v okolí Novej Bane stále (obrázok 31). Posledne zmienený termín pochádza z nemeckého slova der Stand, teda stanovište, ktorým nemeckí prisťahovalci označovali svoje sezónne sídla (Stránska, 1966). Nemecká poľnohospodárska kolonizácia bola v tomto priestore spätá s predchádzajúcou baníckou kolonizáciou.

Kopaničiarske sídla sa vyskytujú už od nadmorskej výšky 200 m a siahajú do nadmorskej výšky do 1000 m, kde ešte klíma (teplota ovzdušia a dĺžka vegetačného obdobia) dovoľujú pestovať zemiaky a menej náročné obilniny.

Veľmi úzky vzťah vykazuje rozšírenie kopaničiarskych sídiel na Slovensku ku geologickému podložiu. Prevažná väčšina kopaníc je rozšírená vo flyšovom pásme severozápadného Slovenska. Menej kopaníc sa nachádza vo vulkanických pohoriach a najmenej v pohoriach budovaných kryštálicko-druhohornými horninami.

Výraznú väzbu roztrateného osídlenia na flyšové pásmo možno vysvetliť z dvoch aspektov. Prvým z nich je relatívne hladšie modelovaný reliéf so širokými chrbtami na flyši v pieskovcovom vývoji a s rozšírenými eróznymi kotlinami a dolinami na flyši v ílovcovom vývoji. Takýto typ reliéfu je relatívne priaznivý na osídlenie, na vedenie dopravných komunikácií i pre poľnohospodársku výrobu. Druhým aspektom je pre sídla a život nevyhnutná podmienka – voda. Flyš je budovaný striedajúcimi sa vrstvami pre vodu priepustných pieskovcov a nepriepustných ílovcov. Preto v územiach budovaných flyšom sa vyskytujú vrstevnaté pramene, ktoré síce obvykle nemajú veľkú výdatnosť, ale ich je veľké množstvo. Očividne takéto priestorové rozdelenie zdrojov vody nie je vhodné pre veľké koncentrované sídla, ale vyhovuje pre zakladanie roztratených sídiel.

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Obrázok 30: Senohrad - oblasť lazov na Krupinskej planine

Autor: Lauko, 2008

Obrázok 31: Štál Cerová v obci Radobica v okolí Novej Bane

Autor: Šolcová, 2008

Kopaničiarske sídla sa vyskytujú aj v Slovenskom rudohorí v nadmorských výškach 800 – 900 m, na miestach, ktoré sú budované prevažne starými kryštalickými horninami. Výskyt a priestorové rozšírenie kopaníc tam však nie je podmienené len vlastnosťami hornín, ktoré sú veľmi odolné a vo všeobecnosti na nich býva veľmi členitý reliéf. V tomto prípade využívajú kopanice zvyšky starých povrchov zarovnaní.

Priestorovým rozšírením kopaničiarskych sídiel na Slovensku sa zaoberal už Deffontaines (1931), neskôr Hromádka (1943), ktorý vyčlenil a pomenoval hlavné oblasti kopaničiarskeho osídlenia. Jeho členenie rozpracoval neskôr Nahálka (1966) a Verešík (1974). Na základe predchádzajúcich prác s čiastočným pozmenením vyčlenil Huba (1989, 1987) 5 **oblastí** a v rámci nich 13 **podoblastí kopaničiarskeho osídlenia**:

1. Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Slovenskom rudohorí a v okolitých pohoriach Slovenského stredohoria (tiež Detsianska laznícka oblasť)
 - 1.1 Podpolianska podoblasť
 - 1.2 Krupinská podoblasť
 - 1.3 Lučenská podoblasť
 - 1.4 Rimavskosobotská (resp. Rimavskosobotsko-rožňavská) podoblasť
 - 1.5 Breznianska podoblasť
2. Javornícko-beskydská kopaničiarska oblasť
 - 2.1 Kysucká podoblasť
 - 2.2 Považskobystrická podoblasť
 - 2.3 Žilinská podoblasť
 - 2.4 Oravská podoblasť
3. Kopaničiarska oblasť Myjavskej pahorkatiny a Bielych Karpát (s enklávami v susedných orografických celkoch)
 - 3.1 Myjavská podoblasť
 - 3.2 Trenčianska podoblasť
4. Novobanská kopaničiarska (štálová) oblasť
5. Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Strážovských vrchoch (tiež valašskobelianska oblasť).

Ďalšie menšie územia kopaničiarskeho osídlenia sa nachádzajú aj mimo týchto oblastí. Sú to kopanice na Záhorskej nížine medzi Veľkými Levármi a Lakšárskou Novou Vsou, na Podunajskej nížine západne od Kolárova, v Považskom Inovci v oblasti Bezovca, v Malých Karpatoch v katastri obce Rozbehy, v Juhoslovenskej kotline severozápadne od Rimavskej Soboty a v okolí Tornale, V Stolických vrchoch v okolí Revúcej a v Ľubovnianskej vrchovine v oblasti Mníška nad Popradom.

1. *Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Slovenskom rudohorí a v okolitých pohoriach Slovenského stredohoria (tiež Detsianska laznícka oblasť)* sa nachádza na strednom Slovensku, kde sa ťahne od Krupinskej planiny cez Javorie, Poľanu, Pliešovskú a Zvolenskú kotlinu do Slovenského rudohoria po oblasť Klenovského Vepra, Fabovej hole a Breznianskej kotliny. Väčšina lazov (najmä Podpolianska a Krupinská podoblasť) leží na sopečných podhorách, zložených z tufov, tufitov a sopečných aglomerátov v relatívne nižších nadmorských výškach

4 OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

s teplejšou klímou. Pôda na nich je o niečo úrodnejšia, preto pasenie bolo pomerne rýchlo vo veľkej miere vystriedané obrábaním polí (napr. Krupina, Slatinské Lazy, Detva, Hriňová). Naproti tomu vo vyšších polohách Slovenského rudohoria na zarovaných povrchoch kryštalickej hornín v nadmorských výškach 800 – 900 m (napr. Detvianska Huta, Sihla) s chladnejšou klímou a horšími pôdami bola rastlinná výroba veľmi limitovaná.

2. *Javornícko-beskydská kopaničiarska oblasť* sa nachádza na severozápade Slovenska na hraniciach s Českou republikou a Poľskom, do ktorých prechádza. Tiahne sa od Javorníkov cez Turzovskú vrchovinu do Stredných a Východných Beskýd, kde sa rozprestierajú Kysucká a Oravská podoblasť. Celá oblasť sa nachádza v pásme flyšových pohorí, predhorí a kotlín v nadmorských výškach 300 – 1000 m. Väčšina kopaníc má preto veľmi neúrodné skeletnaté pôdy pomerne chladnú a vlhkú klímu. Krajina je okrem toho postihovaná eróznou a zosuvnou činnosťou. Prírodné podmienky do veľkej miery limitujú pestovanie plodín, preto sa na veľkých plochách zachovali lúky a pasienky, vyhovujúce prevažne pasienkarskému spôsobu hospodárenia. V tejto oblasti sa vyskytujú obidva typy roztratených sídiel.

3. *Kopaničiarska oblasť Myjavskej pahorkatiny a Bielych Karpát* zaberá Myjavskú pahorkatinu a Biele Karpaty, pričom čiastočne zasahuje aj do susedných orografických celkov. Roztratené sídla tejto oblasti majú zo všetkých kopaničiarskych oblastí najlepšie prírodné podmienky, čo platí hlavne o podoblasti Myjavská pahorkatina. V nadmorskej výške prevažne od 200 do 700 m je pomerne miernejšia klíma a na prevažne flyšovom podloží menej členitý reliéf ako v ostatných kopaničiarskych oblastiach. Preto je pôda hlbšia a úrodnejšia, čo sa prejavuje aj vo forme využitia zeme. Okrem väčšieho zastúpenia oráčin sú tu tradične vo väčšej miere zastúpené hlavne ovocné sady. Tieto plochy sa striedajú s plochami lúk, pasienkov a lesov. Kopaničiarska kolonizácia tu vyšla z dedín a čiastočne sa jej zúčastnili aj utečenci pred Turkami.

4. *Novobanská kopaničiarska (štálová) oblasť* sa rozprestiera medzi horným tokom Nity a stredným tokom Hrona, ktorý čiastočne prekračuje do Štiavnických vrchov. Ostatná časť roztratených sídiel sa nachádza v pohorí Pohronský Inovec, Vtáčnik a v Hornonitrianskej kotline. Roztratené sídla sa nachádzajú v nadmorských výškach 200 – 800 m na členitom reliéfe sopečných pohorí s málo úrodnými pôdami. Preto v týchto územiach prevládalo pasienkarstvo nad pestovaním poľnohospodárskych plodín. Roztratené sídla sa tu nazývajú štále, čo má nemecký pôvod a dokazuje, že popri Slovákoch ich zakladali aj Nemci. Obývali ich pôvodne baníci, uhliari, sklári, drevorubači a pastieri, neskôr prevažne poľnohospodárske obyvateľstvo.

5. *Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Strážovských vrchoch* (tiež valašskobelianska oblasť) je zo všetkých oblastí najmenšia. Vyskytuje sa len v okolí 2 obcí: Valaskej Belej a Čavoja, ktoré sa nachádzajú v Strážovských vrchoch v nadmorskej výške 400 – 800 m. Na kryštalickeo-druho hornom podloží sa v pomerne členitom reliéfe vyvinuli relatívne málo úrodné pôdy. Ako upozorňuje názov jednej z obcí, prebehla tu valašská kolonizácia.